M. Kozár Mária

Pável Ágoston (1886–1946) kéziratai

Pável Ágoston születésnek 135. és halálának 75. évfordulója alkalmából a Szombathelyen őrzött kéziratait vesszük számba. Szombathely szellemi életének egyik legkiemelkedőbb alakja a magyarországi szlovénnek első hivatásos tudósa is volt. 1886. augusztus 28-án született Vashidegkúton (ma: Cankova, Szlovénia). Gimnáziumba Szentgotthárdon és Szombathelyen járt. Budapesten szerzett latin–magyar szakos tanári diplomát. Az egyetemen szláv nyelvekből is vizsgázott. Diplomamunkáját, amelyet később elfogadtak doktori disszertációnak és publikálták, anyanyelvének hangtanából írta.[1] 1913 és 1920 között Dombóváron volt gimnáziumi tanár. 1920-ban került családjával Szombathelyre, ahol először az Állami Leánygimnáziumban, majd a Faludi Ferenc Gimnáziumban tanított. Emellett 1924-ben átvette a Vasvármegyei Múzeum könyvtárának vezetését, 1928-tól pedig a Néprajzi Tár őre és a Vasvármegyei Múzeum helyettes vezetője lett. 1933-ban megalakította a Vasvármegyei Múzeumok Barátainak Egyesületét és megindította a Vasi/Dunántúli Szemle tudományos folyóiratot. Nyelvészeti, irodalomtörténeti és néprajzi tanulmányai mellett jutott ideje arra is, hogy szépirodalmat, népköltészetet fordítson szlovénről, szerbről és horvátról magyarra. A tudóst emberként leginkább saját verseiből ismerhetjük meg, amelyekből két kötetnyi látott napvilágot 1933-ban és 1936-ban.[2] 1941-ben a szegedi egyetem bölcsészeti karán a délszláv nyelv- és irodalom tárgyköréből magántanárrá habilitálták. 1942-ben befejezte élete fő művét, a *Vend (hazai szlovén) nyelvtant*, de az csak 2013-ban jelent meg könyvalakban.[3] A 2. világháború végén hirtelen megbetegedett és 1946. január 2-án meghalt.

Publikált és publikálatlan kéziratait *Szombathelyen* a Savaria Múzeum Néprajzi Adattárában, a Berzsenyi Dániel Könyvtárban, a Pável családnál, az ELTE Savaria Egyetemi Központ Pável Ágoston Emlékszobájában és *Budapesten a* Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában őrzik. Munkásságáról három bibliográfia jelent meg, ezek kéziratait is feltárják.[4]

1 *Pável Ágost:* A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana. Bp., 1909. 148 p. (Magyarországi szláv nyelvjárások; 1.)

2 *Pável Ágoston:* Vak völgy ölén így zsolozsmázok. Versek. Szombathely, 1933. 107 p.; *Uő:* Felgyújtott erdő. Versek. Szombathely, 1936. 104 p.

3 *Pavel, Avgust:* Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvtan. Prevod Marija Bajzek Lukač; ur. Marko Jesenšek. Maribor, 2013 (továbbiakban: Pavel, 2013.) 474 p. (Zora; 100)

4 Pável Ágoston könyveinek, folyóiratokban megjelent tanulmányainak, cikkeinek és kéziratainak jegyzéke. = Dunántúli Szemle, 1944. [1949.] 7–8. sz. Pável Ágoston-emlékkönyv. Szerk. Fáy F. Ervin. (továbbiakban: Pável, 1944.) 59–64. p.; *Krajevszky Gizella*: Pável Ágoston élete és munkássága, 1886–1946. Bibliográfia. In: Pável Ágoston dr. Előadások gyűjteménye az 1966. május 27-én megtartott Murska Sobota-i symposionról és az 1966. augusztus 27-én megtartott szombathelyi symposionról. Avgust dr. Pavel. Zbirka predavanj s simpozija v M. Soboti 27. maja 1966 in s simpozija v Szombathelyu 27. avgusta 1966. [Szerk. biz. Niki Brumen et al.] (továbbiakban: Brumen et al., 1967.) Szombathely–Murska Sobota, 1967. (továbbiakban: Krajevszky, 1967.) 107–127. p.; *Brumen, Niki:* Dr. Avgust Pavel. Pomagalo za iskanje virov in literature o dr. A. Pavlu.In: Brumen et al., 1967. 128–132. p.; Pável Ágoston. Szerk. Tilcsikné Pásztor Ágnes. Szombathely, 1986. (továbbiakban: Tilcsikné Pásztor, 1986.) 158 p. (Vasi életrajzi bibliográfiák; 19.)

Kéziratok a bibliográfiákban

A 155 címet tartalmazó első bibliográfia 1949-ben kilenc kéziratot említ.[5] Az 1967. évi második bibliográfia magyarul és szlovénül jelent meg, 191+21 tétellel. Az elsőben közöltekből hetet ismer. Az *olajütés és töktermelés az Őrségben* 1949-ben megjelent.[6] A délszláv népballadák fordításait Pável 1944 őszén felküldte Budapestre a Faust nyomdába. Kézirata évek múltán került vissza özvegyéhez, a fordítások 1959-ben, 1967-ben, 1986-ban, majd 2016-ban jelentek meg könyvben.[7] A *szlovén irodalom vázlatos áttekintése* a *Délszláv népballadák* melléklete volt, a *Szlovén népballadák és népmondák* pedig egyik fejezete. A *Mit kapott a szlovén kultúra a magyarságtól* a *Magyarok és szlovénok előadással* azonos. Lelőhelye nem ismeretlen, a Savaria Múzeum Néprajzi Adattárában a K-104 számon megtalálható ma is.

Az 1967. évi bibliográfia 12 újabb kéziratot tár fel.[8] Az 1986-ban önálló kötetben kiadott bibliográfia 230 magyarországi és 27 szlovéniai tételt sorol fel. Az előző kettőben szereplőkön kívül még hatot.[9] A három bibliográfia együtt tehát 27 kézirat címét tartalmazza. Ezek közül 1986-ban 15 volt a Savaria Múzeum Néprajzi Adattárában,[10]

5 Pável 1944. 59-64. p. 147–155. A kilenc kézirat: Mátyás király a szlovén néphagyományban és irodalomban. Próbaelőadás a szegedi egyetemen 1941. február 6-án.; Hazai szlovén nyelvtan. 1942. 178 félív oldalas gépelt kézirat; Magyarok és szlovénok. Előadás a Balkán Bizottságban. 1943. április 29-én; Orosz nyelvtan. 1944-45. 300 oldalas kézirat; Délszláv népballadák. A szlovén irodalomtörténet vázlatával. 350 odalas kézirat; A hazai szlovén nyelv összehasonlító hang-, alak- és mondattana. 40 évi gyűjtés eredménye. Közel 1500 oldalas kézirat; A Hunyadiak a szlovén néphagyományban, irodalomban és művészetben. 30 éves gyűjtés eredménye. Kb. 450–500 oldalas könyvet kitevő kézirat; Az olajütés és a töktermelés az Őrségben. Kézirat; A vend (hazai szlovén) nyelv magyar kölcsönszavai. Kézirat.

6 *Pável Ágoston:* Töktermelés és olajütés Szalafőn. = Ethnographia, 1949. 1–4. sz. 139–154. p.

7 Pável Ágoston válogatott műfordításai és versei. Vál., szerk. S. Pável Judit. Szombathely, 1986. (továbbiakban: S. Pável, 1986.) 6–7. p.

A fordítások közlése: Szép Vida. A szlovén népballadák és románcok kis tükre. Ford. Pável Ágoston. Murska Sobota, 1959. 29 p.; Slovenske ljudske pesmi. Szlovén népdalok. Ur. Vilko Novak. Murska Sobota, 1967. (továbbiakban: Novak, 1967.) 193 p.; S. Pável, 1986. 11–95. p.; Sorsközösség az irodalomban. Pável Ágoston fordítói munkássága tükrében. Születésének 130. évfordulója tiszteletére. Szerk. Gadányi Károly, S. Pável Judit, M. Kozár Mária. Szombathely, 2016. (továbbiakban: Gadányi – S. Pável – M. kozár, 2016.) 77–160. p. (Bibliotheca Slavica Savariensis; 15.)

8 A Vasvármegyei Múzeum Barátok Egyesülete alakuló gyűlésén (1933. december 16-án) tartott beszéd szövege. Kézirat. Szombathely, 1933. 7 lev. (A Pável család tulajdona); Curiculum vitae. Önéletrajz. Kézirat. Szombathely, 1938. 4 lev.; Mit kapott a szlovén kultúra a magyarságtól? Tanulmány. Kézirat. Szombathely, 1943. 18 lev.; 1943. július 16–19-i gyűjtőút eredménye. Muramenti horvát népszokások és hiedelmek. Kézirat. Szombathely, 1943. 12 lev. A Pável család tulajdona; Savaria... Kézirat. Szombathely, 1944. febr. 5. 1 lev. Válasz a Vasvármegye 1944. febr. 1-i sz.-ban megjelent Az 1900 éves város a sajtóban c. névtelen írásra. A Pável család tulajdona; Hajdinatermelés. Kézirat. Szombathely, é. n. 16 lev. A Pável család tulajdona; A szlovén irodalom vázlatos áttekintése. Kézirat. Szombathely, é. n. 28 lev; Szlovén nyelvtan. Kézirat. 56 füzet; Szlovén nyelvtanhoz jegyzetek. Kézirat. Szombathely, é. n. 3 füzet; Vegyes szlovén nyelvi jegyzetek és iratok. Kézirat. Szombathely, é. n. 40 lev.; Vend (szlovén) irodalom. Kézirat. Szombathely, é. n. 10 lev.; Szemelvények a szlovén műköltészetből. Versfordítások. 18 lev.

9 A Vasvármegyei Múzeum. é. n. 8 lev.; Szlovén népballadák és népmondák. Ford. Pável Ágoston. Kézirat. Szombathely, é. n. 47 lev.; Bálványomlás. Lélekvándorlás. Szomjazott a lelkem. Elsodort sorsok. Versek. Kézirat. Szombathely, é. n. 2 lev.; Perun, a szláv mennydörgős isten. Kézirat. Szombathely, é. n. 75 p.; Önképzőegyleti munkái. 1904–1905. Kézirat. Bev. Rózsa Béla. Szombathely, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár fotómásolat, 1977. 87 lev.; Szlovén nyelvtan. Kézirat. Szombathely, é. n. 56 füzet.

10 A Vasvármegyei Múzeum. é. n. 8 lev. (K-65); Curriculum vitae. [Önéletrajz. Kézirat.] Szombathely, 1938. 4 lev. (K-65); Töktermelés és olajütés Szalafőn. Kézirat. 32 lev. (K-99); Szemelvények a szlovén népköltészetből és műköltészetből. Versfordítások. Kéz-

a Pável család tulajdonában öt,[11] a Berzsenyi Dániel Könyvtárban kettő,[12] a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában kettő,[13] háromnak a lelőhelye ismeretlen volt.[14]

A Savaria Múzeum Néprajzi Adattára

A 130. születési évforduló alkalmából 2016-ban az adattárban kutatva 23 Pável kéziratot találtunk.[15] Ezek közül 11 kézzel vagy írógéppel írt, publikált munka. Nyolc tételben a gyűjtőútjain és a tanulmányaihoz készült feljegyzések, irodalomjegyzékek vannak. Négy még nem jelent meg nyomtatásban soha. A publikáltakat adattári számuk növekvő sorrendjében soroljuk fel, lábjegyzetben közöljük megjelenési adataikat.

1. *A Vasvármegyei Múzeum (K-41 24+13 lev.)*[16]

Az adattári tétel címét már Dömötör Sándor – Pável Ágoston utódja a Savaria Múzeumban – írta a mappára. A papír mérete nagyobb (34x21 cm) a mai fénymásolópapírnál. Erre – hosszában megfelezve – írta Pável kézzel a fogalmazványát, így lett 24 oldal. Mellette van egy géppel írt másodpéldány 13 oldalon. Teljes terjedelmében megjelent 1931-ben. Rövidebb, 8 oldalas változat is készült kiadásra Pável gépírásával, de az csak 1976-ban jelent meg. Utóbbi a K-65. számú adattári tétel alatt található a múzeumban, és tartalmazza az 1986. évi bibliográfia is.

2. *Töktermelés és olajütés Szalafőn. (K-99 32 lev.)*[17]

Dömötör Sándor leltározta 1951-ben, 23 oldal szöveggel és kilenc rajzzal.

irat. Szombathely, é. n. 18 lev. (K-101); Szlovén népballadák és népmondák. Ford. Pável Ágoston. Kézirat. Szombathely, é. n. 47 lev. (K-103); Magyarok és szlovénok. Előadás a Balkán Bizottságban. 1943. április 29-én. (K-104); A szlovén irodalom vázlatos áttekintése. Kézirat. Szombathely, é. n. 28 lev. (K-105); Vend (szlovén) irodalom. Tanulmány. Kézirat. Szombathely, é. n. 10 lev. (K-106); Vend (hazai szlovén) nyelvtan. Kézirat. Szombathely, 1942. 178 lev. (K-108); Orosz nyelvtan. 1944–45. 250 lev. (K-109); Vegyes szlovén nyelvi jegyzetek és iratok. Kézirat. Szombathely, é. n. 40 lev. (K-110); Szlovén nyelvtanhoz jegyzetek. Kézirat. Szombathely, é. n. 3 füzet. (K-141-143); Szlovén nyelvtan. Kézirat. Szombathely, é. n. 56 füzet. (K-144); A vend (hazai szlovén) nyelv magyar kölcsönszavai. Kézirat. 91 lev. (K-145).

11 A Vasvármegyei Múzeum Barátok Egyesülete alakuló gyűlésén – 1933. dec. 16-án tartott beszéd szövege. Kézirat. Szombathely, 1933. 7 lev.; Savaria... Kézirat. Szombathely, 1944. febr. 5. 1 lev. Válasz a Vasvármegye 1944. febr. 1-i sz.-ban megjelent „Az 1900 éves város a sajtóban" c. névtelen írásra.; Hajdinatermelés. Kézirat. Szombathely, é. n. 16 lev.; Bálványomlás. Lélekvándorlás. Szomjazott a lelkem. Elsodort sorsok. Versek. Kézirat. Szombathely, é. n. 2 lev.; 1943. júl. 16–19-i gyűjtőút eredménye. Muramenti horvát népszokások és hiedelmek. Kézirat. Szombathely, 1943. 12 lev.

12 Perun, a szláv mennydörgős isten. Kézirat. Szombathely, é. n. 75 p. (He. 197); Önképzőegyleti munkái. 1904-1905. Kézirat. Bev. Rózsa Béla. Szombathely, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár fotómásolat, 1977. 87 lev.

13 Adatok a tüzikutyához. Kézirat. é. n. 2 p. Néprajzi Múzeum, Budapest. Kézirattár.; Vendéghívogató. Kézirat. é. n. 4 p. Néprajzi Múzeum, Budapest. Kézirattár. 1321.sz.

14 Mátyás király a szlovén néphagyományban és irodalomban. Próbaelőadás a szegedi egyetemen 1941. február 6-án. Lelőhelye ismeretlen.; A hazai szlovén nyelv összehasonlító hang-, alak és mondattana. 40 évi gyűjtés eredménye. Közel 1500 oldalas kézirat. Lelőhelye ismeretlen.; Hunyadiak a szlovén néphagyományban, irodalomban és művészetben. 30 éves gyűjtés eredménye. Kb. 450–500 oldalas könyvet kitevő kézirat. Lelőhelye ismeretlen.

15 Ezek szlovén vonatkozását egy cankovai konferencián mutattam be, az előadás szerkesztett változatát lásd *Kozar-Mukič, Marija:* Pavlova zapuščina. [Pável hagyatéka.] In: Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci. [Pável Ágoston a szlovének, magyarok és osztrákok között.] Ur. Marko Jesenšek. Maribor, 2017. 37–52. p. (Zora; 120.) Jelen írásunk az egyes kéziratokat alaposabban vizsgálja.

16 *Pável Ágoston:* A Vasvármegyei Múzeum. In: Vas vármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre. Főszerk. F. Szabó Géza; szerk. Gyulay Sándor, Rexa Dezső. Bp., 1931. 34–39. p.

17 *Uő:* Töktermelés és olajütés Szalafőn. = Ethnographia, 1949. 1–4. sz. 139–154. p.; Ua. In: Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei. Szerk. Simonné Pável Judit, Rózsa Béla Szombathely, 1976. (továbbiakban: Pável, 1976.) 125–144. p.

Az Ethnographia folyóirat 1949-ben öt rajzot is közölt. Az 1976. évi tanulmánykötetben rajzok nélkül jelent meg.

3. Szlovén prózai szemelvények (K-100 28 lev.)

A mappának Dömötör adta a címet. Pável fordításai, egy kivétellel, 1940 és 1943 között különböző folyóiratokban jelentek meg.[18] Egybe gyűjtve pedig két könyvben, 1986-ban[19] és 2016-ban.[20] A könyvek lábjegyzeteiben megtalálhatóak az eredeti közlések bibliográfiai adatai.[21]

4. Szemelvények a szlovén népköltészetből és műköltészetből (K-101 18 lev.)

A válogatást Pável címezte meg. Az itt található népdalok[22] fordításai először 1967-ben, majd 1986-ban láttak napvilágot. Végül 2016-ban a kéziratban található kilenc verses és prózai szemelvény a szlovén irodalomból[23] is közlésre került a népdalokkal együtt.[24] Dragotin Kette: Kako sem ljubil te – *Hogyan szerettelek* és Silvin Sardenko: Angeli so zaplakali – *Zokogtak az angyalok* című verseinek fordítása pedig már 1942-ben, 1943-ban majd 2003-ban.[25]

5. Szerb–horvát hősi dalok. (K-102 14 lev.)

Az adattári tételnek Dömötör Sándor adott címet. Ezeknek, valamint a szlovén népballadáknak és népmáncoknak (K-103) az eredeti példányát küldte fel Pável 1944 őszén Budapestre a Faust nyomdába. Majd utólag, külön A *szlovén irodalom vázlatos áttekintése* kísérő tanulmányt.[26] A három horvát[27] és három szerb[28] hősi dal első közlése az 1940–1942. évekre datálódik, majd az 1986. és 2016. évi gyűjteményes kötetben találjuk meg azokat. A Smrt Marka kraljevića – *Marko királyfi halála* horvát ballada fordításánál Pável megjegyezte, hogy „*A 6-at visszatartottam, mert még pótlás jön hozzá.*" Ezért csak Pável Ágoston születésének 100., illetve 130. évfordulóján látott először napvilágot.[29]

18 Fran Levstik: *Martin Krpan*; Ksaver Meško: Včasih sem sanjal – *Néha azt álmodom*; Ivan Cankar: Kralj Matjaž – *Mátyás király*, Sveto obhajilo – *Szentáldozás*, O človeku, ki je izgubil prepričanje – *Aki elvesztette a meggyőződését*; Prežihov Voranc: Boj na Požiravniku – *Harc a „Požiravnikon"*. Nem jelent meg Žiga Zois: Levél Valentin Vodnikhoz. Ljubljana, 1794. március 20. fordítása.

19 Pável, 1986. 215 p.

20 Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 214 p.

21 S. Pável, 1986. 102., 111., 119., 127., 130., 142. p.; Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 166., 174., 179., 187., 190., 201. p.

22 Prvi romar – *Az első zarándok,* Nesrečni lovec – *Szerencsétlen vadász és a* Smrt kralja Matjaža – *Mátyás halála.*

23 Josip Murn-Aleksandrov: Pa ne pojdem prek poljan... – *Nem megyek a tarlón át*, Anton Aškerc: Zanimiv slučaj – *Érdekes eset*, Igo Gruden: Molče strmita – *Némán mered a két halász*, Oton Župančič: Naše luči – *Mécseink* és *Mátyás király*, Simon Jenko: Slovenska zgodovina – *Szlovén történelem*, Prešeren: Sonetje nesreče/O Vrba! Srečna draga vas domača – A *boldogtalanság szonettjeiből / Ó szülőföldem*, *Vrba szép határa* és Ukazi – *Parancsok*, Ivan Cankar: Sodba – *Ítélet.*

24 Novak, 1967.; S. Pável, 1986. 27., 40., 80., 140., 100., 141, 115., 99., 109., 110., 124. p.; Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 95., 108., 146.; 199., 164., 200., 177., 163., 172., 173., 184. p.

25 *Sardenko, Silvij (Alojzij, Merhar):* Zokogtak az angyalok. – Angeli so zaplakali. = Kalangya, 1942. júl.-aug. 333.; *Kette, Dragotin:* Hogyan szerettelek? = Irott Kő, 1943. 2. 5. 4. p.; Avgust Pavel. Ur. Zinka Zorko, Miha Pauko. Maribor, 2003. 30–31. p.

26 *S. Pável Judit:* Bevezető. In: Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 12. p.

27 Kraljević Marko i sveta Nedelja – *Kraljević Marko és Szent Nedelja,* Marko šalje djevojci konja i junaka – *Marko ajándéka a novai lánynak,* Marko kraljević ubije ljubu – *Marko királyfi megöli jegyesét.*

28 Smrt majke Jugovića – *A Jugovićok anyjának halála,* Sibinjanin Janko i Smederevac Djordje – *Sibinjanin Janko és Smederevac Djordje,* Sibinjanin Janko i vila – *Sibinjanin Janko és a tündér.*

29 S. Pável, 1986. 50., 58., 68., 60., 75., 72., 78. p.; Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 116., 124., 134., 126., 140., 137., 143. p.

6. Szlovén népballadák és népmáncok (K-103 47 lev.)

Pável Ágoston első műfordítása, a *Godec pred peklom* – Hegedűs a poklok kapujában, először egy 1909. évi tanulmányának mellékletében olvasható,[30] kisebb változtatásokkal 1942-ben[31] publikálták, majd ezt a változatot még háromszor (1973, 1986, 2016).[32]

Mind a 19 ballada megjelent szlovénül és magyar fordításban Muraszombatban 1967-ben.[33] 1973-ban, hatot kivéve, A *szlovén irodalom kistükrében* is.[34] A Jaz pa pojdem na Gorenjsko – *Elmegyek a felvidékre!* népdalon kívül ennek a kéziratnak az összes fordítása megtalálható az 1986. és 2016. évi kötetekben.[35]

30 *Pável Ágoston:* Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben = Ethnographia, 1909. 6. sz. 321-340. p.

31 *Uő:* Hegedüs a poklok kapujában. Godec pred peklom. = Délvidéki Szemle, 1942. aug. 332. p.

32 *Janež, Stanko*: A szlovén irodalom kistükre. Bp., 1973. (továbbiakban: Janež, 1973.) 58. p.; S. Pável, 1986. 23. p.; Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 103.p.

33 Laudon / Lavdon, Kérdés / Študenta in kelnerca, Pegam és Lambergar / Pegam in Lambergar, A rokonság / Rodbina, Mátyás király és Alenčica / Kralj Matjaž in Alenčica, Gregec húga, Alenčica / Alenčica, sestra Gregčeva, Marko és a törökök / Marko ino Turki, Mátyás török fogságban / Kralj Matjaž v turški ječi, Rošlin és Verjanko / Rošlin in Verjanko, Szép Vida / Lepa Vida, Fiatal Zora / Mlada Zora, Marjetica és Trdoglav / Marjetica ino Trdoglav, Sončica és Zarja / Sončica in Zarja, Beteg katona / Bolni junak, Hegedűs a poklok kapujában / Godec pred peklom, Fiatal Vida / Mlada Vida, Különös betegség / Zaljubljen mladenič, Kedvesem kilovagol a... / Ljubi konja jaše, Elmegyek a felvidékre / Jaz pa pojdem na Gorenjsko. In: Novak, 1967.

34 Laudon / Lavdon, Kérdés / Študenta in kelnerca, A rokonság / Rodbina, Beteg katona / Bolni junak, Fiatal Vida / Mlada Vida, Különös betegség / Zaljubljen mladenič. (Janež, 1973.)

35 S. Pável, 1986; Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016.

7. Mit kapott a szlovén kultúra a magyarságtól? (K-104 18 lev.)

Az írást először 1943-ban németül, majd 1947, 1976 és 2016-ban magyarul publikálták Ungarn und die Slowenen, illetve Magyarok és szlovének címen.[36] Mindegyik közlésből hiányzanak Pável Ágoston jegyzetei és irodalomjegyzéke. Az eredeti kézirat 7–11. oldalán tárgyalt, szlovéneknél ismert Mátyás hagyományról Pável 1942-ben írt a Sorsunk folyóiratban.[37] A négy publikálás közül csak az 1947. éviben olvasható (a 161–165. oldalon). Az 1976. évi közlés szerkesztői jegyzete szerint „*E kötet nem tartalmazza a Mátyás-motívum tárgyalását, mert ezt az első részben önálló tanulmányok fejtik ki.*"[38] Mindenhol hiányzik az utolsó fejezet, mely igazolja, hogy ez a Balkán Bizottságban 1943. április 29-én elhangzott előadás: „*Az előadottakban természetesen csak vázlatosan ismertethettem a magyar szellem érdekes és szeszélyes hódító útját a szlovén hegyek és völgyek között. Az az út egyes részleteiben /Mátyás-hagyomány/ valósággal párját ritkító diadalút. Mindenképpen azonban bizonysága annak, hogy az ezeréves szomszédság derék, becsületes szomszédság volt, s a magyar szellem busásan, gavallérosan megfizetett mindenért, amit ezen a délnyugati kapun át másoktól kapott.*" A kézirat fedőlapja szerint „*Írta: Dr. Pável Ágoston egyetemi m. tanár, 1942*".

36 *Pavel, August:* Ungarn und die Slowenen. In: Ungarn und die Nachbarvölker. Hrsg. Stefan Gal. Bp., 1943. 123–140. p.; *Pável Ágoston:* Magyarok és szlovének. In: Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolatai a szomszédnépekkel. Angyal Endre et al. közrem. szerk. Gál István. Bp., 1947. 156–168. p.; Ua. In: Pável, 1976. 217–224. p.; Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 70–76. p.

37 *Pável Ágoston:* Mátyás király és a szlovénok. = Sorsunk, 1942. április–május. (továbbiakban: Pável, 1942.) 197–202. p.

38 Pável, 1976. 281. p.

Az előadás kéziratának lelőhelye tehát nem ismeretlen, *a* fenti címen őrzi a Savaria Múzeum Néprajzi Adattára. Az 1986. évi bibliográfia 96. és 97. tételén ugyanaz a kézirat szerepel más-más címen.[39]

8. *A szlovén irodalom vázlatos áttekintése. (K-105 28 lev.)*[40]

A tanulmány a délszláv népballadákat bemutatandó kötethez készült, amelynek kéziratát Pável 1944-ben felküldte Budapestre a Faust nyomdába. Halálának 30. évfordulóján, 1976-ban a szegedi egyetem orosz tanszéke egy A/5 formátumú brossúrában, két kísérő tanulmánnyal tette közzé. A nyomtatott változat Pável halála után készült, ezért sok hiba került bele. Ezeket Mladen Pavičić, az ELTE szlovéniai lektora, 2016-ban feltárta.[41] Pável írása azért jelentős, mert az *első magyar nyelven írt szlovén irodalomtörténet.*

9. *Mátyás király és a szlovénok. (K-107 10 lev.)*[42]

A Sorsunk folyóiratban 1942-ben közölt írás. A szlovén Mátyás-hagyományt tárgyaló részeket Pável belefoglalta az 1943-ban a Balkán Bizottságban elhangzott előadásába. A Sorsunkban két Cankar-fordításából is idéz (Mihaszna Márkó és Mátyás király, Mátyás király). A végén megjegyzi: „*Jószándékú emberek – gránicon innen és túl – visszafojtott lélekzettel már régóta várjuk a varázsoldó aranymadár csudatevő megszólalását*". A szlovén néphit szerint Mátyás király nem halt meg, egy hegy mélyén alszik, az aranymadár hangjára felébred és fekete serege élén békét hoz a világnak.

10. *Vend (hazai szlovén) nyelvtan. (K-108 178 lev.)*[43]

Pável Ágoston fő műve 1942-re lett nyomdakész. „*Amikor vend hangtanomat (A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana) a Magyar Tudományos Akadémia 1909-ben kiadta, tüstént hozzáfogtam a vend nyelvtan teljes anyagának összehordásához… Sikerült is az anyagot 1916 végére kielégítő teljességgel összegyűjtenem és rendeznem. Kiadására azonban – a megnehezedett viszonyok miatt – már nem kerülhetett sor, s a vaskos kéziratot íróasztalom legmélyére száműztem. Itt hevert közel 30 esztendeig. Jelen nyelvtanom ennek az anyagnak iskolai és gyakorlati célokból megbízás alapján készült vázlatos kivonata.*" – írja Pável az Előszóban.[44] A nyelvtan azonban további 70 évig „hevert", végül 2013-ban lett belőle könyv szlovéniai, ausztriai és magyarországi szlavisták összefogásával. Az eredeti hasonmás kézirattal párhuzamosan olvasható fordítása szlovén irodalmi nyelven, függelékében öt tanulmánnyal. A nyelvtan születésének körülményeit, annak tartalmát és sorsát egészen a 2013. évi megjelenéséig a fordító *Lukácsné Bajzek Mária* tollából olvashatjuk a Vasi Szemle 2016. évi 4. számában.[45]

39 Tilcsikné Pásztor, 1986. 96. tétel: Mit kapott a szlovén kultúra a magyarságtól?, 97. tétel: Magyarok és szlovénok.

40 A szlovén irodalom vázlatos áttekintése. Szeged, 1976. 68 lev. Benne: *H. Tóth István:* Pável Ágost. 54–62. p., *Ferincz István:* Jegyzetek Pável Ágoston délszláv filológiai munkásságához. 63–68. p.

41 *Pavičić, Mladen*: O Pavlovem A szlovén irodalom vázlatos áttekintése. = Studia Slavica Savariensia, 2016. 1–2. 341–348. p.

42 Pável, 1942. 197–202. p.; Ua. In: Pável, 1976. 59–65. p.; Ua. In: Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 64–69. p.

43 A géppel írt kézirat dátuma a Néprajzi Adattárban 1942. Könyv alakban közölve: Pavel, 2013. 474 p.; Prekmurje Slovene Grammar. Avgust Pavel's Vend nyelvtan, 1942. Critical edition and translation from Hungarian by Marc L. Greenberg. Leiden–Boston, 2020. (továbbiakban: Pavel, 2020.) 216 p.

44 Az eredeti, kézzel írt kézirat az ELTE SEK Pável Ágoston Emlékszobájában látható.

45 *Lukácsné Bajzek Mária:* Pável Ágoston Vend nyelvtanának helye a muravidéki szlovén irodalmi nyelv fejlődésében. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2016. 4. sz. 415–427. p.

Marc L. Greenberg amerikai nyelvész, dialektológus, a Kansasi Egyetem Szlavisztikai Tanszékének vezetője Los Angelesben született, de anyai ágról magyar gyökerekkel is rendelkezik. Felesége szlovén származású nyelvész. Nyelvjáráskutatóként figyelt fel Pável nyelvtanára és a muravidéki szlovén nyelvjárásra. 1990-ben a muravidéki szlovén nyelvjárás hangtanáról írta doktori disszertációját. Pável nyelvtanát magyarból fordította angolra és elemezte nyelvészként. 2020-ban a holland nemzetközi tudományos Brill Kiadónál jelent meg munkája.[46] Ez által Pável Ágoston fő művét a világ összes szlavistája megismerheti.

11. *Naše zrnje. Zbira po domačem strnišču Dr. A. Pavel (K-141 317 p.)*

Két bibliográfia szerint a „Szlovén nyelvtanhoz jegyzetek" kézirat három füzetet tartalmaz, három jelzettel (K-141-143).[47] A címet Pável utódja, Dömötör Sándor írta rá. Valójában egy jegyzetfüzet, egy köteg cédula és különböző méretű papírra írt jegyzetek vannak benne. A három tételt most külön–külön mutatjuk be.

A K-141 szám alatti nem szerepel egyik bibliográfiában sem. Szlovén címének magyar fordítása: „*A mi gabonánk. A hazai tarlóról gyűjtögeti Dr. Pavel A.*". Ez egy kemény fedelű, nyomdában beköttetett, miniatűr (9x10x2 cm) jegyzetfüzet, 317 számozott oldallal. Keletkezését 1913 utánra tehetjük, mivel abban az évben doktorált. Valóban „gyűjtögetésnek" nevezhetjük a szótárt, mivel befejezetlen, néhány betűnél egyetlen szó sincs. Ha a szócikkeket témájuk szerint rendezzük, Cankova és környékének néprajzi szótárát fedezhetjük fel. A táplálkozás és a háztartás, lakásberendezés, földművelés és állattenyésztés, kézművesség és kisipar, viselet, család és rokonság, ünnepek és szokások, betegségek és emberi tulajdonságok témakörökbe tartoznak a szavak és kifejezések. 2011-ben – Pável Ágoston születésének 125. évfordulóján – a tematikus rendezés és a szótár betűrendes átirata megjelent egy tanulmánykötetben.[48]

Feljegyzések és irodalomjegyzékek

A Savaria Múzeum Néprajzi Adattárában nyolc tétel tartalmaz Pável Ágoston kézírásával gyűjtési feljegyzéseket, jegyzeteket, anyaggyűjtést, piszkozatokat és irodalomjegyzéket. Néhánynál megkíséreltük megállapítani, hogy az egyes adatokat hol publikálta.

1. *Néprajzi leltár. (K-62 8 lev.)*

A Savaria Múzeum kiállításában elhelyezett tárgyak, tárgycsoportok kézzel írt listája és azok helyének megjelölése a kiállításban. „*A katalogizálással egyidőben a tárgyakat új csoportosításban ki is állítottuk*" – írta Pável a leltárkönyv első oldalára 1937. december 31-én, mely szerint a néprajzi gyűjtemény tárgyainak száma akkor 1209 volt. A gyűjtés helyét az 1986. évi katalógusban térképen ábrázoltuk. Néhány tárgyat a Szentgotthárd környéki szlovén falvak-

46 Pavel, 2020. 216 p.

47 Szlovén nyelvtanhoz jegyzetek. Kézirat. Szombathely, é. n. 3 füzet. (K-141-143). In: Krajevszky, 1967. 103. tétel; Tilcsikné Pásztor, 1986. 32. tétel.

48 *Kozar, Marija – Mukič, Dušan:* Pavlov rokopisni slovarček. In: Az igaz tanár üzenete. Sporočilo iskrenega učitelja. Pável Ágoston születésének 125. évfordulója tiszteletére. S spoštovanjem ob 125. obletnici rojstva Avgusta Pavla. [szerk. … Karel Gadányi, Marko Jesenšek.] Szombathely, 2011. (továbbiakban: Gadányi – Jesenšek, 2011.) 84–105. p. (Bibliotheca Slavica Savariensis; 12.)

ban és a ma Szlovéniához tartozó településeken is gyűjtöttek.[49]

2. *Pável Ágoston kéziratai. (K-65 43 lev.)*
Az adattári tétel három kéziratot rejt, címét Dömötör Sándor adta. A *Pável versek kéziratai* alatt kilenc lapon Oton Župančič szlovén költő *Mátyás király* című versének, valamint a *Szibinyani Janko és a tündér* szerb ballada fordítása van jegyzetekkel. A kettő együtt jelent meg 1942-ben.[50] Itt van még négy kiadatlan Pável-vers.[51] A *Vasvármegyei Múzeum*[52] K-41 alatti rövidebb változata 1976-ban jelent meg. A harmadik Pável 1938-ban írt önéletrajza – *Curriculum vitae* – négy gépelt lapon. A 3. oldalon felsorol három szlavisztikai témájú írást: A vend nyelv magyar kölcsönszavai, A vend nyelv összehasonlító alaktana, valamint a Kiadásra elfogadott novella és versfordításaim a Napkeletnél címűt. A *vend nyelv magyar kölcsönszavai a* K-145 számon van az adattárban. A *vend nyelv összehasonlító alaktana* szerepel az 1949. évi bibliográfiában, az 1967. és 1986. évi szerint pedig lelőhelye ismeretlen. A Napkelet folyóiratban megjelent Ivan Cankar Ítélet című művének magyar fordítása.[53]

3. *Vegyes szlovén nyelvi jegyzetek és iratok.* (K-110)
Néprajzi és nyelvjárási gyűjtések muravidéki és rábavidéki szlovén nyelvjárásban, köztük néhány lakodalmi énekkel, különböző méretű papírokon.

4. *Luttár-szótárhoz jegyzetek (K-111)*
Luttár Miklós 1880 és 1891 között Lendvarózsavölgyön (ma: Gančani, Szlovénia) volt az állami elemi iskola igazgató–tanítója, majd Fiumébe (ma: Rijeka, Horvátország) került. Az 1888-ban két nyelven megjelent katekizmusa még három kiadást ért meg.[54] Vend–magyar és magyar–vend szótárának kéziratát Asbóth Oszkár[55] küldte el Pávelnak lektorálásra 1914-ben.[56] A lektorálás során készültek Pável feljegyzései 67, különböző nagyságú cédulára. A szótár végül nem került kiadásra.

5. *Mátyás mondák bibliográfiája (K-142)*
A tétel címét Dömötör Sándor adta. A bibliográfiákban *Szlovén nyelvtanhoz jegyzetek* alatt a K-141-143 jelzeten 3 füzet

49 Apátistvánfalva, Hodoš, Šalovci, Kančevci, Martjanci, Murska Sobota, Krog, Beltinci, Dokležovje és Cankova.
M. Kozár Mária: Pável Ágoston – néprajzkutató és múzeumszervező. Kiállítás születésének 100. évfordulóján. Avgust Pavel – etnolog in organizator muzeja. Razstava ob 100-letnici rojstva. Ágoston Pável – Ethnograph und Museumsorganizator. Ausstellung anlässlich des 100. Jahrestages seiner Geburt. Szombathely, 1986. [16] p. (Vas Megyei Múzeumok Katalógusai; 123.)

50 *Župančič, Oton:* Mátyás király. – Szibinyáni Jankó és a tündér. = Sorsunk, 1942. február–március. 110–111. p.

51 Én barátomnak mondalak, Legyetek, mint a kisdedek, Ebek harmincadján II. A bárkám telve drága rakománnyal és A mélység fölött.

52 Pável, 1976. 233–238. p.

53 *Cankar Iván:* Ítélet. = Napkelet, 1939. október. 312–313. p. A folyóirat 1940-ben megszűnt.

54 Máli katekizmus za katholicsánszke soule posztávleno od Luttar Miklos ... 1888. Stampano z-piszkmi Grünbaum Márka, v-Szoboti. Az Elemi katekizmus kezdő iskolai tanulók számára 1887. Eger című könyv fordítása. A katekizmus kétnyelvű, 32 p. szlovén nyelvjárásban, 32 p. magyarul jelent meg. További kiadásai: 1891., 1892., 1894.

55 Asbóth Oszkár (1852–1920) nyelvész, a szláv nyelvtudomány egyetemi tanára, az MTA tagja.

56 Asbóth Oszkár 1914. május 16-án Pável Ágostonhoz írt levelében kérdezi, hogy jár-e Budapesten vagy küldje el postán a szótár kéziratát Dombóvárra. Figyelmezteti, hogy nagyon vigyázzon a kéziratra és minél előbb lektorálja. A levél szlovén fordításban olvasható egy tanulmánykötetben. *Jesenšek, Marko*: Zadnji (?) zaplet pred natisom Pavlove rokopisne slovnice. In: Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika. Maribor, 2013. 185. p. Asbóth levelét Pável Ágostonhoz Brigita Klujber Varga fordította le egyetemi szakdolgozatában: Delo in pomen Avgusta Pavla v slovensko-madžarsko-avstrijskem prostoru. Maribor, 2012. 91. lap.

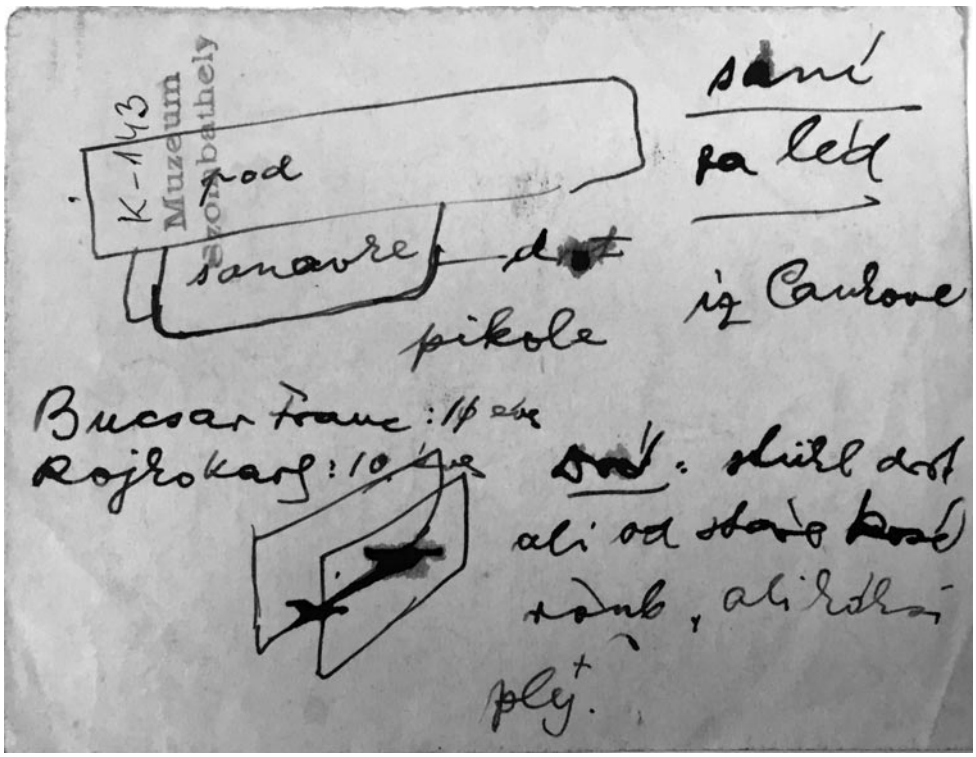
A Mátyás-hagyomány céduláinak kötege (K-142)

szerepel. A 142. tétel a valóságban kb. 150 db 9x12 cm nagyságú *cédulát* tartalmaz egy cukorspárgával rögzített kötegben, tematikusan rendezve: bibliográfia, népköltészet (benne Orpheus-Mátyás és szlovén-magyar kapcsolatok), népmesék és népmondák, műköltészet, elbeszélő irodalom, drámai irodalom, tréfás és gyermekversek, közmondások, képzőművészet és zene. Ezeken a cédulákon találhatók többek között Pávelnak két tanulmányához készített feljegyzései és azok irodalomjegyzéke.

Az Orpheusz-monda rokonai a délszláv népköltészetben című írást összehasonlítva a cédulákkal megtaláltuk a *Godec pred peklom* s Kranjske (1845) – Hegedűs a poklok kapujában ballada első versszakát és Pável jegyzeteit arról, hogy „*a kilencedik király, a szomorú*" (deveti kralj ta žalostni) panaszkodott az Úrnak: „*Volt sok nemes szülőm: / mindenütt kerestem őket, sehol sincsenek*;" (Sim imel dosti žlahtre stariše: / Povsot sim jih iskol, nikjer jih ni;). Az Úr a pokol elé küldi hegedülni, hogy játékával megváltsa a lelkeket.[57]

A *Hunyadiak a délszláv népköltészetben* publikációja 11. jegyzetében van A *Mátyás török fogságban* szlovén ballada egy részlete, amelyet az adattári tétel egyik cédulájára jegyzett fel Pável: „*Doma imam brata mlajšega, / I on je Matjaž, kakor jest, / Lepo krono ima, kakor jest…*" (Van otthon egy

57 Vö.: K-142 „Orpheus-Mátyás" téma cédulája; Pável, 1976. 24., 26. p.

A cankovai jégszánkó rajza adatokkal (K-143)

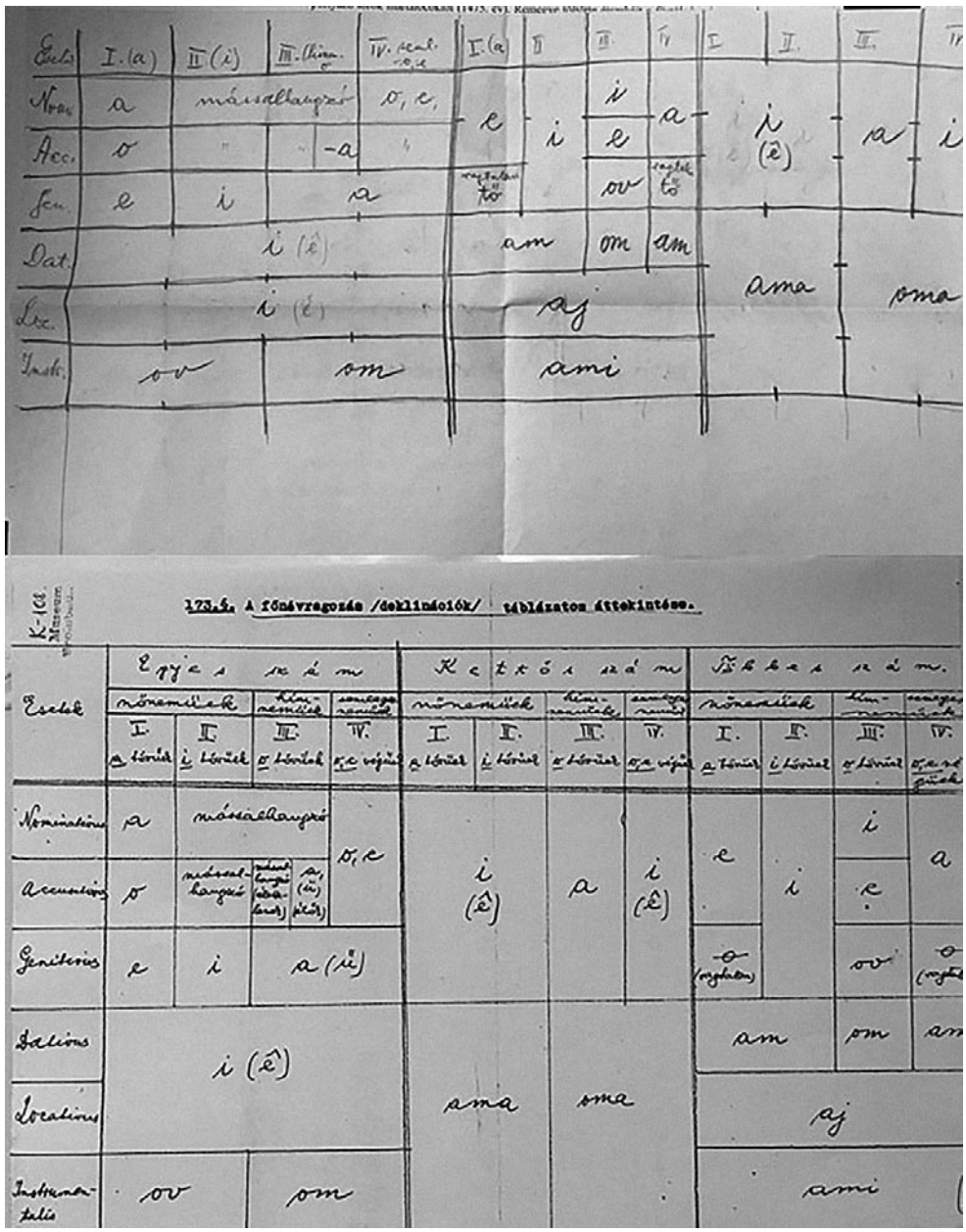
öcsém, ő is Mátyás, miként én, szép koronája van, miként nekem…). Valamint egy közmondást: *„Kadar bo kralj Matjaž kraljeval, bode kmetič lahko kmetoval.”* A cédulán műfordítás szerepel, rímekkel: *„Ha visszatér Mátyás kora, / Boldog lesz a paraszt sora.”* Nyomtatásban pedig a szó szerinti fordítás: *„Mikor Mátyás fog uralkodni, a paraszt könnyen fog gazdálkodni.”*[58]

A *Mátyás király és Alenčica* (Kralj Matjaž in Alenčica) ballada fordításához készített jegyzet cédulája is itt található, mely szerint *„Mátyásnak egy felesége sem került török fogságba. Beatriceről azonban feljegyezték (Mailath: Geschichte der Magyaren III. 69. l.), hogy mikor Dalmácián át Magyarország felé utazott, nagyon félt az ezen területen akkortájt portyázó török martalócoktól (1475. év). Remegve töltötte éjszakáit a füstölgő, véres romok között, amelyek közül alig pár órája távoztak a portyázó pogányok. Minduntalan holttestekbe botlottak az esküvőre készülő utasok. Csak a Dráván túl érezhették magukat biztonságban.”*[59]

6. *Szótári feljegyzések. (K-143 50 cédula)*
Ilyen címen kézirat nem szerepel a bibliográfiákban. *Szlovén nyelvtanhoz jegyzetek*

58 Vö.: K-142 „Szlovén magyar kapcsolatok” és „Közmondások” téma cédulái; Pável, 1976. 56. p. 11. jegyzet, 53. p.

59 Vö.: S. Pável, 1986. 27. jegyzet; Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 27. jegyzet.

Táblázat a „hazai szlovén” nyelvtanból (fent: a K-144 sz. „füzetből”, lent: a 173. § a gépelt K-108 sz. kéziratból)

néven három összevont jelzethez tartozik (K-141–143). Az adattári tétel címe Pável utódjától, Dömötör Sándortól származik. K-143 alatt különböző nagyságú cédulákon – nem oldalakon – Pável gyűjtőútjain készült feljegyzései találhatók. Az egyiken saját kezű rajza látható egy cankovai „jégszánkóról", egyes részeinek helyi szlovén nyelvjárási megnevezésével. Adatközlői Franc Bučar 11 éves és Karl Rojko 12 éves fiúk voltak. Pável a szánkót 1942. február 20-án megvásárolta, s a mai napig megtalálható a Savaria Múzeum néprajzi gyűjteményében (59.455.1.1-3. leltári szám alatt).

7. Szlovén nyelvtan anyaga (K-144)
Az 1967. és 1986. évi bibliográfia szerint a kézirat címe *Szlovén nyelvtan* és 56 füzet terjedelmű.[60] Pável „hazai szlovén" nyelvtanához jegyzetelt 17x11 cm alakú füzetszerűen összehajtogatott lapokra, témák szerint megcímezve (pl. Fonétikai adatok, Névmások, Névelő, Igék, Számnevek, Melléknevek, Mondattan, Kölcsönszavak stb.). Ezek a fejezetcímek szerepelnek az 1942-ben elkészült gépelt kéziratban is. A cédulákat és a gépelt kéziratot összehasonlítva találtunk néhány példát, amelyek szó szerint megegyeznek. Ez tehát nem egy kézirat, amelynek „lelőhelye ismeretlen", hanem a nyelvtanhoz gyűjtött adatokat, példákat és irodalmat tartalmazó cédulák gyűjteménye. Lássunk két példát. A kéziratban: „dobro: a jó, a jóság..., hűdo: a baj, gonosz dolog..., rájnški, ženska, moški, mlajši (gyerekek), fiatalabb". A gépiratban és a könyvben: „*1./ dobro /a jó, jóság/, hűdo /baj, gonosz dolog/, rájnski /forint/, zsenszka /asszony/, mlájsi /gyerekek, „fiatalabb" jelentéssel melléknévi ragozású/*". A cédulák között szerepel egy táblázat, amely a gépiratban és a könyvben is megjelenik: 173. par. A főnévragozás /deklinációk/ táblázatos áttekintése.[61]
8. Vegyes anyag Pável Ágoston hagyatékából. (K-146)
A mappában elsősorban olyan a fényképek vannak, amelyek a Vasi Szemlében jelentek meg.

Kiadatlan kéziratok

1. *A vend nyelv magyar kölcsönszavai. Magyar nyelvészeti szakdolgozat. Írta Pável Ágoston IV. évfolyamos bölcsészhallgató. (K-145 91 lev.)*

Kemény, bordó bőrfedélbe kötött sima lapokat tartalmazó vastagabb füzet (20x20 cm), amelybe Pável Ágoston kézzel írta bele egyetemi szakdolgozatát, dátum nélkül. Utólag ceruzás megjegyzéssel: „*Ehhez persze azóta rengeteg új anyagot gyűjtöttem! Sok tévedést kijavítottam!*" Teljes terjedelmében nem jelent meg. Néhány példát betűrendben felsorol a *Magyarok és szlovénok* című tanulmányában, amely németül 1943-ban, magyarul pedig 1947, 1976 és 2016-ban jelent meg. Például: „*áldov: áldozat, felajánlás, fogadalom, áldás..., áldüvati: felajánl, feláldoz...*"[62] és „*áldov (áldozat, felajánlás, fogadalom, áldás); áldüvati (áldozni, felajánlani)*"[63]

2. *Perun, a szláv mennydörgős isten. Kézirat. Szombathely, é. n. 75 p. (SNA-1974)*

A kézzel írt eredeti a Berzsenyi Dániel Könyvtárban található He. 197 leltári számon, a Savaria Múzeumban a másolata van meg. A tanulmányban Pável a szláv Perun szó etimológiáját fejtegeti és annak mitológiai jelentését. Nyomtatásban nem jelent meg.

60 Krajevszky, 1967. 102. tétel; Tilcsikné Pásztor, 1986. 31. tétel

61 Pavel, 2013. 126. p.; K-108 52. lev. Pavel, 2013. 118. p.

62 K-145 11. oldal.

63 Pável, 1976. 219. p., Gadányi – S. Pável – M. Kozár, 2016. 72. p.

Pável Ágoston a múzeum hátsó kapujánál Mozsolics Amália régésszel és egy látogatóval 1944-ben. (A fotó a Pável család tulajdona)

3. Orosz nyelvtan. 1944-45. (K-109 250 lev.) Egyötödét a szerző tudta nélkül 1925-ben kiadták.[64] Az előszó a válogatott tanulmányok és cikkek között jelent meg 1976-ban. Sorsáról a szerző így ír: *„... kerek tíz évig sejtelmem sem volt, hogy könyvecském megjelent. Ekkor is csak véletlenül szereztem róla tudomást egy könyvjegyzék jóvoltából.* [...] *Még szerencse, hogy a 30-as években sikerült – a kiadóvállalatnak immár harmadik gazdájától – a teljes kéziratot visszaszereznem. A 40-es évek elején aztán hozzáfogtam új nyelvtanom megírásához.*"[65]

64 *Pável Ágost:* Orosz nyelvtan. Az orosz nyelvnek szóban, írásban és olvasásban tanító nélkül való elsajátítására. 1. r. Bp., [1925.] 84 p. (Schenk gyakorlati zsebnyelvtanai magántanulásra)

65 Az Orosz nyelvtan című kéziratos mű előszava. In: Pável, 1976. 69. p.

A nyelvtant a Pável születésének 125. évfordulójára kiadott tanulmánykötetben Jankovics Mária és Pozsgai István elemezték, sőt kiadásra javasolták.[66]

4. Vend (szlovén) irodalom (K-106 10 lev.) A magyarországi szlovének irodalmának áttekintése A *szlovén irodalom áttekintése* című írás (K-105) szerkezetét követi. Pável valószínűleg szegedi egyetemi előadásainak során használta jegyzetként.

Kéziratok a Pável családnál

A szombathelyi családi házban *dr. Simon Endréné Pável Judit* gondozza édesapja

66 Pável, 1976. 69–70. p.; *Jankovics Mária – Pozsgai István:* Pável Ágoston és az orosz nyelv. In: Gadányi – Jesenšek, 2011. 57–67. p.

hagyatékát: tanulmányainak, fordításainak kéziratait, levelezéseket és fényképeket. A bibliográfiák szerint öt kézirat van a család tulajdonában.[67] Nem szerepel köztük *Ivan Cankar* szlovén író *Jernej szolgalegény és az ő igazsága* című regénye fordításának a kézirata, sem Pável *levelezése* magyar értelmiségiekkel. A levelezésből publikálták az Illyés Gyulával, Csaba Józseffel, Weöres Sándorral, valamint több neves tudóssal váltottakat.[68] A szlovén nyelvű levelezés (28 tudós 159 levele, illetve levelezőlapja, amelyből 86 Vilko Novaktól[69] érkezett) a Muraszombati Muravidéki Múzeumba került 2010-ben. Ezeket a Maribori Egyetem hallgatója, Mateja Žižek dolgozta fel szakdolgozatában,[70] amelyet a Maribori Egyetem őriz, nyomatásban még nem jelent meg.

Pável Judit 2013-ban *dr. Zinka Zorko* szlovén akadémikus nyelvésznek ajándékozott *öt népmesét* cankovai szlovén nyelvjárásban, amelyeket Pável Ágoston kérésére édesanyja küldött neki levélben. Pávelt 1914 szeptemberében mobilizálták. Hamarosan megsérült az 1. világháborúban, s csak annak végén engedték el a hadseregből. Ez idő alatt feleségével és ikerfiaival (Iván és Andor) Sopronban élt apósánál és anyósánál. Tudományos tevékenységét itt is folytatta. 1916-ban megkérte édesanyját, hogy levélben küldjön neki cankovai népmeséket. Obál Erzsébet kézzel írt levele meg is érkezett Sopronba 1916. február 28-án. Az ötből négy mesét – a harmadikat kivéve – Pável a *Nyelvtudomány* két számában le is közölt.[71] Címet adott nekik és fonetikusan lejegyezte a szöveget, majd magyarra fordította. Egyes szavakat nyelvészeti szempontból is elemzett, külön kiemelve a cankovai nyelvjárás jellegzetességeit. Zinka Zorko 2014-ben az első, második és negyedik mesét fonetikusan lejegyezve, szlovén irodalmi nyelvre fordítva, Pável átiratával közölte. Megállapította, hogy „*az édesanya által leírt mesék az élő nyelvet tükrözik, megőrizve az ei és ou diftongusokat, valamint a muravidéki nyelvjárásra jellemző ü hangot.*"[72]

A *harmadik mese* bemutatására és elemzésére 2018-ban került sor.[73] Pável Ágoston édesanyja cankovai szlovén nyelvjárásban beszélt és írt. A Hermagoras Társaság könyveit szlovén irodalmi nyelven olvasta. Kocsmáros leányaként a magyar nyelvű elemi iskolát befejezve Körmendre küldték szülei, hogy tökéletesítse magyar nyelvtudását. Levelében ezért magyar betűk és szavak találhatók, és használja az irodalmi szlovén Gaj-féle írásmódot – č, ž, š – is. A német nyelv ismeretére utal,

67 Lásd a 11. lábjegyzetben.

68 *Tóth Péter*: „Ha tanítványa nem lehettem, tüntessen ki azzal, hogy barátjának tekint..." Pável Ágoston és Illyés Gyula levelezése. = VSZ, 2003. 1. sz. 32–43.p.; *Lőcsei Péter*: Weöres-mozaikok, XXXII. Pável Ágoston és Weöres Sándor kapcsolatának első évei. = VSZ, 1916. 4. sz. 449–461. p.; *Uő:* A doktori értekezéstől a habilitációig. Pável Ágoston levelesládájából. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2011. 1. sz. 12–24. p.; *S. Pável Judit:* Bátky, Györffy és Visky levelek a Pável hagyatékból. In: Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. 22/4. Pars ethnographica, 1995–1998. Hagyomány és korszerűség. Konferenciák és rendezvények a millecentenárium évében. 1. köt. Szerk. Nagy Zoltán. Szombathely, 1999. 27–46. p.

69 Vilko Novak (1909–2003) szlavista és néprajztudós Belatincban (ma: Beltinci Szlovénia) született. Pável Ágoston tudóstársa a muravidéki nyelvjárás és népi kultúra kutatásában.

70 *Žižek, Mateja:* Slovenska pisma Avgustu Pavlu iz njegove osebne zapuščine. Diplomsko delo. Maribor, 2010. 125 str.

71 *Pável Ágost:* Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története. = Nyelvtudomány, 1916. 3. füz. 161–187. p., 4. füz. 263–284. p.

72 *Zorko, Zinka – Benko, Anja*: Pravljice Avgusta Pavla v prekmurskem cankovskem govoru. = Časopis za zgodovino in narodopisje, 2014. zv. 3. 83–111. p.

73 *Kozar, Marija – Mukič, Dušan*: Tretja pravljica Pavlove matere. = Studia Slavica Savariensia, 2018. 1–2. 129–141. p.

hogy néhány főnevet a szlovén szövegben nagybetűvel írt. A harmadik mese tartalmilag több nemzetközi motívum láncolata.

Pável Ágoston Emlékszoba

Pável Ágoston születésének 120. évfordulóján, 2006-ban jött létre emlékszobája a Savaria Egyetemi Központ Szlovén Nyelv és Irodalom Tanszékén, majd 2019-ben az ELTE SEK C épületében lévő könyvtárba került. Pável filológiai tevékenységgel főként otthon foglalkozott, íróasztala mellett. A felhasznált szakirodalmat könyvszekrényben tárolta. Az emlékszobában íróasztala és könyvszekrénye kiállítási vitrinként is szolgál. Az üveglappal letakart íróasztalon látható a *Vend (hazai szlovén) nyelvtan* kézzel írt kézirata. Pável Ágoston mellszobra[74] mögött öt tablón mutatja be e cikk szerzője szlovén és magyar nyelven, fényképekkel illusztrálva életútját, nyelvészeti, irodalomtörténeti, műfordítói, költői és kultúraközvetítői tevékenységét, valamint a nevét viselő kulturális csoportokat és intézményeket.

*

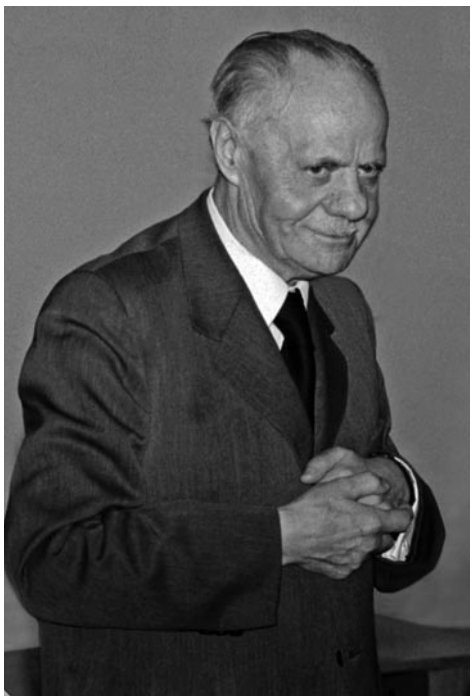
Tudománytörténeti írásunkban Pável Ágoston Szombathelyen (elsősorban a Savaria Múzeumban) őrzött publikált és kiadatlan kéziratait kívántuk bemutatni. A kéziratok tanulmányozása során fény derült arra is, hogy mikor és hol jelentek meg nyomtatásban, illetve jegyzeteit mely munkáihoz készítette. A bibliográfiákban ismeretlen lelőhelyként megjelölt kéziratokról feltételezzük, hogy Pável Ágoston cédulákra írt jegyzetei, amelyek a Savaria Múzeum Néprajzi Adattárában megtalálhatóak.

74 *M. Kozár Mária:* Pável szobrának szobrásza. Feri Kühar / Kühár Ferenc, 1916–1945. = VSZ, 2011. 4. sz. 408–422. p.

FÜZES JÁNOS

Romhányi György (1905–1991) emlékezete

„Age quod agis – Amit cselekszel, tedd rendesen!”

Romhányi György
(Fotó: Tóth Pál, 1990)

Laudáció

Még az 1970-es években erőteljes mozgalom indult az egyetemi oktatás átformálásáért, amelynek lényegét a tantermi, úgynevezett „nagyelőadások” kiiktatása, és a csoportokra alapozott integrált oktatás szándéka jellemezte. Mások szerint viszont az élőszó, megfelelő didaktikai formában és tartalommal, továbbra is az egyetemi oktatás leghatékonyabb fegyvere. Világossá vált, hogy a vitatott, esetenként korszerűtlennek ítélt tantermi előadás nem formailag rossz, hanem tartalmilag sebezhető.

Az egyetemi előadók élőszó-virtuózaira, a legendás hírű oktatókra nemzedékek emlékeznek. Hatékony oktató viszont csak az lehet, akinek „endogén ismeretközlési hajlandósága” van, és ezt tudatosan, hosszú gyakorlattal fejleszti is. Az oktatás, a professzor elsőszámú feladata. Ez alól még a szükséges tudományos tevékenysége, vagy rutin munkája sem adhat felmentést, mert az ismeretanyag magas szintű átadása mellett a nevelésköteleszettség is megköveteli. A **Professzor** vallja: a faültetés hosszú távra szól, de a csemete addig még sok–sok gondozást igényel.

Monodrámánk főszereplője A **Professzor**, dr. Romhányi György – lehetne bármely tudományág nagyszerű alakja –, nemzedékek példaképe, a már életében legendává nemesedett akadémikus, a patológia professzora, kórboncnok, vagy, ahogy önmagát nevezte: prosector. Olyan időkben vált legendává, amikor még nem létezett Internet, közösségi média, csak a lelkes hírvivők, adhatták szájról szájra ötletszikráit, szellemi hagyatékát. Nekünk, az utódoknak a „leletmentés” kötelesség és elodázhatatlan.

Most, a járványok miatt távoktatásra kényszerült hónapokban, gyakran hangsúlyozzák az általa vallott és alkalmazott előadói módszerek időállóságát, és a tapasztalható hiányát. Személyén keresztül a szép emlékű „nagyok” múltidejét, kívánjuk jelen, de inkább jövő időbe helyezni, amelyet a tudós elme, a bölcsesség, és a humor tesz maradandóvá.

Romhányi professzor sokkal több, mint a tantermi nagyelőadások prominense, egy letűnőben lévő, de vissza–visszatérő „egyetemi műfaj" egyik utolsó képviselője, és a mind személytelenebbé váló oktatási módszerek ellenzője. Életművét, akár a hozzá hasonlókét, nem lehet kisajátítani, mert az egyetemes, és mindenkié. Dr. Romhányi György legendáját is – többek között – 25 medikus évfolyam ápolja, és hagyományozza.

Az idő múltával a legendák, természetüknél fogva, terebélyesednek, jó esetben akár halhatatlanná is válnak, vagy, ha nem kapnak megerősítést, a lényegük vész el, és belehalnak saját örökkévalóságukba.

Az monológban elhangzó, zömében „szájhagyomány" útján megőrzött ötletsziporkák, Romhányi professzor esetében, örvendetesen, csak még sokszínűbbé tették szellemiségének utóéletét.

Napjainkban különösen időszerű az orvosetikai nevelés, mert az elmúlt évtizedekben az orvostársadalom folyamatosan veszített társadalmi presztízséből. Ugyan a világjárvány alatt valamelyest csitulni látszik a folyamat, és megint előtérbe kerül a betegekért önzetlenül tevékenykedő, gyógyító, önfeláldozó orvos képe.

A gyógyítók szerepéről, fontosságáról már hosszú évezredekkel korábban a hagyományos kínai orvoslás klasszikusának számító a „Sárga Császár Belső Könyvei" című gyűjtemény is megemlékezik. „*Az orvostudomány az istenek alkotása, erkölcs kísérte, nemes hivatás, melynek következtében a gyógyításban dolgozóknak ehhez illő tulajdonságokkal kell rendelkezniük.*" A konfuciánus orvos az anyagi haszonszerzés helyett a kötelességtudatot, az önfeláldozó szellemiséget tartotta fontosabbnak. Az erkölcs szabályainak alkalmazása az ókori orvosok nagy morális, és szakmai bátorságáról tanúskodik.

Romhányi professzor, nem sokkal halálát követően, a köztisztelet és a megbecsülés jeléül, köztéri szobrot kapott Pécsett, az egykori lakásához közeli parkban, az egyetemen pedig aulát neveztek el róla. „Post cineres est verus honor, est gloria vera". A halál után megnyilvánuló igaz tisztelet a valódi dicsőség.

A felhasznált szövegek forrásai:
Genczler Ferenc, dr. Gusztonyi Ágnes, Hallama Erzsébet, dr. Jobst Kázmér, dr. Kádas István, dr. Karlinger Kinga, dr. Kelényi Gábor, dr. Kellermayer Miklós, dr. Kosztolányi György, Kozák Péter, a Magyar Televízió Pécsi Körzeti Stúdiója: „Az élet rövid, a mesterség hosszú..." című 1981. évi portréműsora (szerk.: Füzes János, riporter: Gombár János, rendező: Erdőss Pál); dr. Makovitzky József (Heidelberg), dr. Módis László, dr. Pajor László, dr. Simon Kornél, dr. Sótonyi Péter, dr. Szállási Árpád, dr. Tamás Endre, dr. Tanka Dezső, dr. Tekeres Miklós, dr. Temesvári Péter, dr. Tóth Pál, dr. Szállási Árpád, Zolnay Pál 1986-ban készült filmje: „Dr. Romhányi György professzor" (szerk.: Sylvester András, riporter: Kopeczky Lajos, rendező: Zolnay Pál), valamint az 1951. és 1976. év közötti negyed évszázad 25 évfolyamának emlékezete.

A Professzor vallomása

– fele játék, fele küzdelem –

Szereplő: A Professzor
Díszlet: A *színpad egyik oldalán hagyományos, egyetemi katedra, (pulpitus lámpával). Mellette, valamivel hátrébb, a professzor dolgozószobájának részlete. Egyszerű, sötétbarna, zsúfolt könyvespolc, a könyvek között egy középkori vitorlás hajó modellje, egy kipukkadt futball-labda, és egy sárga gumi-*

kacsa. A polc oldalán, jól látható helyen, kopott hegedű függ.

A könyvespolc előtt nagy, kényelmes, fotel, dohányzóasztal orvosi szaklapokkal, egy sebészolló, és egy hordozható lemezjátszó. A szoba tartozéka még egy álló fogas, rajta fehér orvosi köpeny.

A nézőtér, ezúttal, az egyetem virtuális előadóterme. A monológ zöme a színpad előterében hangzik el. A Professzor alkalmanként föl–alá sétál, vagy rövid időre a fotelbe ül.

A nézőtér világos marad, fontos, hogy a közel ülő nézőkkel szemkontaktus jöhessen létre.

Jelmez: A *professzor: 75 év körüli férfi, középmagas, átlagos, de inkább vékony termetű, rövid, hátrafésült, ősz haj, elegáns, kissé tömött, félrövid bajusz, szigorú tekintet, amely könnyen válik akár jóindulatúan mosolygóssá is. Ruházata: az egyetemi előadásokon fehér köpeny, alatta öltöny sötét nadrágja. Civilben: 1980-as évek béli, jól szabott, háromgombos, sötétszürke, gondosan vasalt öltöny, fehér ing, háromszögre kötött, önmagában mintás, sötét nyakkendő, fekete, fűzős cipő. A karórájának számlapja a csuklóján befelé fordítva. Zakója bal belső zsebében egy hagyományos szövetzsebkendő, amivel időnként megtörli a homlokát.*

(A ***Professzor*** *a fotelben ül, egy orvosi folyóiratot lapozgat. Lemezjátszó szól: Paganini Caprice No. 24. Rövid idő múltán feláll, kikapcsolja a lemezjátszót, a könyvespolchoz megy, levesz egy könyvet, belelapoz, majd visszateszi. A fogashoz indul, felveszi a fehér orvosi köpenyt.)*

Professzor: *(Határozott, de nem túl szigorú, és nem vár választ a kérdésre.)* Tudják, hogy mi jelenti az ember számára a legnagyobb kihívást? Nem tudják?... A betegség. A betegség évezredek óta az emberiség legnagyobb réme. Biztosan hallották már, gyakran mondjuk, ha egészség van, akkor minden van. A gyógyítás pedig az orvostudomány legszebb, legnemesebb feladata.

És azt tudják, mi akadályozza leginkább a tudomány fejlődését? ... Nem tudják?... A dogma..., meg a tekintély. Amikor 1887-ben Robert Koch felfedezte a gümőkor, a tuberkulózis bacilusát, először Berlinben számolt be a kutatásairól. Koch ekkor már a Humboldt egyetem közegészségügyi intézetének volt az igazgatója. Koch meghívta Rudolf Virchowot is, a sejtkórtan világhírű, német professzorát, aki azonban nem jelent meg, pedig Koch nagyon várta. Nem jött, mert nem akart olyat hallani, ami nem illett volna a téziseibe. Szóval, azt üzente, nem megy, de ha Koch tudja, vigye át neki a bacilust... Persze Koch sem maradt adós. Nem viszi, mert Virchow mikroszkópjában az úgysem látszik. Erre Virchow, hogy ami az ő mikroszkópjában nem látszik, az nincs is...

Általában így kezdtem az előadásaimat, egy történettel, ahogy most is. Mondtam valamit, valami olyat, ami több volt, mint a közvetlen szakma. A tudománytörténetre soha nem sajnáltam az időt.

Képzeljék el, hogy ahol most ülnek, az nem a színház nézőtere, hanem valamelyik egyetem előadói padsora. Nekem pedig 1 óra áll a rendelkezésemre. Mit szólnak hozzá?

Időnként mondtam is a hallgatóimnak, nekem minden előadás olyan, akár egy színházi premier.

Amikor először találkoztam a medikusokkal, mint most magukkal, bemutatkoztam: dr. Romhányi György vagyok, a rettegett tantárgy, a patológia professzora. Hallottak már rólam... nem? Pedig szokás, hogy a felsőbb évesek a patológiával riogatják a kezdőket. Ez nálunk olyan, mint a joghallgatóknál a római jog...

Ha veszik a fáradtságot, és valahol utána néznek, ki az a Romhányi, akkor még Reichenbach névvel is keressenek. A bátyámmal, Józseffel együtt, 1935-ban magyarosítottunk, ő is orvosnak tanult. Az első közleményeink alá még a Reichenbach nevet írtuk.

Mit gondolnak, ki a legfontosabb ember az egyetemen? *(kivár)* Hízelgő ..., de nem, nem a professzor..., még csak nem is a rektor, hanem az elsőéves hallgató, és talán egyben a legboldogabb is... Hogy miért...? Mert belőle még minden lehet... Igaz? És, ha szerencséje van, akár a tudomány tündérével is találkozhat...

Gondolkodtak már azon, hogy a tudományt kik és mik viszik előre? Hát, kérem, azok, akik meglátják a problémákat, azok, akik kérdéseket látnak a dolgok mögött. Mert a kérdések, a kérdőjelek mozgatják a világot... A kérdést jól megfogalmazni, élére állítani, az művészet... A természet, nagyon fukar és ravasz, csak jó kérdésekre ad jó választ. Ahhoz pedig tudás kell, nagyon nagy tudás...

(Köpenye nyitva, a nadrágja zsebébe teszi egyik kezét, a másikkal magyaráz, időnként arrébb lép.)

Tudják, miért hívják a professzort professzornak? Nem tudják? ... A profiteo, profitere latin szóból származik. Azt jelenti: vallani. Ahogy most, én is vallani fogok ezen az estén maguknak. Szóval a professzor meg meri vallani, amit gondol. Hűha! Azért még büntetés is járhatott a középkorban. Az igazi professzor vallomásokat tesz, nem deklarációkat, hanem vallomásokat, ennek más íze van. Mindjárt másként reagálnak a hallgatók. A világot mindig is azok a vallomások hódították meg, amik belülről jöttek, amik igazak.

Én még azt is vallottam, hogy én vagyok Magyarországon a legjobban fizetett ember... Szerencsés embernek tartottam magam, mert legalább háromszor kereshettem meg a kenyeremet! Először azért, mert oktattam, és a hangsúlyomért fizettek. Különben a tananyagot akár egy magnóról is meg lehetne tanulni. Másodszor, a szakmám szerint kórboncnok is voltam, harmadszor pedig, hogy a nap végén lemehettem a laborba, és játszhattam, mert a kutatást én mindig is játéknak tekintettem...

Vallottam én önmagamról is. Vallottam, hogy szeretem a tudományt, és persze azt is, de csak, jó kedvemben, hogy én még a medikust is szeretem. Pedig az nem is olyan könnyű... Elhiszik? Azt is mondtam, tudom, hogy a medikus is ember, de kérem, higgyék el, a professzor is az...

Bíztattam a hallgatókat, kérdezzék csak meg bátran, tévedhet-e a professzoruk? Előbb meghökkentek, aztán nagy a derültség támadt, mert azt mondtam: legalább háromszor annyit, mint a medikus... Vallomás volt ez is. Meg, hogy a diák a tanár legjobb kritikusa. Amikor néhány professzortársam fülébe jutottak a kijelentéseim, állítólag égnek meredt a hajuk.

Gyakran ismételgettem, engem bizony nagyon megvertek az Istenek, mert oktató lettem, és egy lyukas zsákot töltögetek. Talán csak 10, 20 év múlva látom majd, hogy volt-e eredménye annak, amit csináltam. Bolond, aki tanít, mondják a démonok. Kérdeztem is a medikusokat, na, akkor én ki vagyok? Az udvarias csend után segítettem, na, jó, én persze csak félbolond vagyok...

Egy másik alkalommal is feltettem ugyanezt a kérdést, miután megint nem kaptam általam helyesnek ítélt választ. Mondja, Mester, tudja, hogy ki vagyok én? Szegény medikus, elővette minden ismeretét, amit csak jónak látott elmondani rólam. Vártam, hadd erőltesse az agyát, aztán kisegítettem: Nem, kérem, nem. Én vagyok Mózes. Tudja maga ki volt Mózes? Megint

csak zavarba jött, mert tudta, nagyon kényes vagyok az általános műveltség hiányára, továbbá rájött, hogy ezúttal egyáltalán nem a tételes szakmai tudása érdekelt. Félbeszakítottam. Mester, a legfontosabbat nem mondta. Mózes maga a pusztába kiáltott szó. Tudja, Mester, én is az vagyok.

Ugyanakkor tapasztaltam, a jó tanítványoktól sokat lehet tanulni. Rájöttem arra is, hogy nem lehet mindenkiből orvost nevelni. Volt idő, amikor még hittem ebben, aztán hipertóniát kaptam...

Tudják egyáltalán, hogy mivel foglalkozik a patológus? A patológia egy ógörög szó, a szenvedéssel kapcsolatos a jelentése. Az emberek többsége, ha ezt hallja, azonnal csempézett boncteremre, márványasztalon fekvő holttestre gondol, a nagylábujján cédulával. Elborzadnak már a boncolás hallatán is. A medikusok között is akadt, aki itt találkozott először a halállal, és bizony az ájulás sem volt ritka.

A hozzátartozók régebben néha erélyesen tiltakoztak még a hatósági boncolás miatt is. Úgy érezték, valami olyan történik az elhunyt hozzátartozójukkal, ami meggyalázza, méltatlan, és persze felvetődött a kérdés, miért van erre szükség?

Még szombathelyi boncnok koromban történt egy eset, amikor majdnem megjártam. Akkoriban a család hozzájárulása nélkül nem nyúlhattunk a halotthoz. Egy délután, éppen előadásra indultam, amikor tagbaszakadt férfi tört rám, és agresszívan felelősségre vont: milyen alapon mertem felboncolni a hozzátartozóját? Kellemetlen volt a helyzet, de nagyon, pedig rendelkeztünk a hozzátartozók írásos engedélyével. Nyugtatgattam, bevezettem a szobámba, leültettem, és elmagyaráztam neki, mi a jelentősége, ha felboncolunk egy halottat. Az obdukcióra, a boncolásra pedig, azért van szükség, hogy megállapíthassuk a halál okát. Tudják, mi lett a vége? Meggyőztem, és én magam is csodálkoztam, mert amikor távozni készült, azt mondta: intézkedik, hogy a halála után őt is felboncolhatják...

Hosszú ideig éppen azért topogott egyhelyben az orvostudomány, mert az akkori gyógyítók alig rendelkeztek anatómiai ismeretekkel. Arany János „Buda halála" című költeményében olvastam, hogy a hun időkben azokat, akik a holttestek felnyitását végezték, régi, szép, magyar szóval „garaboncnoknak" hívták. És akkor megállapítottam, hogy tulajdonképpen én is egy boncnok vagyok.

Tudják, mi a kórbonctan? Van egy saját meghatározásom: a kórbonctan az emberi szenvedések tana, a szervi elváltozások tükrében. Jó meghatározás? Jó. És tudják, mire neveli a medikust? ... Humánumra! Mert a halottban is a szenvedő embert kell látni. Aesopus szerint a példa a legjobb tanító. A halott pedig a saját elmúlásának példájával óriásit tanít. És akkor mi is vagyok én? Sok mindent mondtak, de arra akartam rávezetni a hallgatókat, hogy én vagyok a halottak tanításának a tolmácsa.

Csúnya szakma a kórbonctan? Egy kívülállónak biztosan az. Másfelől a legszebb, mert, ahogy mondtam, a halottak tanítanak bennünket, és a haláluk után is az emberiséget szolgálják. Ugye, hogy szép? Pázmány Péternél olvastam: „Hic mortui vivos docent", szóval: Itt a holtak tanítják az élőket.

Gyakran suttogták a hátam mögött, ugyan mi szép lehet egy boncteremben? Folyton csak az élet árnyoldalát, a szenvedés végét, a halált látni... Mit gondolnak, mit mondtam erre? Hogy amikor kijövök, rám zuhan a fény, a napsugár, a világosság, látom, milyen szép az élet, milyen nagyszerű az egészség. Nagy tanulság, mindenben meg kell látni a jót...

Szokásom volt, hogy sötét öltönyben indultam reggelente a patológiára, aztán

csak az irodámban vettem fel a fehér köpenyt. Hogy, miért? A medikusok is kérdezték. A sötét öltöny, a fehér ing, a nyakkendő mind a tisztelet jele, mert ami az én tudományom, azt a halottaknak köszönhetem.

A külsőségekre ugyan nem adtam, de azt nem tűrtem, ha valaki borotválatlanul, rendetlen öltözékben jelent meg. Bizony előfordult, hogy szóltam valamelyik medikusnak, vágasson le a bajuszából, mert túl hosszúnak találtam...

Gyakran ismételgettem: a szakmához szent alázattal, és csak felkészülten szabad közeledni, mert a boncasztalon fekvő halott nemrégiben még élő ember volt, és lehet, hogy nagyon szenvedett. Példája az élet múlandóságára, a halál kegyetlenségére figyelmeztet. Ragaszkodtam például ahhoz, hogy a betegségek nevét teljesen ki kell mondani, nem pedig hebehurgyán, rövidítve, például tbc. Ha valakitől így hallottam, azonnal figyelmeztettem, és rákérdeztem, nem tuberkulózist akart véletlenül mondani, kolléga úr?

Ragaszkodtam a holttest szóhoz. Nem engedtem, hogy az elhunytakat hullaként, vagy tetemként emlegessék, illetlen tiszteletlenségnek tartottam. Szóvá tettem, ha a halott lábcédulájára azt írták, nyugdíjas. Efféle szakmát nem ismerek, mondtam... A valódi foglalkozását jegyezzék le, mert az akár a betegségéhez is hozzájárulhatott.

Nem tűrtem a nevetgélést, a kuncogást, a felesleges, oda nem illő beszélgetéseket. Mit gondolnak, miért? ... A professzor a lelke mélyén legyen pedagógus, mert a medikusokat nevelni kell az orvosi hivatásra!

Nem szívesen említem, de előfordult méltatlan eset is, amikor a fertőtlenítésre használt alkoholtól lerészegedett boncmesterek összeverekedtek, és otromba viccből felcserélték a halottak nevét...

A tudás véges, gyakran hivatkoztam Einsteinre. A szakmai tudás nem elég, néha a képzelet sokkal fontosabb, mert a képzelet felöleli az egész világot, és tudni kell rácsodálkozni a szépre... Hippokratészt is gyakran idéztem, aki azt mondta... Na, mit mondott? ... Azt mondta, hogy az orvostudomány nem tudomány, hanem művészet, és az orvostudomány „nemtanítható" művészet. Eraisztrosz meg éppen tanítható tudománynak nevezte. Én Szókratészt módszerét követtem, és először magamon kezdtem a tanítást.

A kérdéseimre általában nem mondtam meg elsőre a választ, hanem kierőltettem... Szókratész óta ez a gondolkodásra nevelés leghatékonyabb módszere. Elhiszik? Az irányított kérdéskifejtés igazi problémamegoldó szellemi tevékenység. A direkt közlés megfosztja a hallgatót, az eredmény felismerésének örömétől. Ha nehezebben ment, sokszor könyörögtem, kérem, szánjanak már meg a helyes válasszal...

A fölfedezés öröme, a heuréka élmény az ember szent joga, tehát az oktató akkor teszi a legtöbbet, ha a diáknak is segít megszerezni ezt az élményt. Mondtam is, a tanítvány álljon a vállamra, én majd tartom, csak lásson minél messzebbre.

Ha pedig felfedezel valamit, harangozni kell, lármázni, elkiabálni, hangosan és kitartóan, hogy új módszer született, amellyel jobb eredményt lehet elérni. Hallja meg mindenki! Fel kell használni a tudományos fórumokat, a médiát, és minden más, lehetséges segítséget. Mert az igazi visszhang, amire már büszkék is lehetünk, az térben és időben messziről jön.

Amikor Röntgen megtalálta az X-sugarat, tudják mit csinált? ...Na, mit gondolnak? ... Fölszaladt az emeletre és elújságolta a feleségének. Természetes? ... Igen, az. És mit csinált ezután? Visszarohant és megnézte még egyszer. Érthető, ugye?

Mondok egy másik példát, bár nem mostanában történt. Éppen karácsony volt, amikor az első piszkosfekete vérrög hosszú idő után, végre megpirosodott a laboratóriumi üvegedényben. Már évek óta kísérleteztem, hogy a kimetszett preparátumok később se színeződjenek el. Nem törődve az ünneppel, azonnal elrohantam professzorom, Balogh Ernő lakásához, és megmutattam neki. Arra gondoltam, nem biztos, hogy örül a váratlan alkalmatlankodásomnak. Tudják, mit mondott, hogy ennél szebb karácsonyi ajándékot el sem tud képzelni. Mentségemre legyen mondva, megint csak Einsteinnél olvastam, hogy az addig ismeretlen természeti titkok első felismerésekor az embert valamilyen misztikus érzés hatja át. Archimedestől meg azt tanultam, hogy minden felfedezés egy csoda. Igazuk volt.

Tudják, mi a jó tanítás titka? ... Nem tudják? Szerintem, pedig igen, hiszen mindenki járt iskolába... A legbonyolultabb kérdéseket a legegyszerűbben kell elmagyarázni. A tanítás lényege, hogy merjünk egyszerűsíteni. Nem kivonatolni! A kevésbé fontos részeket kell elhagyni, azzal lehet kedvet kerekíteni a tanuláshoz. A tanítás lényege tehát az egyszerűsítés, és a jó kérdés. De hogy az egyszerűt meglássuk, ahhoz megint csak nagyon sokat kell tanulni. Hatékony oktató pedig csak az lehet, akinek belülről jövő, csillapíthatatlan ismeretközlési vágya, hajlandósága van, és ezt hosszú gyakorlattal tudatosan fejleszti is magában.

A jó tanítás hatékony, és szenvedélyes. Az oktatás célja, pedig, hogy az ismeretanyag közlése mellett tanítson tanulni és gondolkodni. Persze kell még valami: az érdeklődő tekintet, a lelkes hallgatóság. Mondtam is, hogy a figyelő, csillogó szemű medikusokat tettestársaknak tekintem.

És tudják, ki az igazi tanítvány? Ezt, biztosan nem tudják... Az igazi tanítvány az, aki mer mást csinálni és mondani, mint a mestere... Ha valaki új ötlettel jött hozzám, bíztattam, elfogadom, de bizonyítsa be!

Szóval becsültem az igyekvő hallgatókat, még akkor is, ha elsőre zagyvaságnak tartottam az ötletét. Egyik tanítványomnak egyszer mondtam, Mester, legközelebb saját gondolattal gyere be hozzám, mert az a legjobb...

Az egyetemen nem csak azt kell tanítani, amit már megtaláltak, azt úgysem kell még egyszer fölfedezni, hanem a hogyant. A leendő orvosnak meg kell tanulni kételkedni is, mert a kételkedés bátorság. Azt is mondtam, nem az a fontos, hogy mi leszel: belgyógyász, sebész, vagy urológus, hanem, hogy iskolába járj. „Methode ist alles" – minden a módszer.

Tudják hány féle hős van? Én kétfélét ismerek. Az egyik az a hős, aki valami nagy–nagy tettet hajtott végre, olyat, amire felfigyelt a világ. A másik, a szürke hős, persze, hogy ebből van a több. Én az orvostanhallgatókat neveztem szürke hősöknek. Nekik mindennap meg kell tenni a kötelességüket, mert belőlük orvosok lesznek.

Később gyakran kérdeztem a medikusaimat, persze félig tréfásan: elméleti kutató akarsz lenni? Tényleg a patkány farkát akarod húzogatni 40 évig?

Én sosem tudtam volna megmaradni egy kutatóintézetben. Iszonyú a nyomás, és a kényszer. Nem várják ki, hogy a dolgok megérjenek. Sokan nem bírják, megtörnek. Kis dolgokat nagyként tálalnak.

A tudományt én szabad emberként szolgáltam. Nem voltam kényszerítve, hogy valamit felfedezzek. Nem is értek egyet a kutatóintézetek szisztémájával. Bűnnek tartom, hogy a legokosabb embereket elszakítják az ifjúságtól. Azokat, akiktől tanulni lehetne.

A tudományos rangot is a publikációk mennyiségével mérik... Találkoztam én

már kutatóval, aki később 1 évi fizetését adta volna, ha visszavásárolhatja a dolgozatát, hogy elégesse. Ehhez mit szólnak?

Én is írtam tudományos közleményeket, ha jól emlékszem több mint 100-at, és legalább 30 olyat, ami még ma is megállja a helyét. Írhattam volna persze többet is, de amit leírtam, azt ma is vállalom. Csak eredeti közleményeket adtam ki a kezemből. Mert mire való a tudomány? Hogy új dolgokat ismerjen meg a világ, vagy, hogy szaporítsa a haszontalan papírtömeget? Ha ugyanazt adod elő másodszor, az már dohos.

Bíztattak, hogy írjak tankönyvet. Hatalmas iramban fejlődik a tudomány, a tankönyv nagyon hamar elavul – mondtam. A lusta medikus pedig még azt hinné, hogy a kórbonctant meg lehet tanulni könyvből is. Elkerülnék az előadásokat, csak a vizsgák előtt magolnának, nem látogatnák a boncolási szemináriumokat sem, és soha nem tanulnák meg a kórbonctant.

Mit gondolnak, mi a professzor két legnagyobb ellensége? Nem tudják? Az egyik a saját jegyzete, vagy könyve, mert, ha azt szóról szóra követik, persze, hogy unalmassá válik. A másik ellenfél a napsugár... azzal bizony nehéz versenyre kelni, különösen tavasszal. Ha 5 perc alatt nem tudod meghódítani a hallgatóságot, akkor elvesztetted a csatát...

A 16 évi prosectori tevékenység, még Budapesten, jó klinikusok szolgálatában, nagyszerű iskolának bizonyult. A lényeget illetően azt hiszem, egész életemben mindig is boncnok maradtam. A szombathelyi kórház abban az időben az ország egyik legjobb intézményének tartották! Egy patológus számára a legjobb hely és munkakör.

(Leveti a fehér köpenyt, felakasztja, és a sötét öltönyben folytatja.)

Ha visszanézek múltamra, akkor nem nyomhatom el magamban azt az érzésemet, hogy a sorsomat bizonyos előrelátások irányították. Egy kis vértesi, sváb faluban, a Fejér vármegyei Száron születtem, 1905-ben. Édesapám, Reichenbach György, közjegyzőként dolgozott,és első a családunkban, aki egyetemet végzett, ő jogot tanult. Édesanyám, Czimbál Anna Etyekről származik. Öten voltunk testvérek, három fiú, két leány, mi, fiúk, az orvosi pályát választottuk, a lányok tanítónők lettek, Pécsett végeztek. Szűkösen éltünk, de nagy egyetértésben, gondoskodásban, szüleink minden erejükkel támogatták a taníttatásunkat.

Azt mondtam, hogy valami előrelátások irányították a sorsomat. Az első mindjárt a pályaválasztásom, amit nem is tudok megmagyarázni. A székesfehérvári ciszterci gimnáziumban érettségiztem, ahogy később a testvéreim is. Nem voltam kitűnő tanuló, de jó eredménnyel maturáltam. És akkor mi áll a gimnázium évkönyvében? Hogy Reichenbach György az érettségi után a jegyzői pályát választotta. Elhiszik? ... Talán arra gondolhattam, hogy édesapám mesterségét folytatom? Lehet, hogy azért, mert akkoriban ez népszerű pályának számított? ... Hogy aztán őszig mégis miért változott meg az elhatározásom, nem tudom...

És akkor, miért lettem orvos? Ugye, nem tudják? Hogy az orvoskarra megyek, az a Ferenc József, a mai Szabadság híd közepén dőlt el. Még dönthettem volna úgy, hogy visszafordulok, és a műegyetemet választom, mert a matematikát is nagyon szerettem... De valami mágnesszerű vonzásnak engedelmeskedve, igaz, kétségek között, átmentem a pesti oldalra, és a Szerb utcában beiratkoztam a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultására. Igen, beiratkoztam, mert akkoriban még felvételi vizsga nélkül lehetett beiratkozni. Na, ez a döntésem aztán már végleg meghatározta a további életemet.

Egyetemi tanulmányaim 10. félévében felvettem a kötelező „Kórbonctani és szövettani gyakorlatok" című kollégiumot. Biztosan nem hiszik el, de egyáltalán nem érdekelt a kórbonctan. Kedvem sem volt hozzá, mert ott csak azt tanították, hogyan kell vágni, márpedig azt én nagyon untam. És akkor megint közbe szólt a sorsszerűség. Váratlanul meghalt Krompecher István, a nemzetközi hírű anatómus, és még abban a félévben új professzor jött helyette, Balogh Ernő, a patológus, aki onkológiával is foglalkozott. Ijesztően rossz híre volt, rettegtünk tőle, még mielőtt megismertük volna. Kegyetlenül szigorú ember hírében állt, de nagyon szép előadásokat tartott.

És akkor, még a félév befejezése előtt az orvoskaron meghirdették az úgynevezett „Arányi-féle pályaboncolási" versenyt. Feliratkoztam, persze csak Balogh professzor kedvéért, és végül megnyertem... A dékán 15 pengő jutalomdíjban részesített. Tudják mennyi pénz volt az? Ruhákat vettem, egy Penkala márkájú, aranyhegyű töltőtollat, őrzöm még ma is, aztán egy Doxa acélórát, és egy zsebórát, ami nagy divatnak számított abban az időben. Nem is tudom, miért vettem két órát, amikor egyáltalán nem szeretem nézegetni az időt. Látják, *(mutatja a kezét)* ez a karóra is fordítva van a csuklómon... És, hogy el ne felejtsem, egy fotográfusgépet is beszereztem, akkoriban így nevezték.

Kórboncnok pedig véletlenül, pontosabban megszeppenésemben lettem. A sikeres záró szigorlatom után Balogh Ernő, ez a rideg, arisztokratikus, érzelmi kontaktust nem ismerő tudósember, visszatartott, és azt mondta: Kolléga úr, szívesen látnám az Intézetemben, ha van kedve hozzá! Izgalmamban szóhoz sem jutottam, nagyon tartottam tőle, de bíztam benne, mert avatott szeme volt... Hogy kedvel, azt későbbi, személyemmel kapcsolatos tettei is bizonyították, és hosszú–hosszú évekig meghatározták pályámat. Akkor még nem sejtethettem, hogy jó évtizeddel később, még valami sorsközösség is összefűz majd bennünket. Ma már hiszem, hogy számtalan esetben a véletlenek adják az alkalmat, és formálják az embert.

Így történt, hogy 1928. szeptember 1-jén externistaként beléptem a Pázmány Péter Tudományegyetem II. sz. Kórbonctani Intézetébe. Tudják, mit jelent az, hogy externista? ... Fizetést nem kaptam, de szigorló orvosként bejárhattam az egyetemre.

Egy évvel később orvosdoktorrá avattak. Attól a naptól kezdve én, dr. Reichenbach György, mint a II. sz. Kórbonctani Intézet akkor már díjas gyakornoka, kizárólag a patológiának szentelhettem az időmet... Annyi pénzért dolgoztam, amennyit a kórházi sebészek, mondjuk, egy mandulaműtétért kaptak ... Gondolhatják, hogy nem az anyagiak miatt maradtam... Mindig is sovány szakma maradt a miénk.

Tudományos karrierem szempontjából újabb lehetőség kínálkozott, amikor 1931-ben, Németországban, a Berlini Collegium Hungaricum támogatásával kutatómunkát végezhettem. Mit gondolnak hol? Arról a Wirchowról elnevezett kórházban, akiről, még az előadásom elején elmondtam azt a nem éppen hízelgő történetet.

Budapesten először a Szent László Kórház prosector főorvosa voltam, azután az Irgalmasrend Közkórházának boncnok–főorvosi teendőit láttam el. Szépen lépkedtem előre a tudományban, gyakran írtam cikkeket, és egészen fiatalon adjunktus lettem. Ekkora már rendelkeztem némi egzisztenciával, és elhatároztam megnősülök. 1 évvel később pedig megszületett egyetlen lányunk Mária-Marica, aki ugyancsak az orvosi pályát választotta.

1944. havas decemberében, már egészen közel járt a front. Az orvosegyetem

egy részét, a háborús körülmények miatt, váratlanul, Németországba evakuálták. A magyar orvoshallgatókat Halléba telepítették, ott folytathatták tanulmányaikat. Jól beszéltem németül, így lehettem a medikusok egyik kísérője, és a családommal együtt mi is elindultunk. Még karácsony előtt értünk Halléba. Azonnal bekapcsolódhattam a helyi orvosi egyetem Pathológiai Intézetének munkájába, boncoltam, konzíliumokat tartottunk, és az év végéig ott is maradtam.

Amikor véget ért a háború, 1945 végén haza jöttünk. Itthon óriási zűrzavar fogadott. A politikai fejetlenségben néha érthetetlennek tűnő intézkedésekkel találkoztunk. Okkal vagy ok nélkül, sok karrier tört derékba, vagy idézett átmeneti egzisztenciális bizonytalanságot. Az egyetemi oktatók közül Balogh Ernő professzort, engem, és még másokat kiseprűztek. Homályos indokokkal megvonták tőlem a „venia legendit", a tanítás jogát is. Csak később értesültem, hogy az eltiltó döntést elsősorban a szakmai konkurencia támogatta. Fájdalmasan érintett, reménytelennek tűnt minden, anyagi csőd fenyegetett. egy évig Etyeken kaptam alkalmi munkát, még kukoricát is kapáltam. József bátyám, az akkor már jó hírű gyermekorvos, határtalan testvéri szeretete, és anyagi támogatása segítette a családomat.

Azután, egy évvel később, 1947-ben, szakmai és baráti jóakarattal felajánlottak egy megüresedett kórboncnoki állást Vas vármegye Szombathelyi Városi Közkórházában. Ezek szerint mégis voltak, akik úgy gondolták, szükség lehet a tudásomra. A konkurencia is megnyugodhatott, Szombathely elég messze van, onnan már biztosan nem zavarom a köreiket. Egyetemi magántanárból így lettem főorvos Szombathelyen, ahová csupán két biciklit vittem magammal.

Szombathely... Akkoriban még kevés vidéki kórház alkalmazott kórboncnokot. Kaptam egy szobát, egy kis laboratóriumot, boncolásokat végeztem. Konzíliumokra hívtak, megbeszéltük a betegség okát, biztosan megmentettem néhány ember életét.

A körülmények nagyon szerények voltak, csupán egyetlen mikroszkóp állt a rendelkezésemre, amihez a szűrőket Budapestről hoztam, baráti ajándékként, akárcsak a tudományos szakirodalmat. A találékonyságunk azonban sok nehézségen átsegített. Ahogy Platón mondta: a szükség az invenció anyja. Fúrtunkfaragtunk, a hiányzó műszerek, segédeszközök egy részét magunk állítottuk össze. Dió- és mákdarálót, biciklipumpát, különböző üvegcsöveket és edényeket, mindent felhasználtunk. Néhány hónap alatt egy kis tudományos műhelyt hoztam létre. Belgyógyász, gyermekorvos, sebész, gégész és laboros is csatlakozott hozzánk.

A késő éjszakába nyúló összejöveteleinket hamarosan elnevezték a Romhányi-féle „gittegyletnek". Gondolhatják, nem volt túl hízelgő. Azok szóltak le bennünket, akik kimaradtak a csapatunkból. Megjegyzem, nem csak kórbonctani kérdések kerültek szóba, gyakran az általános intelligenciához tartozó témákat is megvitattunk.

Még csak pár hete lehettem Szombathelyen, és máris nagyon kellemetlen helyzetbe kerültem. Miután lassan megismertem a kollégákat, meghívtak egy szokásos, esti, baráti találkozójukra. Vacsora után átültünk egy kerek asztalhoz, és előkerült a kártya. Én pedig egyre kényelmetlenebbül éreztem magam. Tudtam, elkerülhetetlen hogy, nekem szegezzék a kérdést: Mester, aztán tudsz-e tarokkozni? Töredelmesen bevallottam, hogy nem tudok... Nagyon megszégyenültem. .... Vonogattam a vállam, mentegetőztem, mint akit valamin rajtakaptak... Nem is kerülhettem be a tarokkpartikba, persze a társaságukba sem... De azért volt ennek

előnye is, rengeteg időm maradt, ott az estéim szabadok maradtak, és foglalkozhattam a saját passziómmal. Tudják, mi volt az én passzióm? ... A tudomány.

Végleges kinevezést 2 év után kaptam, addig hétvégenként ingáztam Szombathely és Budapest között a családomhoz. Negyvenhét éves voltam, és higgyék el, véglegesnek gondoltam a helyzetemet. Szombathely befogadott, nagyon jól éreztem magam, és persze mondogattam is, olyan a kórház, mint amilyen a kórboncnok főorvosa. Azt is bevallom, hogy a patológiai munkakör jelentőségét, a gyógyító orvostudomány szempontjából, igazán Szombathelyen tapasztaltam meg.

Már nem emlékszem pontosan, de talán úgy 1950 végén, valaki elkottyantotta, hogy szakmai körökben rebesgetik, felajánlanának nekem egy katedrát Pécsen, az Orvosegyetemen. És tudják, kinek a helyét kellett volna átvennem? ... A nyugdíjba vonuló, világhírű patológus, a legendás előadó Entz Béla utódjául hívtak. Entz Béla a világon az elsők között hangoztatta a leukémia daganatos jellegét.

Soha nem voltam kishitű, de azért ez nekem sok volt. Gondolhatják, mekkora kihívásnak ígérkezett Szombathely után. Ha csődöt mondok, megalázó lett volna, futkosott a hátamon a hideg... Nehéz nagy elől utódjának lenni, hogy ne szenvedjen törést a „genius loci", a hely szelleme. Elhiszik? Persze, hogy vonakodtam, tulajdonképpen nem is akartam eljönni, húztam az időt. Halogattam a választ, egyszerűen nem tudtam dönteni. Az egyetem azonban nem tágított, maga Szentágothai János professzor is sürgetett. Szentágothai éppen akkoriban kapott Kossuth-díjat, szóval, megtisztelt a kérése. 1951 őszén végül igent mondtam, elvállaltam a megbízatást, és intézetigazgató lettem...

Ugye, nem csodálkoznak, ha azt mondom, hogy kedvetlenül érkeztem Pécsre. A másodszori újrakezdés mindig lehangoló. És csak nagy sokára oldódott fel bennem ez az érzés, olyannyira, hogy 4 évvel később még a távozás gondolata is felmerült.

Új emberekkel kezdtem, akik talán azért csatlakoztak hozzám, mert már hallottak rólam. Olyan volt, mint a hölgyválasz. Ismerik a hölgyválaszt? ... Igen? ... Jöttek, akik úgy gondolták, hogy velem szeretnének dolgozni.

Az elődöm kiválóan tanított a boncteremben, de általában demonstrációs anyag nélkül dolgozott. Néhány segítővel azonnal nekiálltunk, hogy létre hozzunk egy múzeumot, mert továbbra is úgy tartottam, a jó oktatás alapfeltétele a demonstrálás. Szaporodtak a preparátumok az üvegedényekben, amiket a hallgatók, találóan, dunsztosüvegeknek neveztek, a múzeumot pedig Vasvilla Múzeumnak. Állítólag, egyszer megint felháborodtam valami hiányosságon, és azt találtam mondani a vétkeseknek, olyanok vagytok, mint a szénaboglya, nálatok csak vasvillával lehet rendet tartani. Ez lehetett a névadó...

Jártam én már olyan patológiai intézetben, ahol nem volt ilyen gyűjtemény. Kérdeztem is: akkor, ti, hogy tanítotok? Legalább 10.000 színes képünk van – kérkedtek. Ott a tetem, így nevezték halottat, jön a fotós, lekapja, és kész. Kevés, mondtam. Nálunk, az előadáson előbb elmagyarázom az anyagot, a hallgatók lerajzolják, amit látnak, mert egy rajz megér 1000 szót. A műegyetemiektől hallottam ezt a mondást. Azután bemegyünk a gyakorlóterembe, és ott kézbe is vehették az anyagot. A patológia a szenvedések tana, amit csak megfelelő makroszkópos készítményekkel lehet demonstrálni.

A bonctermi gyakorlatokon általában nyolc–tíz hallgató vett körül, és nem tudom miért, de mindig a magas növésű hallgatók álltak elől. Észrevettem, hogy két alacsony

leány a fiúk mögött folyamatosan nyújtogatja a nyakát. Rászóltam a kollégaurakra, engedjék már közelebb a kisasszonyokat, hogyan tud muzsikálni az a zenész, aki nem látja a karmestert?

Elterjedt a hallgatók között, hogy nálam következmények nélkül lehet hiányozni. A 25 év alatt, amit az egyetemi oktatásban töltöttem, soha nem tartottam katalógust, mert csak időhúzásnak gondoltam. Merész voltam? Merész. Azt is híresztelték, hogy jó az arc- és a névmemóriám, nincs szükségem jelenléti ívre. 1–2 hét múlva tényleg mindenkit a nevén szólítottam.

Akkoriban a medikusok állandó helyen ültek az előadókban, ebből többször vita is kerekedett. Előfordult, hogy rászóltam egy hallgatóra: Mester, maga miért nem ül a helyén? Szokásom volt, hogy férfi hallgatókat időnként Mesternek szólítottam, de ezt soha, senki nem érezte sértőnek. Néha rámutattam valakire, és megfeddtem. Egész héten nem láttam a kolléga urat az előadásokon! Elsápadt, leszegte a tekintetét: Igen, Professzor úr, valóban hiányoztam.

Előfordult, hogy megálltam egy medika mellett, és csípősen megjegyeztem, kolléga kisasszony, két hétig hiányzott a retinámról... Legalábbis a hallgatók később így mesélték. Általában észrevettem ki hiányzik. A hitetlenkedőknek pedig tudják mit mondtam erre? Miért, a juhász is ismeri a birkáit...

Azért nekem is akadtak apróbb trükkjeim, gondolhatják. Fotográfust hívtam minden bemutatkozó előadásomra, és csoportképet csináltattam a teremben ülőkről. Később, ha ránéztem, lassan mindenkit felismertem. A fotókat, búcsúzáskor kiosztottam, nagyon hálásak voltak érte.

Nem tartottam névsorolvasás, mert úgy láttam, hogy az én tantermeim mindig telve voltak. Sőt, utólag hallottam, többen még mamákat, papákat is becsempésztek. Kár, hogy nem vettem észre. Rövidlátó vagyok, és talán hátul, kissé el is bújtak. Hogy miért bújtak el ...? Attól félhettek, hogy felszólítom őket is? ... Na, kell katalógus? Nem kell katalógus...

Kérdezték már többször, hogy jó gyógyító orvos lettem volna? Talán igen, talán nem. A konzíliumok révén mindig is kapcsolatban maradtam a gyógyítással. Mondtam valamit, valami hasznosat a klinikusoknak, és egy beteg meggyógyult... Erre büszke voltam.

Egy alkalommal még fogat is húztam. Megfigyeltem a beavatkozás technikáját, és halkan megkérdeztem, én is meg tudnám csinálni? A segédorvos asszisztálásával végül kihúztam a fogat. Nagyon örültem, hogy kórboncnok létemre még fogászkodtam is. Szóval, azért tettem bizonyos lépéseket a gyógyítás világában.

Az orvos az embereket szolgálja, ezért a gyógyításhoz alapos felkészültség kell, és nagy–nagy alázat. Hogy miért kell alázat? Azért, mert még nagyon keveset tudunk. Az orvosnak életfogytiglan kell tanulnia, de annyira szép a hivatása, hogy ez a legkevesebb áldozat érte.

Túlságosan sajnáltam az embereket, néha még a halottakat is. Nem tetszett, ha a konzíliumon a klinikus azzal védekezett, hogy a beteg nem egyezett bele ilyen, vagy olyan kezelésbe, esetleg műtétbe. Ha legközelebb ilyen előfordul, mondtam, küldje hozzám, majd én meggyőzöm.

Vannak helyek, ahol a klinikusok rettegnek a prosectortól. Én soha nem akartam a gyógyító orvosok csalhatatlan bírája lenni. És tudják, miért? Mert a kórboncnok is tévedhet. Ez az a hely, ahol nem lehet igazságot osztani, és hirdetni... Egyenlő társnak tekintettem mindenkit, hogy közösen tárhassuk fel a kóros folyamatok okát. Soha nem járattam le a klinikusokat a medikusok előtt, a szükséges bírálatot más alkalomra tartogattam. A tünetek csa-

lékonyak, dönteni pedig nagyon nehéz. A pályánk tele van csapdákkal, a betegségek nem járnak egyetemre. Előfordult, nem egyszer, hogy néhány professzortársamat is meghívtam, mert kíváncsi voltam a véleményükre.

Vannak orvosok, akik megfeledkeznek arról, hogy az embereknek lelkük is van. Egyszer egyik professzor társam panaszkodott: szomorú vagyok, orvosnál jártam, megvizsgált, és nem szólt egy szót se... Lám csak, még az orvosnak is szüksége van a vigasztaló szavakra... A doktornak mindig tudni kell mondani valamit. Szeretném, ha ezt örökre az eszükbe vésnék: az orvostudomány nem csak receptekből áll, hanem szavakból is... A szép szavak a beteg lelkek gyógyítói, magyarázta Aiszkülosz.

Gyakran ismételgettem, légy bátor, és merj nyilatkozni! Nem szerettem azokat a medikusokat sem, akik hallgattak. Elmagyaráztam, még akkor is tudni kell mondani valamit, ha nem tudunk semmit. A beteg embernek a lelke is beteg... Szóval, az orvosnak nemcsak gyógyítani kell a beteget, hanem szeretni is.

Hogy mit kell tudnia még egy jó orvosnak? Na, maga mondja meg! *(Az elül ülő nézők egyikére mutat, de nem vár választ.)* Azt, hogy meddig kell, és meddig szabad gyógyítania. ... Igazam van? Nehéz? Pokolian nehéz. Túlgyógyítani sem szabad senkit. A holttestek fölé hajolva nem egyszer megjegyeztem, kegyetlen a mi orvostudományunk, szegény klinikus, pedig mindent megtett, mégis idekerült a beteg.

Tudják, milyenek voltunk egy–egy kimerítő boncolás után: egy kissé okosabbak, s ezáltal egy kissé szerényebbek is. Az orvostudomány megtanít a szerénységre. Elhiszik? ... Sokszor emlegettem Senecát: „Sok mindent tudunk, de csak keveset a legfontosabbakból".

Nagyhatalmú a tudomány, néha csodákat művel, máskor meg tehetetlen. Legyünk óvatosak, és kevésbé magabiztosak, mert már Hippokratész is megállapította, az orvos, aki filozófus hajlamokkal is rendelkezik, az félistennek képzelheti magát... Ez a legrosszabb... Innen már csak pár lépés az ostoba önteltség...

A vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston, az MTA egykori elnökétől hallottam: „Az igazi orvos az embert, a beteg embert, a népet szolgálja mélységes szeretettel és alázattal".

Általában nyugodt a természetem, de az előadásaimon, vagy a bonctermi gyakorlatokon szenvedélyes, és időnként hangos is. Az indulatimat nem mindig tudtam magamba fojtani, de néha nem is akartam. Nehezen lehetett felbosszantani. Egy ötödéves medikának mégis sikerült... Nem vagyok rá büszke, elhiszik? Felbosszantott, ha valamit sokszori magyarázat után sem úgy csináltak, ahogy mondtam.

(Az asztalhoz megy, felemel egy sebészeti ollót, és mutatja.)

Tudják, hogyan kell fogni az ollót? Biztosan tudják..., de azért megmutatom. *(mutatja)* Vagyis a hüvelykujjal, és a negyedikkel... így! Lehet, hogy én tudom rosszul? ... Na, az egyik kolléga kisasszony nem így fogta?

(Mutatja a hüvelykujj meg a mutatóujj suta mozdulatát.)

Türelmesen elmagyaráztam, fogja, ahogy mutattam, különben nem lehet vágni. Másodszor is kezébe vette az ollót, de megint csak rosszul. Ismét megkértem, de még mindig szelíden, de kevésbé megértően, hogy ne úgy fogja. Harmadszorra már ideges lettem... Na, az ilyesmivel fel lehet bosszantani. Hogy valaki még 5 év után is így fogja az ollót!

Mondok egy másik eset is. Előadás után rohantam a boncterembe. Egyik fiatal kol-

légám már várt, és egy holttestet vizsgált, ahhoz kérte a segítségem... Kérdezem, na, mit találtál? Erre tudják mit felelt? Hogy ez a halott XY rokona. Azt mondd, sürgettem, hogy mit találtál! De mintha nem is hallotta volna, láthatóan továbbra is nagyon feldúlt maradt. Hát nem érti, professzor úr, XY rokona az illető... Csoda, hogy szívinfarktust kaptam?

A vizsgákat is alaposan kitárgyalták a hallgatók. Amikor szobám előtt, a folyosón várakoztak, hónuk alatt szorongatva az indexüket, izgatottan kérdezgették a már levizsgázott társaikat: buktat az öreg? Szigorú vizsgáztató hírében álltam, de mindent elkövettem, hogy elkerüljem a buktatást, igaz, jelest is nehezen adtam!

Általában magam vizsgáztattam a hallgatóimat. Úgy gondoltam, minden medikus megérdemli, hogy az egyetemi tanulmányai alatt legalább egyszer találkozhasson a professzorával. A szigort azonban soha nem kevertem össze a tananyag elvárható ismeretével, soha nem akartam megsemmisíteni a hallgatót. Sok mindenben követtem egykori példaképem, a ridegen szigorú Balogh Ernő professzor módszereit, de ebben az egyben teljesen mást gondoltam. Az én szívem sokkal lágyabb volt. És mit gondolnak, visszaéltek ezzel a hallgatók? ... Hát, nem! A teljesítményeket nagyon is kielégítőeknek tartottam, és úgy láttam, a medikusok hálásak az élményszerű oktatásért. Többé–kevésbé becsületbeli ügynek tekintették a vizsgákat.

Persze nem mindenki gondolta így. Valamelyik kollokvium után nagyon leteremtettem egy medikát, mert sírva fakadt, hogy rosszabb jegyet kapott, mint amire számított: Kérem, figyelmeztettem, ne pityeregjen itt, majd a beteg mellett is sírni fog, ha nem ismeri fel a panaszok okát? Kevés volt az ideje? Foglalkozzon többet a patológiával! Ismeri Zrínyi Miklóst, a költőt, kisasszony? „Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel." Ha rövid a nappal, akkor még ott az éjszaka.

Egy alkalommal az egyik fiatal tanársegédem némán, és ijedten hallgatta végig professzori leckéztetésem. A számonkérés mindig egyoldalú beszélgetés formájában zajlott, mint már említettem, a kifogások nem érdekeltek. A mimikája azonban sokat elárult: Látom, ez nem tetszik. Vedd tudomásul, ezután még keményebben bánok veled, azt akarom, hogy legyen belőled valaki! Én magam is minden nap tanulok, teljesítem a vállalt penzumot, erre számítok tőled is.

Előfordult, hogy egy a munkáját hanyagul végző ismerős került elém. Biztosan arra számított, hogy az ismeretségünk megvédi a letolástól: Nehogy valaki is azt higgye, mert itt dolgozik, akkor jobb jegyet kaphat – figyelmeztettem. Különben is, velem nem lehet bratyizni! Nálam csak az számít, ki mit tud, milyen értékű munkát végez...Maga csak pihenni és nem tanulni jár ide.

Megint csak valami felelősségre vonás után mondtam egyik előadáson a medikusoknak: óriási pechjük van. Ha én tudtam volna tarokkozni, akkor most nem itt tanítanék, hanem Szombathelyen maradtam volna.

Látom, itt, az első sorban, magának van órája... *(rámutat valakire)* Mennyi időm van még? Hű, akkor sietnem kell... Azért mégiscsak megkérdezem, tudják-e melyik a legszebb, a legelegánsabb emberi szerv? Nem tudják? A vese. Szívesen megmutatnám, gyönyörű preparátumaink vannak. Páros szerv, kettő van belőle, mégis nagyon vigyázzunk rá! Kiszűri a méreganyagokat a vérből, egyensúlyban tartják a szervezet só- és folyadékszintjét. Ha nem működik, rövidesen meghalunk.

Említettem már, hogy sokszor kerestek újságírók, egyikük szinte rám olvasta: hogy a Romhányi-intézet miliője aszkétikus, szigorú, ahol feltétel és vita nélkül mindenki, és minden egy célnak van alárendelve. Egyetértően bólogattam. Csodálkozott, biztosan azt hitte, hogy majd tiltakozom. Mit gondol, ki a jó főnök? – kérdeztem, de választ nem vártam. A jó főnök az, aki szárnyakat ad a beosztottjainak. Lehet, hogy ritkán dicsértem, de szárnyakat mindig adtam azoknak, akik megérdemelték. Kérem, a kötelesség arra való, hogy teljesítsék. Sokszor tévedtem az emberek megítélésében, de egyben soha, a tehetséget mindig felismertem.

Egyszer, az irataim között keresgéltem, és valahogy a kezembe került a káderlapom, még 1955-ből. Jól emlékszem a szövegére, mert akkoriban minden szónak meghatározó jelentése volt: „szakmai tevékenysége kiváló, írták, minden fáradozása a gyógyítás és tudomány elősegítését szolgálja. Magatartása kissé merev, tartózkodó, csak a tudományos munkának él. Munkatársai becsülik, némelykor azonban úgy elmerül a kutatásokban, annyira szórakozott, hogy nem veszi észre a körülötte történteket." Kell ennél több dicséret, bár szerintem nem egészen annak szánták…

25 éven át vezettem a tanszéket, ami időnként, természetesen szervezőmunkát is jelentett. Az adminisztratív munkával tényleg hadilábon álltam, mert organizálni nem tudtam. Szerencsémre, mindig voltak, akik levették a vállamról.

Egy újságíró pedig arról érdeklődött, miért nem járok külföldre? Jártam én tanulmányúton nemegyszer, még saját költségen is. Bécsben, Berlinben, Helsinkiben, Svédországban, Lengyelországban…, talán még máshol is.

Abban az időben sokan mentek külföldre, sok kolléga még állást is kapott Angliában, Amerikában. A nyelvtudás nem lett volna akadály, de erre én alkalmatlan lettem volna. Nyugodtan mondhatom, bennem fel sem merült, hogy máshová menjek, elhiszik? Túlságosan ide vagyok ragadva.

Kérdeztek arról is, félig komolyan, mit gondolok, meg lehet gyógyítani az emberiséget? És ha nem, akkor mi lesz velünk, kihal az emberiség? Ugyan, kérem, mondtam… Két világ van, ami a faj szelektív fenntartását biztosítja: a férfi és a nő. A hím- és nőstény pedig a kimeríthetetlen variációk biztosítéka. Érzik ennek a biológiai jelentőségét? Mennyi új variációt, micsoda tehetségeket tartogat. Egyes írók, de még maguk a tudósok is néha elvetik a sulykot, szerintem az emberi fajt nem lehet csak úgy kipusztítani… A gondok meg fognak oldódni, és nem háborúval, hanem evolúcióval. Gondoljanak bele, ezt bizonyítja az egyedfejlődés egész története. Gyönyörű, ahogy a biológia játszik tíz és százezer generációval.

Néhány hallgatómmal egyszer arról beszélgettünk, hogy rábíznám-e a világ irányítását a tudósokra? Mit gondolnak, mit mondtam? … Dehogy bíznám! Ezt már Platón is megpróbálta, nem igaz? Hallott már olyat, hogy egy zeneszerző pocsékul dirigálja el a saját művét? A természet tudja a dolgát, kitűnő muzsikus. Na, ugye… A politikusok foglalkozzanak csak a saját dolgaikkal. Talán egyszer majd megjön az eszük, és a társadalom javára fordítják, amit a tudósok fölfedeznek és mondanak. Ez a helyes munkamegosztás.

Tudják, mikor jön el az orvostudomány aranykora? Amikor a rosszindulatú daganatokat nem szikével gyógyítják, hanem varázsbottal. A gondolkodás 15–20 millió éve fejlődik, ezt nem lehet kémcsőben megoldani 1 perc alatt. Legyünk türelmesek!

Érdekes dolgot olvastam: Ausztráliában él egy törzs, amelynek tagjai nem tudnak mosolyogni. Értik, mosolyogni. Mit gondolnak, miért nem? A létért való kemény küzdelemben nem tudott kifejlődni a musculus risorius, a mosolygás izma... Ez az izom, itt, ni. *(mutatja)* Hirtelen szakadt rájuk a civilizáció. Ki tudja, megtanulnake valaha is mosolyogni? Ugyanakkor a hasfal hosszizmaiban az európai embereknek csak három inas sávjuk van, amazoknak meg öt. Nekünk nincs szükségünk arra, mert nem mászunk fára. Szoktak függeszkedni? *(mutatja a mozdulatot)* Én néha szoktam, és akkor azt mondom, az iskoláját, de megerőltető...

Látják, ott azt a hegedűt, az enyém.

(A könyvespolchoz megy, megáll a kissé kopott hegedű mellett, leakasztja, majd viszsza is teszi.)

Elég sűrűn játszom rajta, autodidakta módon tanultam. Volt egy mesterhegedűm is, amit fiatalabb koromban vásároltam, de ez nem ugyanaz. Évekkel ezelőtt egyik tanítványom járt nálam, és elpanaszolta, hogy a húga hegedűs, de sehol nem lehet mesterhegedűt kapni. Én meg azt gondoltam, nekem úgyis mindegy, nem vagyok valami nagy játékos, jó nekem a közönséges gyári hangszer is, így aztán cseréltünk. Meghívtak a koncertjére, és láttam a kislányt a zenekarban, az én hegedűmön játszott, hát nem nagyszerű...?

Elmondok még egy történetet. Ismerik Karinthy Frigyes „A cirkusz" című elbeszélését? Nem? Kedvenc novellám, javaslom, vegyék elő! Egy mellőzött hegedűművészről szól, aki a produkció kedvéért székpiramist hordott össze a cirkusz porondján, hogy annak csúcsára állva, azon balanszírozva elhegedülhesse a világ legszebb dalát. Mire a hegedűművész előadhatta a gyermekkorban hallott dallamot, eltelt az élet... Ha van egy célunk az életben, akkor azért érdemes küzdeni, és megtenni olyan dolgokat is, amiről úgy gondoljuk, hogy felesleges. A cél értelmet ad minden fáradozásunknak...

Na, igen... Itt van még ez a leeresztett bőrlabda is... A hallgatók valahonnan megtudták, hogy kedvelem a futballt. Valóban megnézek egy–egy közvetítést, ha időm engedi. Már nem emlékszem milyen alkalomból, de megajándékoztak ezzel a futball-labdával. A gumikacsát pedig azért kaptam, mert a hallgatókat úgy gyűjtöttem magam köré, mint a kiskacsákat.

Amikor nyugdíjba mentem, mindent magam mögött hagytam, a tanítást is, a kutatást is. Nem akarok én már ott zavarogni. Az ember észre se veszi, hogy elmúlt az idő. A Nobel-díjas spanyol sejt és idegszövet kutató, Ramón y Cajal könyvében olvastam, hogy az idős kutatók előbb–utóbb a saját tanaik utóvédharcosaivá válnak. Tudok rá példát, amikor egy agg professzor akart még utoljára valami nagyot felfedezni... Tudják mi az a két dolog, ami a jó kutatót jellemzi? Először is nem hagyja abba a munkáját, amikor az reménytelennek látszik. És miért nem? Mert hisz benne... A másik pedig, hogy abba hagyja, amikor már abba kell hagynia.

Nekem nincs hiányérzetem. Elhiszik? Nincs. Hippokrátesztől tanultam: az igaz pillanat hamar elmúlik... Van egy latin mondás is: „Ars longa, vita brevis". Tudják mit jelent! A művészet, a tudomány örök, az élet rövid, de szerintem görögül még szebben hangzik: Ho bios brachys, hé de techné makra. Szóval okosan használjuk ki az életünket.

Látják azt a szép hajót? Hálás diákjaimtól kaptam, sok évvel ezelőtt. A hajó neve „Serendipity". Ez egy angol szó, hallották már? Azt jelenti, hogy véletlenszerű, de valójában még sem véletlen, sőt utólagos

előrelátás eredménye. A serendipitységnek óriási szerepe van a felfedezésekben.

Valamikor régen Ceylon szigetét nevezték Serendipnek, Egy ősi történet elmeséli, hogy a sziget három hercege felfedező útra indult, és úton–útfélen véletlenszerűen olyan új dolgokra bukkantak, melyeket nem is kerestek. Ezért kapta a hajó a Serendipity nevet.

A tudósoknak szükségük van arra a képességre, hogy a kutatásaik során a véletlen, a szokatlan jelenségben felismerjék az újat, a jelentőset. Ilyen volt például, amikor Fleming megtalálta a penicillint... A serendipitység később más antibiotikumhoz is elvezette a kutatókat. Vagy ott a C-vitamin. Szent-Györgyi Albert a felfedezés csodájáról beszél, hogy az ember ugyan látja, amit mindenki lát, de a tudós olyat is észrevesz, amit más nem. Pasteur pedig azt mondta, hogy a szerencse csak a felkészült, éles elmét támogatja.

Nem is igazi kutató, akinek nincs szerencséje. Van a véletlen és van a szerencse. De az egyáltalán nem véletlen, hogy a szerencse kihez szegődik. A kutatás pedig? – mondtam már: fele játék, fele gyötrelem. Az életem során magam is találkoztam a szerencsével, de időnként a serendipity segített.

Nekem is volt néhány eredeti gondolatom. Tudják, hogy én mikor kutattam? Inkább nyáron, amikor ugye akkor szünetel az oktatás, és az asztalomra sütött a nap, szóval nagyon jól éreztem magam. Elsők között sikerült kidolgoznom a polarizációs optika molekuláris biológiai szerkezetkutatására történő alkalmazását. Elemeztem a topooptikai reakciók elmélet és gyakorlati vonatkozásait is. Értik, ugye? Nem? Semmi baj, a kollégáim között sem értette mindenki...

Hogy milyen volt a viszonyom a munkatársaimmal? Elvből nem dicsértem soha, a mulasztásra, hanyagságra pedig nem kértem magyarázatot. Kimagyarázkodást elutasítottam arra nem volt szükségem, ilyenkor németül azt mondtam: „Dieses Institut ist kein für Ausrede". Szóval, hogy ez az Intézet nem a kifogásokról, mentegetőzésekről szól. Ha valaki teljesítette a kötelességét, azért nem járt dicséret. Gyakran korholtam a kötelességükről megfeledkezett medikusokat, maguknak úgy is hiába beszélek, megmaradnak kispolgároknak, akiknek mindig máson jár az eszük.

Nem egyszer hallottam azt is, hogy nem ismerem a naptárt, az ünnepnapokat és a szabadságolást. Igaz. Persze, hogy nem mindenki értett velem egyet.

Egy–egy közbevetett dicséret, vagy biztató szó, talán elejthető lett volna, kockázat nélkül. Lehet... Igen, bizony volt, akinek ez nem tetszett. Ennek ellenére nagyon ritkán fordult elő, hogy valaki ott hagyta az intézetet. Üres orvosi állásunk soha nem volt. Nem hívtam, és nem is marasztaltam senkit. Churchill vért, erőfeszítést, verítéket és könnyeket ígért a győzelemért. Győzelmet én nem ígérhettem...

A professzortársaim közül sem szeretett mindenki, de hát én sem értettem egyet mindennel. Egyszer hallottam, miután meglátogattam egy beteget, akinek érdekelt a sorsa, a hátam mögött megjegyezték: no, az öreg feljött, kiválasztani a következő boncolási anyagot! Szívesen elmagyaráztam volna, hogy az orvosi gondolkodásnak két forrása van: az egyik a betegágy, a másik a boncterem...

Azt is furcsállottam, hogy néhányan, de még professzor is, a teljes előadásukat az asztalnál ülve adták le.

Kifogásolták azt is, hogy gyalog, fütyörészve járok be az egyetemre, akár csak egy lelkes kamasz. Igaz... És, ha útközben tanítványokkal találkoztam, elbeszélgettem

velük, de nem úgy, mint a professzoruk. Szerencse, hogy nem hallották, mikről esett szó... Igen vállaltam az örök kamaszságom.

Szememre vetették, hogy tartózkodó és zárkózott vagyok. Magánjellegű látogatásokra valóban keveset jártam, inkább csak azokkal találkoztam, akikkel jó a kapcsolatot tartotottam. Ha meghívtak, akár még egy pincepörköltre is elmentem, gondolták volna? A névnapi köszöntéseket azonban udvariasan elhárítottam. Ilyenkor mindig azt mondtam: engem csak munkával lehet ünnepelni.

Sosem állhattam például azokat a professzorfeleségeket, akik szörnyen tájékozottnak tartották magukat egyetemi ügyekben, és a barokk társalgóikban, délutánonként, a habos kávé mellett, orvosi kérdésekről csevegtek. Lehet, hogy valahol ennek hangot is adtam? Persze, hogy különcnek tartottak. Kérem, mi itthon sohasem beszélgetünk orvosi témákról. Még csak az kellett volna!

75 éves vagyok, és 15 éve nyugdíjas. A latin közmondás szerint: „Senectus ipse morbus", az öregség, maga a halál. Én nem így érzem. Jog szerint még fiatal vagyok, de papír szerint már nem. Tudják meddig fiatal az ember? Amíg az új ideákat magáévá tudja tenni.

Nekem még mindig rengeteg a dolgom. Nyelvórákat veszek, és ezt nagyon komolyan veszem. Görögül, meg latinul tanulok. Bosszant, hogy még mindig nem tudok rendesen lefordítani például egy Horatius költeményt...

Rendszeresen bejárok a kari könyvtárba is, nem engedhetem meg magamnak, hogy elmaradjak a szakmától, ott olvasom el a folyóiratokat. Nem lehet olyan öreg az ember, hogy ne lenne érdemes tanulni, Aiszkülosz mondta. Gyakran kérnek orvostörténeti előadásokra, így aztán pláne sok a dolgom. Az előadásokra készülni kell...

Sok zenét hallgatok, rengeteg klasszikus irodalmat olvasok, és színházba is járunk, erre régebben nem maradt időm. Ha jó az idő, akkor pedig esténként fölsétálok a Mecsekre.

Ami az eddigi életemet illeti, százszorosan szerencsés, és boldog embernek érzem magam. Erről sem beszéltem túl gyakran. Amit elértem, azt a megértő családom, és feleségem, lelkem és ihletőm Szödényi Nagy Magdolna nélkül nem sikerült volna. Szerencsés vagyok azért is, mert támogatásával egész életemben a tudománnyal foglalkozhattam.

Biztosan úgy hiszik, hogy én már hozzá szoktam a halálhoz. Nem, nem így van. Még egészen fiatal koromban, a pályám elején, gyakran visszatérő gondolatom volt az elmúlás. Tudják mire jutottam, hogy mi lenne számomra a szép halál? Például, olyan, ami a hivatás teljesítése közben ér. Igazam van?

Egynek magam is tanúja voltam. Dr. Verebély Tibor professzor a Budapesti Orvosegyesület előadói pódiumán halt meg, hatvanhat évesen. Verebély professzor a helyes diagnózishoz vezető sebészi patológia kiváló tudósa volt. Szóval, vannak erre szép példák. A másik: Prohászka Ottokár, római katolikus püspök halála a templomi szószéken, 68 évesen; vagy Egressy Gábor, a nagy színészé a Nemzeti Színház deszkáin, ő ugyancsak 68 éves hagyott itt bennünket.

A másik, ami ennél kevésbé patetikus, de talán a legszebb: idős korban, egy kellemes ebéd után, kényelmes karosszékben elszundítani, és többé nem ébredni fel... Mert a halál, az álom rokona.

Szóval, jön majd a szép csendes öregség, a fiziológiás halál. Ne bánják, nem baj, ha megöregszünk! Az életkor persze, előbb–utóbb majd messze kitolódik. Meddig? 100 évig? 150-ig? Mit gondolnak, mi a felelős

ezért? Nem fogják elhinni, maga az oxigén, a legnagyobb barát, és egyben a legnagyobb ellenség. Gondolták volna? Az idegsejtekben túlságosan felhalmozódnak olyan anyagok, amitől aztán megöregszünk. Nem szabad túl hosszú életűnek lennünk, mert az biológiailag céltalan. Az ember, ha már két generációt fölnevelt, elmehet…

Amikor búcsúztam a végzős medikusoktól, megvallottam: nekem három zsákom van. Az első, egy kicsi, amiben az eredeti, tudományos felismeréseim vannak. Olyan gyöngyszemek, amelyeket én hoztam fel a tudomány mély vizeiből, és nem vesztik fényüket. A második zsák, már valamivel nagyobb, abban a gyógyítással kapcsolatos emlékeimet őrzöm. Értékes, szép emlékek, mert én nem vagyok, nem voltam gyógyító orvos. Mégis meggyógyultak emberek azáltal, hogy én néha mondtam valami hasznosat. És a harmadik zsák a legnagyobb. Ez a zsák azonban üres, és lyukas. Mit gondolnak, mi van abban a zsákban? Abban bizony a tanítással kapcsolatos élményeim vannak, és ezek a legszebbek. Üres a zsák, de azért üres, mert akiket tanítottam, már mind elmentek, és távol vannak. Ha valaki ebben az érzésben elvész, hogy ő tulajdonképpen semmit sem csinált, akkor tényleg elkeseredik… Én azonban tudom, hogy aki tanít, az értékes munkát végez, mert a jövőnek dolgozik.

És akkor még egyszer visszatérek egy bölcs keleti hasonlatra, aki tanít, az olyan, mintha fát ültetne, és nézheti a fák növekedését. Ez az én leltáram. Néha a kis zsákban gyönyörködöm, néha a középső zsákban, és néha pedig az üres zsákban…

*

Színházban:
(Hátralép, leül a fotelbe, újságot vesz a kezébe. A nézőtér és a színpad is elsötétül, leereszkedik egy vetítővászon. A vetítővásznon az eredeti, 40 évvel korábbi videofelvételről megjelenik a Professzor, aki a rögzítés idején 75 éves.)
Professzor: (videóról: 34.44–36.55, szöveghű gépelés)

Felvételhű szöveg:
A búcsú periódusban a medikusoknak megvallottam, hogy én nagyon gazdag ember vagyok, mert az emlékeim felbecsülhetetlenül értékesek. Azt is mondván azt, hogy nekem három zsákom van: az egyik, egy kicsi, amiben vannak az eredeti, tudományos felismerések. Ezekben vannak a gyöngyszemek, amelyeket én a tudomány mély vizeiből hoztam fel. Ezek eredetiek, és nem vesztik fényüket. A második zsák, az már nagyobb, abban vannak az emlékeim a gyógyítással kapcsolatban. Ezek azért értékesek számomra, mert én nem vagyok, nem voltam gyógyító orvos. De mégis meggyógyultak emberek azáltal, hogy én néha mondtam valami hasznos dolgot. Nagy emlékek. És a harmadik zsák: hát az a legnagyobb. És hát ugye, az egy üres, lyukas zsák. Mit gondolnak, mi van abban a zsákban? Hát abban vannak a tanítással kapcsolatos élményeim. A legnagyobb értékeim. Üres zsák és azért üres, mert akiket tanítottam, mind elmentek és távol vannak. Ha valaki ebben az érzésben elvész, hogy akkor ő semmit sem csinált, akkor tényleg elkeseredik. Én azonban tudom, hogy aki tanít, az értékes munkát csinál. A jövőnek dolgozik, és még egyszer visszatérek arra a hasonlatra, amit mondtam: a keleti hasonlatra, aki tanít, az olyan, mintha fát ültetne, és együtt nézi a gyermekeinek növekedését a fák növekedésével. Ez az én leltárom. Néha a kis zsákban gyönyörködöm, néha a középső zsákban, és néha az üres zsákban…
(Az utolsó másodpercek: a Professzor kimerevített képe.)

Csiszár Zoltán

Néhány pontosítás és kiegészítés a középkori Papuch típusú helynevekhez

Pápocok és Papolcok

Bevezető

A Vasi Szemle 2017. évi 4. számában megjelent, a Vas megyei Pápocra vonatkozó névtörténeti tanulmány[1] elején öt rokonnevű középkori településről értesülhettünk. Az Abaúj vármegyei „Papócz", a Körös vármegyei „Papouch", a Temes vármegyei „Papocz" és a Szabolcs vármegyei „Papocz" beazonosítása a MNL adatbázisában szereplő Középkori okmánytárak, a Gömör vármegyei „Papoch" pedig Györffy György Árpád-kori történeti földrajzának 2. kötete alapján történt. A középkori írásmód okleveles vizsgálata ekkor azonban csak a Vas megyei Pápocra vonatkozóan terjedt ki.

Rokonnevű településként a háromszéki Papolc figyelembevétele Thúry József fenti cikkben is hivatkozott munkája kapcsán, már e tanulmány írásakor is felvetődött – Thúry ugyanis a vasi és székelyföldi helynevek összetartozása és a névköltöztetéses névadás mellett foglalt állást[2] – de következetesnek tűnő eltérő (l-betűs) írásmódja miatt elvetésre került. Thúry álláspontját vélhetően többen is átvették, ez a gondolat azonosítható a Papolc falumonográfia lélekmelengető soraiban is: „*s valahonnan a magyar királyság nyugati térségeiből, talán a Vas megyei Pápocról idehozta faluja nevét*".[3]

A Földrajzi nevek etimológiai szótára a Papolc helynév származását érintően két változattal él: „Szláv eredetű; vö. cseh *Popelice* [többes sz.] hn. (Profous 3: 433) <; *Popel* [tkp. 'hamu'] szn. (Profous 3: 434). Más felvetés szerint etimológiailag azonos a Vas megyei *Pápoc* (l. ott) hn.-vel …".[4]

A Papolc névprobléma jelen vizsgálatát Vistai András János erdélyi helynévkönyvében található két rendhagyó névalak („*1567: Papotcz*" és „*1760–2: Papotz*"),[5] valamint a háromszéki település nevének még jelenleg is élő „*Papóc*" ejtésváltozata[6] tette szükségessé.

A vizsgálat során tapasztalt ellentmondások miatt a fenti öt helynév középkori írásmódja is ellenőrzésre került. A valós írásmód meghatározása az oklevelek fényképfelvételei alapján történt, és négy település esetében vezetett eredményre – az Abaúj megyei „Papócz" okleveles forrással nem igazolható. Az oklevelek tartalmi vizsgálata során azonban egy újabb Vas megyei települést is sikerült beazonosítani.

1 *Csiszár Zoltán*: Papuchtól Pápocig. Egy Árpád-kori Vas megyei település névtörténete. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2017. 4. sz. (továbbiakban: Csiszár, 2017.) 435–443. p.

2 *Thúry József*: A székelyek eredete. 2. közl. = Erdélyi Múzeum, 1898. 3. füz. (továbbiakban: Thúry, 1898.) 147. p.

3 *Bede Erika*: Papolc falumonográfia. 2. bőv. kiad. Sepsiszentgyörgy, 2019. 28. p.

4 *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. bőv., jav. kiad. 2. köt. Bp., 1988. (továbbiakban: Kiss, 1988.) 317. p.

5 https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2583.pdf (Megtekintve: 2021. március 1.)

6 *Bede Erika*: Papolc földrajzi nevei. In: Acta Siculica, 2014–2015. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve. Főszerk. Kinda István; szerk. Barti Levente et al. Sepsiszentgyörgy, 2015. (továbbiakban: Bede, 2015.) 668. p.

Az l-betűs „írásmód” középkori létezése a Somogy megyei Papolcza nyomán okleveles forrással is igazolható, így e nevek nem a névfejlődés eredményének, hanem egy újabb névcsoport beazonosított alakjainak tekinthetők.

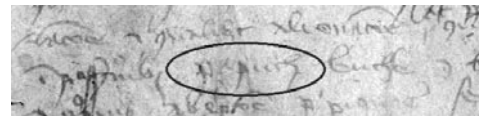
Papuch névtípusú települések[7]

Papuch – 1365,[8] – 1367,[9] – 1368,[10] – 1373,[11] – 1424:[12] helység Vas vármegyében, azonos a jelenlegi Rába menti Pápoccal.

Első említése 1234. évi,[13] közel 100 oklevélben fordul elő.

További középkori névalakjai: ***Papoch*** – 1387,[14] – 1424,[15] ***Papucz*** – 1435,[16] ***Papocz*** – 1466,[17] – 1525.[18]

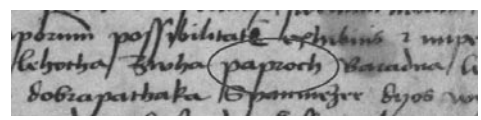
Újkori névalakjait és névváltozásának folyamatát a Vasi Szemle 2017. évi 4. számában megjelent tanulmány tartalmazza.[19]

1. kép
1365. évi oklevél részlete
(DL 41612.)

Pap(?)***och*** – 1467:[20] Gömör vármegyei kettőstelepülés (*Derenek castrum* tartozéka) Derencsény mellett, azonos a jelenlegi Pápocs (Szlovákia) helységgel.

Első említése 1332. évi, *Popoch*.[21] *Papuch* néven szerepel 1350-ben[22] és 1413-ban (*Alsowpapuch*).[23] *Papoch*-ként azonosítható még 1360,[24] 1361[25] és 1469-ben[26] is.

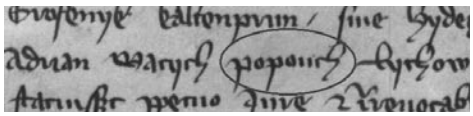

2. kép
1467. évi oklevél részlete
(DL 72014.)

Popouch – 1366:[27] már nem létező helység (*Lyndva* várának tartozéka) Vas vármegye saáli kerületében (*in valle seu districtu Sool*), a jelenlegi Andorháza (Szlovénia) környékén. Azonos a Királyi Könyvekben (le-

7 A csoportnév az elsőként megjelenő névalakra utal. Alkalmazott jelölések: ***vastag dőlt betű*** – oklevélben ellenőrzött eredeti írásmód, *normál dőlt betű* – okmánytárból származó névalak.
8 A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiad. (DL–DF 5.1) Bp., 2009. (továbbiakban: DL) (Megtekintve: 2020. augusztus 2.) DL 41612.
9 DL 91732., DL 5622.
10 DL 91736.
11 DL 91802.
12 DL 86298.
13 Árpádkori új okmánytár. 6. köt., 890–1235. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, 1867. 556. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 14.)
14 DL 87567.
15 DL 86299.
16 DL 44021.
17 DL 65553.
18 DL 86448.
19 Csiszár, 2017. 435–443. p.
20 DL 72014.
21 *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 2. köt. Bp., 1963. (továbbiakban: Györffy, 1963.) 532.p.
22 Anjou-kori oklevéltár (továbbiakban: Anjou-oklt.) 34. köt., 1350. Szerk. Teiszler Éva. Bp.–Szeged, 2013. 240. p.
23 Györffy, 1963. 532. p.
24 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Studio et opera Georgii Fejér (továbbiakban: Cod. dipl.) Tom. 9. Vol. 6., 1342–1382. Buda, 1838. (továbbiakban: 9/6.) 116. p.
25 Cod. dipl. 9/6. 125. p.
26 *Bártfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Bp., 1938. 17. p.
27 DL 103320.

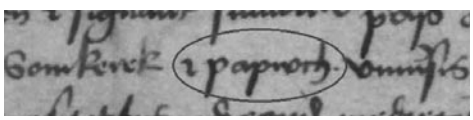
véltári adatbázis) a 40.265/d sorszám alatt közölt téves olvasatú *Popouchlythow*-val.

3. kép
1366. évi oklevél részlete
(DL 103320.)

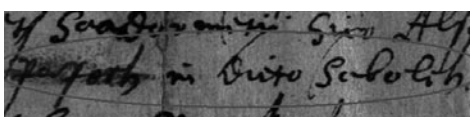
Popwch – 1466:[28] már nem létező helység Temes vármegyében a jelenlegi Krassófüzes (Románia) környékén.

Első említése 1410. évi, *Papoch*[29] és *Papocz*[30] néven.

4. kép
1466. évi oklevél részlete
(DL 17276.)

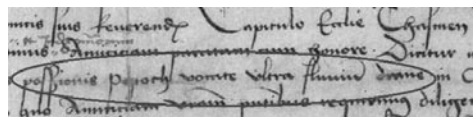
Papocz – 1430:[31] már nem létező helység Szabolcs vármegyében a jelenlegi Nagydobos környékén.

5. kép
1430. évi oklevél részlete
(DL 70857.)

28 DL 16388., DL 17276.
29 Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez. Másolta, gyűjt. Pesty Frigyes; s. a. r. Ortvay Tivadar. 1. köt., 1183–1430. Pozsony, 1896. 426. p. (Temesvármegye és Temesváros története; 4.)
30 Cod. dipl. Tom. 10. Vol. 8., 1382–1437. Buda, 1843. 501. p.
31 DL 70857.

Papoch – 1487:[32] már nem létező helység Körös vármegyében a Dráván túl (*ultra fluvium drave*).

6. kép
1487. évi oklevél részlete
(DL 102643.)

Víznévként is előfordul: *Popoch patak* – 1338[33] (Czázma és Alsómonoszló környékén).

A Papuch típusba sorolt helynevek egy lehetséges – Árpád-kori személynévre visszavezetett – származtatási módját a Vasi Szemle 2020. évi 1. számában közölt tanulmány tartalmazza.[34]

Figyelembe véve a hangfejlődést, az alábbi névfejlődés valószínűsíthető:

Papocz < *Papoch* < *Papouch* < *Papuch*
(*Popwch*) < *Papu* (*Popu*) + *-cs*

Popolch névtípusú települések[35]

Ismert és igazolható képzési mód – közös etimon – hiánya miatt továbbra sem tartom valószínűnek az l-betűs írásmódú (hasonló) helynevek Papuch típusú helynevekkel való

32 DL 102643.
33 Anjou-oklt. 22. köt., 1338. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2012. 97. p.
34 *Csiszár Zoltán*: Újabb adatok a Papuch és a Puch típusú helynevek etimológiájához. = VSZ, 2020. 1. sz. (továbbiakban: Csiszár, 2020.) 23-29. p.
35 A csoportnév az elsőként megjelenő névalakra utal. Alkalmazott jelölések: NAGY BETŰ – első megjelenés, ***vastag dőlt betű*** – oklevélben ellenőrzött eredeti írásmód, *normál dőlt betű* – okmánytárból származó névalak, <u>*aláhúzott dőlt betű*</u> – rendellenes (ellentmondásos) névalak, normál betű – térképen vagy helynévtárban szereplő névalak.

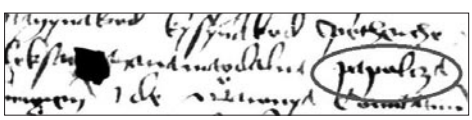
összetartozását, így e településeket külön csoportba sorolva ismertetem.

Popolch: már nem létező helység Abaúj vármegyében a jelenlegi Krasznokvajda (Szlovákia) környékén.

Első említése 1302. évi,[36] további azonosított előfordulásai azonos néven 1307.,[37] 1321.,[38] 1323.,[39] 1398.[40] éviek.

Kubinyi Ferenc az általa szerkesztett okmánytárban az 1321. és 1323. évi oklevelek címsorában „Papócz"-nak nevezi – ebből származik a bevezetőben említett probléma. Sajnos, az okmánytárban szerepeltetett öt oklevél a levéltári adatbázisban nem lelhető fel. A Korai magyar helynévszótár Papolc néven szerepelteti.[41]

Papolcza – 1444:[42] már nem létező helység Somogy vármegyében, Visonta (*Vysonta*) – Csokonyavisonta – környékén. Első említése 1395. évi – a levéltári képen az első szótag nem olvasható.[43]

7. kép
1444. évi oklevél részlete
(DL 102643.)

36 Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárakból. Közzé teszi Kubinyi Ferencz. 1. rész, 1256–1399. Bp., 1888. (továbbiakban: Kubinyi, 1888.) 51. p. (Magyar történelmi emlékek; 2.)
37 Kubinyi, 1888. 57. p.
38 Kubinyi, 1888. 67. p.
39 Kubinyi, 1888. 80. p.
40 Kubinyi, 1888. 377. p.
41 *Póczos Rita – Rácz Anita – Tóth Valéria:* Korai magyar helynévszótár, 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. Szerk. Hoffmann István. Debrecen, 2005. 217. p. (A Magyar Névarchívum kiadványai; 10.)
42 DL 268218.
43 DL 8103.

Papolcz – 1537;[44] ***Papocz*** – 1593 (ca.):[45] Helység Háromszék vármegyében, azonos a jelenlegi Kovászna megyei Papolccal (Románia).

Első említése 1537. évi, középkori névalakjai nem ismertek. Újkori előfordulásai kellő gyakoriságúak és a Román Nemzeti Levéltár (Arhivele Naţionale ale României, továbbiakban: RNL) Kovászna megyei elektronikus állományainak köszönhetően jól ellenőrizhetőek.

Tekintettel a bevezetőben már hivatkozott kapcsolódásra, beazonosított neveinek időbeli listáját – névtörténetét – részletesen közlöm:

PAPOLCZ (1537. április 18.),[46] *Papolcz* (1537. december 15.),[47] ***Papolcz*** (1544),[48] *PAPOCZ* (1567),[49] *Papolcz* (1567),[50] ***Papolcz*** (1572 ca.),[51] ***Papolcz*** (1576),[52] *PAPOLCH*

44 BV-F-00001-1-431 http://cautare-bv.arhivelenationale.ro/cautare-bv/detail.aspx?id=197835 (továbbiakban: BV-F-00001-1-431) (Megtekintve: 2021. március 1.)
45 CV-F-00074-3(69) http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CV-F-00074-3%2869%29&_afrWindowMode=0&_afrLoop=343139784630673 42&_adf.ctrl-state=zzig00418_4 (továbbiakban: CV-F-00074-3(69)) (Megtekintve: 2021. március 1.)
46 BV-F-00001-1-431.
47 Székely oklevéltár (továbbiakban: Székokl.) 3. köt., 1270–1571. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1890. 266. p.
48 CV-F-00036-12 cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CV-F-00036-12&_afrWindowMode=0&_afrLoop=14429496703202566&_adf.ctrl-state=i7jupgqjf_4 (Megtekintve: 2021. március 1.)
49 Székokl. 2. köt., 1520–1571. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1876. (továbbiakban: 2. köt.) 214. p.
50 Székokl. 2. köt. 222. p.
51 CV-F-00010-2(43) http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CV-F-00010-2%2843%29&_afrWindowMode=0&_afrLoop=16156633425477301&_adf.ctrl-state=4fag09cu8_13 (Megtekintve: 2021. március 1.)
52 BV-F-00001-02-1-330 http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=BV-F-00001-02-1-330&_afrWindowMode=0&_afrLoop=16159175132360655&_adf.ctrl-state=4fag09cu8_40 (Megtekintve: 2021. március 1.)

(1577),[53] ***Papolcz*** (1578),[54] ***Papolcz*** (1579),[55] ***Papolcz*** (1583),[56] *Papolcz* (1584),[57] *PAPOLCZA* (1584),[58] *Papolcz* (1584),[59] ***Papolcz*** (1584),[60] ***Papolcz*** (1585),[61] ***Papolcz*** (1590),[62] *Papocz* (1590),[63] *Papolcz* (1591),[64] ***Papocz*** (1593 ca.),[65] *Papolcz* (1601),[66] *Papolcz* (1602),[67] *Papolcz* (1614),[68] *Papolcz* (1630),[69] *Papolcz* (1701),[70] *Papocz/Papócz* (1717),[71] *PAPOLC* (1720),[72] *PAPOLTZ* (1776),[73] PAPOLZ (1790),[74] Papolz/Papoltz (1799),[75] Papoltz (1803),[76] Papolz (1853),[77] PAPÓLCZ (1856),[78] Papolc (1873),[79] Papolc (1887),[80] Papolcz (1913),[81] Papolc (1942).[82]

A település biztosan középkori, létesítése a 13. század második fele és a 14. század vége közé tehető – a közeli Bereck (*Bereczfalwa* a székelyek földjének határán) 1426-ban még nagyobb részben lakatlan oláh faluként említett.[83]

53 Székokl. 5. köt., 1596–1603. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1896. (továbbiakban: 5. köt.) 108. p.

54 CJ-F-00324-1-143 http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CJ-F-00324-1-143&_afrWindowMode=0&_afrLoop=161599571174108 65&_adf.ctrl-state=4fag09cu8_58 (Megtekintve: 2021. március 1.)

55 CV-F-00010-2(51) http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CV-F-00010-2%2851%29&_afrWindowMode=0&_afrLoop=16160821770991336&_adf.ctrl-state=4fag09cu8_67 (Megtekintve: 2021. március 1.)

56 CJ-F-00324-2-I-107 http://cautare.arhivamedievala. ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CJ-F-00324-2-I-107-1&_afrWindowMode=0&_afrLoop=14959143147332327&_adf.ctrl-state=191xjxu0zh_85 (Megtekintve: 2021. március 1.)

57 Báthory Zsigmond királyi könyvei, 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kolozsvár, 2005. (továbbiakban: Fejér – Rácz – Szász, 2005.) 147. p. (Erdélyi történelmi adatok; 7/3.)

58 Fejér – Rácz – Szász, 2005. 156. p.

59 Fejér – Rácz – Szász, 2005. 159. p.

60 BV-F-00001-1-581 http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=BV-F-00001-1-581&_afrWindowMode=0&_afrLoop=16161804204222239&_adf.ctrl-state=4fag09cu8_103 (Megtekintve: 2021. március 1.)

61 BV-F-00001-1-587-2 http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=BV-F-00001-1-587-2&_afrWindowMode=0&_afrLoop=16162348483658318&_adf.ctrl-state=4fag09cu8_112, BV-F-00001-1-588 http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=BV-F-00001-1-588&_afrWindowMode=0&_afrLoop=16162661399241437&_adf.ctrl-state=4fag09cu8_121 (Megtekintve: 2021. március 1.)

62 BV-F-00001-1-601 http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=BV-F-00001-1-601-1&_afrWindowMode=0&_afrLoop=14960130964940492&_adf.ctrl-state=191xjxu0zh_103, BV-F-00001-1-598-1 http:// cautare-bv.arhivelenationale.ro/cautare-Bv/detail. aspx?ID=198072 (Megtekintve: 2021. március 1.)

63 Fejér – Rácz – Szász, 2005. 331. p.

64 Fejér – Rácz – Szász, 2005. 394. p.; Székokl. 5. köt. 150., 163. p.

65 CV-F-00074-3(69).

66 Fejér – Rácz – Szász, 2005. 454. p.

67 Székokl. 4. köt., 1264–1707. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1895. (továbbiakban: 4. köt.) 62. p.

68 Székokl. 4. köt. 201., 479., 486. p.

69 Székokl. 6. köt., 1603–1698. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1897. 115. p.

70 Székokl. 7. köt., 1690–1750. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1898. 52., 53. p.

71 *Cs. Bogáts Dénes*: Zágon 1690. évi feldúlása és következményei. = Erdélyi Múzeum, 1941. 3–4. füz. (továbbiakban: Cs. Bogáts, 1941.) 328., 329. p.

72 Cs. Bogáts, 1941. 331. p.

73 Székokl. 8. köt., 1219–1776. Közzéteszi Barabás Samu. Bp., 1934. 394. p.

74 http://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1050747 (Megtekintve: 2021. március 1.)

75 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/31892/view/?pg=6&bbox=-977%2C-4226%2C6766%2C85 (Megtekintve: 2021. március 1.)

76 http://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1030733 (Megtekintve: 2021. március 1.)

77 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/32302/view/?bbox=-1638%2C-3790%2C4859%2C-1227 (Megtekintve: 2021. március 1.)

78 http://www.oldmapsonline.org/map/rumsey/0879.020 (megtekintve: 2021. március)

79 A Magyar Korona Országainak Helységnévtára. Bp., 1873. 774. p.

80 https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/1228/view/?bbox=-2201%2C-4465%2C6987%2C-840 (Megtekintve: 2021. március 1.)

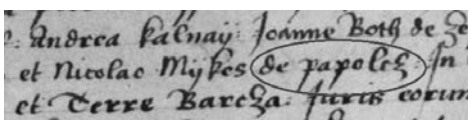
81 A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára, 1913. Bp., 1913. 1027. p. (Az 1898. évi IV. tc. alapján megállapított helynév.)

82 https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/1837/view/?bbox=-855%2C-4389%2C6871%2C-1341 (Megtekintve: 2021. március 1.)

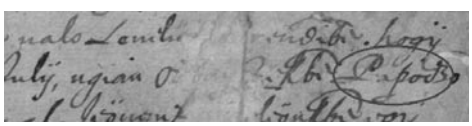
83 DL 36626.

Újkori névváltozási folyamatában a Pápoc névtörténeténél is tapasztalt jegyek figyelhetők meg.[84] A 16. században még megtalálhatók az archaikusabb Papolch, Papolcza névalakok is.

A Papocz (Papócz) név használata négy esetben mutatható ki, és okleveles vizsgálattal közvetlenül is igazolható. A Papocz változatok talán a népiesebb ejtésváltozatúnak tekintett „*Papóc*"[85] írásbeli megjelenéseként értelmezhetők – fonémikus írásmód, bár Kubinyi Ferenc Abaúj vármegyei Popolch esetében is előforduló, fent már említett névhasználatra ez a feltételezés nem ad választ.

8. kép
1537. évi oklevél részlete
(BV-F-00001-1-431-1)

9. kép
1593. évi oklevél részlete
(CV-F-00074-3(69))

A Popolch típusba sorolt helynevek megítélésem szerint szláv közszóra vezethetők vissza. Benkő Lóránd névtani módszertani alapelvnek nevezi, hogy a Kárpát-medencei névmagyarázatoknak „*különösen a sokszoros előfordulások esetén*", „*előbb a magyar nyelv körül kellene vizsgálódni, s ha ez sikertelen, akkor lehet, sőt kell a számba jöhető idegen nyelvekhez fordulni*".[86] Tekintettel arra, hogy a helynévben magyar személynévi vagy közszói lexéma nem azonosítható, a települések lokalizált földrajzi helyzete alapján (Kniezsa–Glaser: *Magyarország népei a XI. században* térkép által igazolhatóan) a szláv orientáció vizsgálata mindenképp indokolt.

A csoportnév első tagjában a szláv ***popol*** közszó van jelen. Szláv képzőként talán az *-ица* (a szl. *-ica*, *-nica* származéka) mint helynévképző és gyakori víznévképző vehető figyelembe.[87]

Sebestyén Zsolt szerint „*A képző különösen Bereg megyében produktív, segítségével elsősorban a kenézi alapítású falvak körében jöttek létre helységnevek.*", víznévképző szerepe során „*Ung, Bereg és Máramaros földrajzi adottságai miatt több településnév jött létre víznévből névátvitellel*", analóg példák: „*Ilonca*", „*Rahonca*", „*Szeklence*".

Etimológiailag a szláv eredetű *Tapolca*, *Toplica* földrajzi nevekhez is hasonlítható: a szláv *teplъ* 'meleg' szó *toplъ* tőváltozata *-ovica*, *-ica* képzővel > *Toplovica,Toplica*.

Így esetünkben a magyar írásmódú képzett alak a **Popolca** lehetett, 'hamus' illetve 'hamvas' jelentéssel.

A Papolcza névalak megléte Papolc esetén is igazolható: *Papolcza*-i Mykes Mihály – 1584,[88] papolci Thomo alias *Papolcza* János címereslevele – 1666[89] és a Papolc külterületéhez tartozó jelenlegi Papolci-köz (1320 m-es magasságú vízválasztó)[90] 1899-ben használt neve is Papolcza-köz[91] volt.

84 Csiszár, 2017. 439–441. p.
85 Bede, 2015. 668. p.
86 *Benkő Lóránd*: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1998. 165. p.
87 *Sebestyén Zsolt*: Szláv helynévképzők kárpátaljai helységnevekben. In: Korszerű tudomány, korszerű közoktatás. Tanulmányok a nyelv- és irodalomtudományok köréből. Szerk. Pethő József, Karádi Zsolt. Nyíregyháza, 2015. 75–89. p.
88 Fejér – Rácz – Szász, 2005. 156. p.
89 Címereslevelek jegyzéke. Összeáll. Nyulásziné Straub Éva. 2. jav., bőv. kiad. Bp., 2000. 78. p. (Magyar Nemzeti Levéltár segédletei; 7.)
90 Bede, 2015. 680. p.
91 Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Szerk. Potsa József et al. Sepsi-Szent-György, 1899. 122. p.

10. kép: A két csoport településeinek helyzete a középkori Magyarország térképén
◆ 1-Papuch (Vas vm.) 2-Papuch (Gömör vm.), 3-Papouch (Vas vm.),
4-Papoch (Temes vm.), 5-Papocz (Szabolcs vm.), 6-Papoch (Körös vm.)
● 1-Popolch (Abaúj vm.), 2-Papolcza (Somogy vm.), 3-Papolcz (Háromszék vm.)
Megjegyzés: a megnevezés a települések első említésénél használt nevére,
a számozás az első említések sorrendjére utal.

A háromszéki település esetén az azonos nevű víznév is adott (Papolc pataka[92]), a településnév és a víznév egyezése a Feketeügy baloldali mellékvizei mellett általánosan jellemző (Gelence, Kovászna, Papolc, Zágon, Borosnyó, Szacsva). Kniezsa István Erdély víznevei című munkája a Feketeügy baloldali mellékvizei közül csak a szintén szláv eredetűnek tartott Kovászna-patakot érinti.[93] Álláspontja szerint a kisebb vizek (patakok) neveinek névállandósági problémája miatt a fordított névadás a jellemzőbb, erre utalhat a birtokos jelzős névszerkezet is.

Esetünkben viszont három földrajzi nevünk is van: Papolc helynév, Papolc pataka (Papolc vize) víznév, Papolci-köz hegynév, hogy melyik a szláv névadás közel sem egyértelmű – víznév ugyanis hegynévből is származhat. A jelenlegi földrajzi neveket tekintve a víznév és a hegynév már nyilvánvalóan magyar névadású, de a középkori nevek ettől eltérhettek.

Analógiák alapján inkább a víznév tűnik elsődlegesnek (pl.: Hamvas-ér, Hamvas pataka, Kormos patak, további sajátosságot jelölő, a víz színére utaló nevek).

A hamvas ('hamu színű') nem csak, mint hidronima vehető figyelembe, léteztek ugyanis hamvas nevű területek (pl.: In loco *Homvos* vocato unum iuger),[94] sőt azonosít-

92 Bede, 2015. 672., 680. p.

93 *Kniezsa István*: Erdély víznevei. Kolozsvár, 1942. 27–71. p. (Erdélyi Tudományos Intézet)

94 Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Gyűjt. Szamota István; szerk. Zolnai Gyula. Bp., 1902–1906. 346. hasáb.

hatók hamus nevű települések is (pl. *Hamusfalua* – 1423,[95] *Hamuspatak* – 1449[96]).

A szláv *popol* oronimaként történő használata pedig már az Árpád-korban is kimutatható. 1262-ben István ifjabb király a Patak megyei Popol-hegy mellett „*ubi est meta sub monte popol*" adományoz egy Makramál (*macramal*) nevű birtokot.[97] Az 1262-ben említett hegy talán azonos a 1335.[98] és 1336.[99] évben is hivatkozott Zemplén megyei Popol-heggyel, illetve a Földrajzi nevek etimológiai szótára szerinti Nagy-Papajjal.[100] Az 1336. évi oklevél a „*dicitur Popol*" és a „*vulgo Popol*" kifejezései a hegynév közhasználatú jellegére utalnak.

Azonos névhasználat a Székelyföldre kifejezetten jellemző irtásföldek vonatkozásában, a tűzzel való illetve az „aszalás"-os irtás okán valószínűsíthető.

Összegzés

A Vistai András János erdélyi helynévkönyvében[101] található „*1567: Papotcz*" névalak téves, a hivatkozott Székely Oklevéltárban egy oldallal előbbre a *Papocz* névalak található, „*1760–2: Papotz*" névalak nem ellenőrizhető román egyházi összeírásból származik.

A Földrajzi nevek etimológiai szótára szerinti, Thúry Józsefig visszavezethető[102] „*Pápócz*" – „*Papolcz*" névátvitel nyilvánvalóan egy középkori Pápoc feltételezésére épített, a fentiekben igazolt hat középkori „Pápoc" létezése a névköltöztetéses névadás feltételezhetőségét erősen gyengíti. A középkori Magyarországon általánosan jellemző az azonos településnevek használata, de az azonos vagy hasonló helynév létezése a névátvitelt önmagában még nem igazolja.

A székelység áttelepülése és korábbi településneveik átvitele általánosan elfogadott elméletnek tekinthető, amennyiben ez Papolc esetében is szóba jöhet, ezt Popolch csoporthoz tartozó két település kapcsán kell keresni – ez egyébként a Dráva-mellék és Abaúj vármegye területén kimutatott nyugati székelység és e területek már megállapított nyelvi hasonlósága miatt is indokolt lehet.

Az első, 1537. évi ellenőrizhető írásmódú ***Papolcz*** előfordulás és ismétlődéseinek gyakorisága bizonyítja, hogy a középkor végén és később is a jelenlegivel azonos helynévhasználat volt a jellemző. A ritkán előforduló, rendhagyó ***Papocz*** névalak létezésének okait véleményem szerint nem a helynév származtatatásában és a későbbi hangváltozásában kell keresni.

Valószínűleg a két településnév összemosódása az oka annak is, hogy a RNL Kovászna megyei adatállományában három Rába menti Pápochoz tartozó oklevelet (CJ-F-00415-2-36-56, CJ-F-00415-2-36-57, J-F-00415-2-36-65) is sikerült fellelnem.

A két csoport között azonban valamilyen összetartozás mégis feltételezhető, erre a lényegileg azonos földrajzi helyzet alapján következtethetünk, ugyanis a települések mindegyike a megszállás korai vagy későbbi peremén, a magyar nyelvterület akkori határán található.

95 DL 57554.
96 DL 3691.
97 *Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső*: Hazai okmánytár. 6. köt. Bp., 1876. 111. p.
98 Anjou-oklt. 19. köt., 1335. Szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Bp.–Szeged, 2004. 339. p.
99 Anjoukori okmánytár. 3. köt., 1333–1339. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1883. 241. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály. Okmánytárak)
100 Kiss, 1988. 205. p.
101 https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2583.pdf (Megtekintve: 2021. március 1.)
102 Thúry, 1898. 147. p.

Vajk Borbála

Ikervár a késő középkorban

2. RÉSZ

Földesúri járadékok

Az ország más településeinek lakóihoz hasonlóan az ikerváriak is fizettek különféle jogcímeken különböző járadékokat a királynak, az egyháznak és a földesúrnak. Előbbi kettőnek országosan egységes mértékű terhekkel tartoztak; ami területenként eltérő volt, az a földesúri adó nagysága. Ezért csak utóbbival foglalkozom az alábbiakban. A földesúrnak járó pénzbeli és egyéb járadékokról elsősorban a fennmaradt urbáriumokból és számadáskönyvekből tájékozódhatunk.

A legfontosabb földesúri pénzjáradékot a földbér (*cenzus*)[1] alkotta, az erre vonatkozó első adatunk Ikervár esetében az 1492. évi urbáriumból való.[2] Ebből megtudjuk, hogy azt évente kétszer, Szent György (április 24.) és Szent Mihály (szeptember 29.) napján fizették a jobbágyok. Ez a két – az egész országban régóta elterjedt –, egyházi ünnephez kapcsolódó fizetési határnap a tavaszi munkakezdéshez és az őszi betakarítás időszakához igazodott.[3] A cenzus összege negyedtelkenként 74 bécsi dénárt tett ki.[4] Ez a mennyiség, illetve a fizetési határnapok nem változtak a késő középkorban, 1519-ben is ugyanannyit kellett fizetni, ugyanabban a két időpontban.[5] Az évente kétszeri cenzusfizetés kevésnek számított az uradalomban, az évi háromszori, négyszeri volt a gyakori.

A földesúrnak a cenzuson kívül más pénzbevételi forrása is akadt: a bandériumtartó főuraknak a birtokaik után felerészben átengedett királyi adó (*pecunia exercitualis*),[6] amelynek összege 1521-ben 23 forintra rúgott, és ehhez még 10 forintot adott Ikervár bírája.[7]

A földesurat megillette a kocsmáltatás joga: az év egy meghatározott időszakában a település kocsmájában a földesúr borát lehetett csak csapra verni. Egy 1523. évi számadás tájékoztat bennünket a sárvári uradalom területén kimért borokból befolyt összegekről.[8] Ebben az évben Ikerváron két részletben történt a földesúr borának kimérése: először két hordót, majd egyet vertek csapra, 4–4 krajcáros egységáron.[9] Az első két hordó kimérése összesen 20 forintot, a harmadik hordó 8,5 forintot hozott a földesúrnak. 1527-ben

1 A cenzusról: *Solymosi László:* A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp., 1998. (továbbiakban: Solymosi, 1998.) 20–22. p.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: DL) 36992.; Kiadva: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. 1., 1000-től 1526-ig. Szerk. Lederer Emma. Bp., 1964. (továbbiakban: Lederer, 1964.) 238–239. p. (magyarul).

3 Solymosi, 1998. 53. p.

4 Az 1490–1526 között a számolási rendszer: 1 magyar aranyforint = 100 magyar dénár = 300 bécsi dénár. *Huszár Lajos:* Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. (továbbiakban: Huszár, 1989.) In: *Dányi Dezső – Zimányi Vera:* Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp., 1989. (továbbiakban: Dányi – Zimányi, 1989.) 44. p.

5 DL 37007. Az 1528. évi összeírás szintén Szent György és Szent Mihály napi cenzusról tesz említést. MNL OL E 156-a. Magyar Kamara Arhívuma. Urbaria et Conscriptiones. Regestrata (továbbiakban: 156-a.) Fasc. 95. No. 3.

6 *Nógrády Árpád:* Kanizsai László számadáskönyve. Bp., 2011. (továbbiakban: Nógrády, 2011.) 9. p. (História Könyvtár. Okmánytárak, 8.)

7 DL 26263.

8 DL 26300.

9 1 krajcár = 4 bécsi dénár. Huszár, 1989. 47. p.

két hordó kimérése 22 forint 40 dénár bevételt eredményezett.[10] Hozzávetőleges számolással megtudhatjuk,[11] hogy az ikervériak 1523-ban kb. 240 liter bort ittak meg a földesúr borából.[12] Ez nem tűnik nagy mennyiségnek, ha csak a település 44 családfőjére számolunk fogyasztást, akkor 5,5 liter jutott fejenként. Ebből arra következtethetünk, hogy a földesúri kocsmáltatás a középkorban – amelyre nincsen a korszakból adat – viszonylag rövid ideig tarthatott Ikerváron, vagy pedig a lakosok túlnyomó része máshonnan szerezhette be a bort.[13]

A földesúr eddig felsorolt rendes éves (*ordinarius*) jövedelmei mellett esetenként rendkívüli adót (*taxa extraordinaria*) is kivetett. Ezt 1455-ben említik először, mikor Kanizsai Miklós és László elzálogosítják Ikervárat Tejedi Imre szombathelyi várnagynak, kikötve, hogy Tejedi a taxa extraordinariát ugyanúgy szedheti, mint az előző birtokosok.[14] A rendkívüli adóról a következő adatok jóval későbbiek, 1520-ból és 1521-ből valóak, ekkor Ikervár 50, illetve 39 forintot fizetett,[15] 1528-ban pedig 27 forintot.[16] A kapuvári, lékai és sárvári Kanizsai-uradalmakban szedett rendkívüli adó vizsgálatakor Nógrády Árpád arra a következtetésre jutott, hogy a földesúri bevételek között azért tett szert jelentős szerepre a taxa, mert a középkor végére a teleknagysághoz kötött cenzus már nem szolgált hatékony adóztatást, mivel a telekméret nem állt arányban a vagyonnal.[17] Így tehát a *„Kanizsai uradalmak taxája feltehetően vagyonadó lehetett”*,[18] amit valószínűleg évente szedtek, és a települések adóegységenként kb. 0,6–2,5 forintot fizettek.[19]

A földesurat megillette az *ökörpénz*nek nevezett marhatartás díja, amelyet Ikervár – a Kanizsaiak nyugat-dunántúli uradalmainak sok településéhez hasonlóan – egy összegben váltott meg; 1492-ben 200 bécsi dénárt,[20] 1519-ben, 1521-ben és 1522-ben pedig 600 bécsi dénárt fizetett.[21] Az ikervériakra rótt adó mértéke (600 bécsi dénár = 2 aranyforint) teljesen átlagosnak mondható, hiszen a Kanizsai-birtokokon 1520 táján általában 400–800 bécsi dénár összeget fizettek.[22]

10 MNL OL E 156-a. Fasc. 95. No. 3.

11 A fenti árak középértékéből kiindulva (ti. 2 hordó = 20 ft) 1 hordó = 10 ft = 1000 magyar dénár = 3000 bécsi dénár = 750 krajcár hordónkénti árat kapunk, vagyis poharanként 4 krajcáros egységárral számolva 187–188 egység (pontosan 187,5) bort tartalmazott. A legkisebb ismert kimérési egység Sopronban a seidl (meszely) volt, amely mai mértékegységben mintegy 4,2–4,5 dl-nek felelt meg. Ebből következik, hogy Ikerváron a földesúr kb. 80 literes hordóját verték csapra.

12 Az átváltási arányokat lásd *Zimányi Vera:* Bevezetés. In: Dányi – Zimányi, 1989. 20–21. p. (A több eltérő adatból Házi Jenőét, illetve Stornó Ferencét vettem alapul.)

13 A 17. század elején karácsonytól Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) kellett az úr borát mérni a kocsmában. MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56c.

14 DL 14926.

15 Nógrády, 2011. 39. p. 456. sz., 91.p. 609. sz.

16 MNL OL E 156-a. Fasc. 95. No. 3.

17 *Nógrády Árpád:* Taxa – extraordinaria? Széljegyzetek Kanizsai László kapuvári-sárvári számadáskönyvének margójára. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996. (továbbiakban: Nógrády, 1996.) 147–148. p.

18 Nógrády, 1996. 139. p.

19 *Nógrády Árpád:* Paraszti telekhasználat és földbérlet a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain. Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagycenki Jankó István vagyona. = Soproni Szemle, 2001. 4. sz. 361. p. Mivel a cenzus összege alacsony volt a Kanizsai-birtokokon, és a többi rendes bevétel is szerény összeget tett ki, ezért a legfontosabb pénzjáradékot a taxa alkotta.

20 Lederer, 1964. 238–239. p.(magyarul).

21 1519: DL 37007. 1521-ben és 1522-ben az összeg 2 aranyforintban megadva, ami egyenlő 600 bécsi dénárral.; 1521: Nógrády, 2011. 78. p. 370. sz. 1522: uo.

22 *Nógrády Árpád:* A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon. = Századok, 2002. 2. sz. 466. p.

A jobbágyok ajándékkal (*munera*) is tartoztak a földesúrnak,[23] amelyek beszolgáltatása ünnepnapokhoz kötődött. Az ikervárinak 1519-ben karácsonykor és húsvétkor ajándékozták meg a földesurat. A sárvári uradalom többi településével ellentétben azonban nem határozták meg konkrétan, hogy mivel tartoznak, feltételezhetjük azonban, hogy ők is a többi településhez hasonló termékeket – kenyér, tojás, sajt, vaj, kappan, kacsa stb. – adhattak.[24]

A pénz és az élelmiszerjáradék mellett munkával is tartoztak a helybéliek, amelynek összefoglalását az 1519. évi urbárium tartalmazza.[25] Ilyen munka volt az ikervári Rába-híd, az acsai (*Achahyda*) híd,[26] az ikervári malom, és egy másik, *Bathoth* nevű malom karbantartása és javítása.[27] Emellett bort kellett szállítaniuk Kanizsáról két szekérrel, valamint az *Eperyes* nevű rétről a lekaszált szénát a várhoz vinni. Együttesen kellett szekeret adniuk 800 bécsi dénár értékben Kanizsai Jánosnak és Lászlónak. A puszta telek megműveléséért pedig az uraságnak telkenként 1 köböl vetőmaggal tartoztak.[28]

Nem rendelkezünk adattal az Ikervár melletti erdőkben történő makkoltatásról és az az utáni adózásról. Azonban újkori adatokból tudjuk, hogy 1608-ban és 1639-ben a makkoltatott állatok huszadának fejében használhatták e célra az erdőket a falubeliek.[29]

Miként több oklevél is megemlékezik róla, Ikervár vámos hely volt a középkorban. Vámjával együtt került 1390-ben a Kanizsaiak kezére;[30] 1424-ben a sárvári uradalomhoz tartozó települések felsorolásánál azzal együtt említették,[31] 1455-ben pedig az itt szedett szokásos összegű vámjával együtt zálogosították el.[32] A vám természetesen – mint azt az 1492. évi urbárium külön fel is tüntette[33] – a földesúr birtokában volt, s minden bizonnyal a település határában lévő hídnál, vagy annak közelében szedték; azért is lehetett a földesúrnak olyan fontos, hogy a híd állandóan karban legyen tartva. A hídon szedett pontos vámtételekről nem maradt fenn középkori adat.[34] Az 1519. évi urbáriumból csak annyit tudunk meg, hogy hol többet, hol kevesebbet hozott.[35] Ismerjük viszont ebből az évből a Családon (ma: Vámoscsalád) szedett vámtételeket, persze messzemenő következtetést ebből nem lehet levonni Ikervárra vonatkozóan.[36] A földesúr-

23 Solymosi, 1998. passim.

24 DL 37007. Táblázatba foglalva az élelmiszer-járadékok: *Érszegi Géza:* Sárvár a X–XV. században. In: Sárvár története. Szerk. Söptei István. Sárvár, 2000. (továbbiakban: Érszegi, 2000.) 122. p.

25 DL 37007.

26 Az acsai hidat nem lehet lokalizálni. Az Acha név viszont később is feltűnik, mégpedig egy 1608. évi inventáriumban, ahol az ikervári malom előtt szerepel a felsorolásban az Acha malom. MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56b. Egy 1608. évi urbáriumban pedig Sár összeírásánál szerepel az Acha malom. Uo.

27 Az 1639. évi urbárium megemlíti, hogy mivel az oppidumnak nincsenek szőlőhegye, a szőlőben való munka helyett gátkarbantartással tartoznak. MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 57.

28 DL 37007.

29 MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56c., Fasc. 37. No. 57.

30 Sopron vármegye története. Oklevéltár. 1. köt., 1156–1411. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889. (továbbiakban: Nagy, 1889.) 498–501. p.

31 Sopron vármegye története. Oklevéltár. 2. köt., 1412–1563. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1891. (továbbiakban: Nagy, 1891.) 77–80. p.

32 DL 14926.

33 Kanizsai György, illetve néhai Kanizsai László fiainak a tulajdonában volt ekkor. DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul).

34 Az 1608. évi vámtételeket ismerjük: a hídon áthajtott ökrökért ökrönként 1 dénárt kellett fizetni, egy szekér gabonáért 10 dénárt, kalmárszekérért 4 dénárt, egy lóért 1 dénárt. Minden átvitt akó borra 1 dénár volt a vám és egy icce bor járt a vámosnak is. A gyalogos ember 1 dénárért mehetett át a vámhelyen. MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56c.

35 DL 37007. 43.

36 „*Egy áruval megrakott szekér után 1 krajcár volt a vám, gyalogos ember 1 bécsi dénárt fizetett áthaladásáért 1519-ben.*" Érszegi, 2000. 88. p.

nak 1522-ben Ikervárról Kovács András 17,5 forint és 2 bécsi dénárt fizetett be a vámból,[37] 1527-ben pedig az akkori bíró Gyertyaszentelő (február 2.) és Szent Dénes ünnepe (október 3.) között 25 forint 40 dénárt a sárvári provizornak.[38] A 15. század közepén, a Kanizsaiak és a Rozgonyiak közötti zavaros birtokviszonyok időszakában úgy tűnik, nem szedtek a hídon vámot. Legalábbis erre utalhat a már említett 1450. évi oklevélben Rozgonyi erdélyi vajda tájékoztatása, miszerint az ikervári hidat senki nem őrzi, ott éjjel–nappal szabad az átjárás.[39]

Ikervár lakosai

Ikervár lakosainak legkorábbi említése 1358-ból való, mikor Kont Miklós nádor megbírságolta Ikervár falunagyját (*villicus*), Mártont, valamint nagy (*magnus*) Kelemen, *Renis*nek nevezett János (*Iohannes dictus Renis*) és Adrián fia István *„hospeseket vagy királyi jobbágyok"*-at,[40] mert azok az idézésre nem jelentek meg váti Box fia István ellenében, miután ellentmondtak István péterfalvai birtokába való bevezetésének.[41] A *„hospites seu iobagiones regales"* kifejezés[42] az 1350 körülre létrejött egységes jobbágyságra utal;[43] e két csoport, a hospesek és a királyi jobbágyok a 14. század közepére – mint azt a kettő között álló *seu* is kifejezi – ugyanolyan jogállásúvá váltak.

Az oklevélben szereplő személyeknek még nem voltak egységesült családnevei. Ugyanis a négy jobbágy mindegyike különböző módon szerepel: a falunagyot csak keresztnévvel, Adrián fia Istvánt apja révén, *Renis*nek nevezett János-t pedig egy speciális jelzővel – valószínűleg ragadványnévvel – különítették el a többi Jánostól. Ez a három név az ún. egyelemű személynevek csoportjába tartozik. Ezektől eltérő módon, már a kételemű nevek csoportjába tartozik *nagy* Kelemen, akit tulajdonsága alapján különböztettek meg a többiektől. Ekkor még biztosak lehetünk abban, hogy ez valóban az azt viselő jellegzetességére utalt.[44]

A 15. századtól egységesült a névadás a forrásokban. Egy 1448. évi oklevélből ikervári lakosok bő listája maradt ránk.[45] Ebből kiderül, hogy a Rozgonyi János és Rénold szolgálatában álló ikervári officiálisnak, Lászlónak, illetve Magi Dénes sárvári várnagynak voltak ikervári familiárisaik. Valószínűleg az ebben az oklevélben szereplő László officiális vezetéknevét

37 Nógrády, 2011. 127.p. 313. sz.

38 MNL OL E 156-a. Fasc. 95. No. 3.

39 Sopron szabad királyi város története. 1. rész. 3. köt. Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig. Közli Házi Jenő. Sopron, 1924. (továbbiakban: Házi, 1924.) 309–310. p.

40 *hospites seu iobagiones regales de Ikyruar*

41 DL 61201.; Kiadva: Hazai okmánytár (továbbiakban: HO) 3. köt. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1966. 173. p.

42 Ilyen még pl.: 1350: *„hospitum seu iobagionum nostrorum de Nog Gymus"*. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. (továbbiakban: CD) Tom. 9. Vol. 1. Aba anno Christi 1342–1350. Buda, 1833. 764. p.; 1389: *„hospites seu iobagiones regales de libera villa Rathcha"* Zsigmondkori oklevéltár (továbbiakban: ZSO) 1. köt., 1387–1399. Összeáll. Mályusz Elemér. Bp., 1950. (továbbiakban: 1. köt.) 86. p. 870. sz. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 1.)

43 *Engel Pál:* Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp., 2001. 129., 150. p. (História Könyvtár. Monográfiák; 17.); A hospesekről lásd *Solymosi László:* Hospeskiváltság 1275-ből. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Madarász Lajos. Veszprém, 1984. 17–100. p. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai; 3.); *Zsoldos Attila:* A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Bp., 1999. passim. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 26.)

44 A kételemű nevek a 14. század második felére minden társadalmi rétegben elterjedtek. *Gulyás László Szabolcs:* Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. = Századok, 2008. 2. sz. (továbbiakban: Gulyás, 2008. 437. p., valamint 1. jegyzet.

45 DL 14184. A neveket táblázatba foglalva lásd a fejezet végén. Az ikerváriak névsorát közli Érszegi is, de többeknél eltérően fordítja a névalakokat. Érszegi, 2000. 98. p.

találjuk meg abban az 1452. évi oklevélben, amely Dégi László ikervári officiálist említi.[46] 1465-ből szintén megőrződött egy helybelinek a neve, Peczel Mihályé, aki fogott bíróként vett részt egy sárvári és egy soproni polgár közti vitás ügyben.[47] Neve az Ikervárral szomszédos Pecöl településsel lehetett kapcsolatban. 1475-ben az ikervári illetőségű Szántó Benedek, Kis Imre és Ács Imre az iratban meg nem határozott összeggel tartoztak a pecöli és a nyőgéri plébánosnak és egyházuknak.[48]

A 15. század végétől már nem csak elszórt adatokkal rendelkezünk a lakosságról; az urbáriumok, összeírások bővebb tájékoztatást adnak.[49] Az 1492. évi urbáriumból 21, telekkel rendelkező férfi nevét ismerjük meg, illetve az összeírás végén olvashatjuk az esküdtek neveit is.[50] Mivel az urbárium csak Kanizsai György telkeit veszi sorra, a benne felsoroltak természetesen nem ölelik fel a teljes falu családfőinek névsorát.

Az 1506. évi rectificatio két példánya közül a korábbi három nevet említ, akiket Kanizsai Györgynek ítéltek.[51] A későbbi példányban ezt a három embert egészítették ki további hárommal. A hat név közül kettőnél, Káldi Gergely jobbágynál és Farkas Mihály zsellérnél a *„loco"* kifejezéssel és két másik név, Sós Lőrinc és Hollósi István szerepeltetésével a lejegyző azt fejezhette ki, hogy Káldi Gergely jobbágyot Kanizsai György Sós Lőrinc helyett kapta, Farkas Mihály zsellért pedig Hollósi István helyett.[52]

Ikervár lakosait legteljesebben az 1519. évi urbáriumból ismerhetjük meg, ez ugyanis felsorolja a település összes telekkel rendelkező családfőjét;[53] Mindenképpen érdemes tehát megvizsgálni, egy 1528. évi összeírással együtt.[54]

A feltárt személynevek lehetőséget adnak arra, hogy Ikervár középkori lakosságát többféle szempontból megvizsgáljuk. Egyrészt a más–más időpontban előforduló vezetéknevekből több generáción át követhetünk egyes ikervári családokat. Ilyen lehetett például a Káldi család, amelynek két tagját az 1448. évi oklevél említi; egy leszármazott, Gergely pedig szerepel az 1506. évi rectificatioban, mint György kezére kerülő jobbágy. Ezenkívül összeírják őt az 1519. évi urbáriumban is, amikor éppen a bírói tisztséget töltötte be és egy jobbágyteleknek volt a tulajdonosa. A Káldiakhoz hasonlóan három különböző időpontban szerepelnek Sós, Kis, Farkas és Takács nevűek. Vargákat igaz, csak két különböző időben említenek, akkor azonban többet is. Az 1519. évi urbáriumban szereplő Varga András megtalálható az 1528. évi összeírásban is mint esküdt. Rajtuk kívül két időpontban említik még a Sulyok, Kozma, Tolvaj, Szántó, Mészáros, Molnár, Halász, Györgyvári és Zalai neveket. Kiemelkedően sokan voltak a Kovács nevet viselők Ikerváron. 1492-ben Miklós, András és Gál,[55] 1519-ben György, Gergely,

46 ...egregium Ladislaum de Degh officialem eiusdem possessionis... DL 93205.

47 Michaelis Peczel de Wkerwar. Sopron szabad királyi város története. 1. rész. 5. köt. Oklevelek és levelek 1460-tól 1481-ig. Közli Házi Jenő. Sopron, 1926. 192. p.

48 ...Benedictus Zantho de Ikerwar Emericus parvus alter Emericus Alch de eadem Ikerwar... DL 45612.

49 Lásd Ikervár lakosairól a táblázatot.

50 A négyből egynek szerepel a neve a telekkel rendelkezők között. DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul).

51 DL 26083: Iohannes Swlok inquilinus, Mathias Wythalis inquilinus, Nicolaus Thakach iobagio.; DL 37005: Gregorius Kaldy iobagio, Thomas Fyas inquilinus, Michael Farkas inquilinus.

52 *„Gregorius Kaldy iobagio rectificatus est domino G. K. loco Laurencii Sos, Michael Farkas inquilinus cessit d. G. K. loco Stephani Hollosy."*

53 DL 37007. 40v–42v. A teljes listát lásd a táblázatban.

54 MNL OL E 156-a. Fasc. 95. No. 3.

55 DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul).

Miklós, András és két Lőrinc,[56] 1522-ben András,[57] 1528-ban pedig Márton[58] szerepelt. Ha az 1492-ben és az 1519-ben is feltűnő Miklóst, illetve 1492-ben, 1519-ben és 1522-ben megjelenő Andrást ugyanannak az embernek vesszük, akkor 1492–1528 között nyolc családfő viselte a Kovács nevet. Ez szerteágazó rokonságra – illetve Vas vármegye egyik klasszikus foglalkozására, a vasművességre – utal.

Több időpontból is adatolt helynévből képzett nevek a Káldi, a Györgyvári és a Zalai. Ezek mellett így képződött Gyanai Benedek, Geli Pál, Bőti Péter, Bakonyi Szilveszter és Pecöli Miklós neve is. Azt azonban nem tudjuk, hogy ők maguk, vagy valamelyik felmenőjük költözött-e a településre. A középkor végére ezek a megkülönböztető szerepű helynevek ugyanis családnevekké válva öröklődhettek, példa erre a Káldiak, a Györgyváriak és a Zalaiak esete. Ikervárra legmesszebbről a Bakonyból érkezett Szilveszter vagy őse, a szomszéd vármegyéből vándorolt át a Zalaiak felmenője. A betelepültek nagy része Vas vármegyei településről költözött ide. Gyanai Benedek vezetékneve Gyanafalvára (ma: Jennersdorf, Ausztria),[59] a Györgyváriaké Győrvárra,[60] Bőti Péteré Bődre (ma: Nemesbőd),[61] Geli Pálé pedig Gyelire[62] vezethető vissza. A Káldiak és Pecöli Miklós neve az Ikervárhoz közel fekvő Káld, illetve Pecöl helységekből ered.

A családnevek vizsgálatakor felmerül a kérdés, hogy a mesterségnévből képzett vezetéknevek meddig utaltak egyértelműen a személy foglalkozására.[63] Az ikervári adatok alapján Fügedi Erikkel értek egyet, aki szerint a 15. század közepétől már nem következtethetünk a névből a foglalkozásra.[64] Ezt támasztják alá ugyanis a több különböző időpontban, más–más keresztnévvel előforduló azonos vezetéknevek, mint például a Sulyok (1448, 1506), a Zalai (1506, 1519), a Kozma (1448, 1492) a Györgyvári (1492, 1519) a Farkas (1492, 1506, 1519). Ezek a 15. század második felében való ismétlődésükkel azt jelezhetik, hogy öröklődő családnevek voltak. Ez esetben pedig nincs okunk feltételezni, hogy más lenne a helyzet a foglalkozásnevekből képződött családnevekkel kapcsolatban egyazon közösségen belül. Így, ebben az időszakban nem lehet belőlük következtetni az azt viselő személy mesterségére.

Annak eldöntése, hogy az 1448. évi oklevélben előforduló, még latinul írt mesterségét valóban az illető foglalkozását jelentették-e, nehezebb kérdés. A szakirodalom szinte egyöntetűen ezen alakokat még foglalkozásnévnek tekinti. Gulyás László Szabolcs a mezővárosi nevek vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy a 15. század közepéig főként latin névalakkal jelzett foglalkozásnevek tekinthetőek konkrét mesterségnek. Véleménye szerint a 15. század közepétől egyre jobban elterjedő magyar személynevek ezzel arányosan váltak el a valódi hivatástól. Gulyás az 1480-as évektől veszi a tulajdonképpeni szétválást, a latin nevek háttérbe szorulá-

56 DL 37007.
57 DL 26231. 17.
58 MNL OL E 156-a. Fasc. 95. No. 3.
59 Szentgotthárdtól nyugatra.
60 Vasvártól délkeletre fekvő mai Győrvár.
61 Szombathelytől északkeletre. Érszegi azonosítja. Érszegi, 2000. 130. p.
62 Gyelit Csánki Vasvár környékére, vagy esetleg Kámtól északra lokalizálta. *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2. köt. Bp., 1894. 752. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 7.). Engel Kámtól északra helyezi. *Engel Pál:* Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD–ROM. Szerk. Kollányi László, Sallay Ágnes. Bp., 2001. (továbbiakban: Engel, 2001a.)
63 A korábbi szakirodalom összefoglalását lásd Gulyás, 2008. 438–440. p.
64 Gulyás, 2008. 439–440. p.

sával.[65] Ikervár esetében tehát az 1448. évi forrás kapcsán még elképzelhető, hogy a név valóban az illető foglalkozását jelentette.

A települést – mint közösséget – választott elöljárók, a bíró és esküdtek, testületként képviselték. Tagjait a közösség választhatta, közülük a földesúr nevezhette ki vagy legalább erősíthette meg a bírót. Tisztújításra évente került sor, ennek hagyományos időszaka a téli–tavaszi félévre esett.[66] A település tisztségviselőivel kapcsolatos első adat 1358-ból való, mikor Ikervár falunagyát (*villicus*), Mártont említik.[67] A 15. század elejétől a bíró (*iudex*) elnevezés válik általánossá a forrásokban,[68] Ikervár esetében is felváltja a falunagy kifejezést. 1519-ben Káldi Gergelyt említik bíróként,[69] 1520-ban Kis Balázs,[70] 1527-ben Karácsony Balázs, a következő évben pedig Kovács Márton viselte a tisztséget.[71] A bíró hivatali idejére adómentességet és tizedmentességet kapott, hogy a tisztséggel járó kiadásai fedezni tudja, mivel a tisztséggel plusz juttatás nem járt.[72]

A település esküdtjeit két forrás nevezi meg; négy, illetve hat főt. Mivel ezek az adatok nem oklevelekben, hanem urbáriumokban szerepelnek, lehetséges, hogy az itt előforduló emberek – akik a bevallást tették a telki állománnyal kapcsolatban – csak az összeírás elkészítésének idejére esküdtek fel, s nem ők voltak a bíró állandó segítői.[73] Az 1492. évi összeírás négy – Farkas Balázs, Deák Kelemen, Lacha Pál és Kozma Balázs – esküdtet említ.[74] Az 1519. évi urbárium pedig hat embert – Bakony Szilveszter, Szántó Bálint, Vida Lőrinc, Kovács Lőrinc, Hollósi István, Hegedűs Imre – sorol fel,[75] kiknek neve – Vida Lőrinc kivételével – a birtokok összeírásánál is szerepel. Az említett Kovács Lőrinc 2 évvel később feltűnik Kanizsai László számadáskönyvben is, ő fizette be cenzust, illetve a vágás díját.[76]

A bíró és az esküdtek mellett még egy tisztségviselő tűnik fel a forrásokban, a tiszttartó (officiális), aki a földesúr helyi megbízottjaként birtokigazgatási jellegű feladatokat látott el. Jelenléte nem meglepő, mint Lakatos Bálint összegezte, *„a 15. században mai fogalmaink szerint jelentéktelen települések egész sorában találkozhatunk tiszttartóval”*.[77] 1448-ban Lászlót,[78] 1452-ben pedig Dégi Lászlót[79] említik ikervári officiálisként, valószínűleg a két név egy személyt takar.

A tisztségviselőknél meg kell emlékeznünk a Kanizsai László számadáskönyvében feltűnő Palotás István kulcsárról, aki minden bizonnyal megegyezik az ikervári, ott negyed telekkel rendelkező Palotás

65 Gulyás, 2008. 460. p.

66 *Lakatos Bálint:* Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526. Bp., 2019. (továbbiakban: Lakatos, 2019.) 40., 45–46. p. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)

67 DL 61201.

68 Lakatos, 2019. 54. p.

69 DL 37007.

70 Nógrády, 2011. 56. p. 816. sz. Ő nem azonos azzal a Kis Balázzsal, aki 1520–1521-ben péterfalvi majorosgazdaként szerepel, mivel az 1519. évi urbáriumban két külön családfő szerepel ugyanezzel a névvel. Nógrády, 2011. 57. p. 819. sz., 58. p. 845. sz., 70. p. 211. sz., 103. p. 842. sz.; DL 37007.

71 MNL OL E 156-a. Fasc. 95. No. 3.

72 Lakatos, 2019. 53. p.

73 Esküdtekről: *Szabó István:* A középkori magyar falu. Bp., 1969. 98–99. p.; Lakatos, 2019. passim. Ezt erősíti, hogy hat főből álló tanács ritka volt a késő középkori Magyarországon, csak dinamikusan fejlődő, nagyobb mezővárosok esetében fordult elő.

74 DL 36992. Kiadva: Lederer, 1964. 238–239. p. (magyarul).

75 DL 37007.

76 Nógrády, 2011. 66. p. 126. sz., 78. p. 370. sz.

77 Lakatos, 2019. 79. p.; A tiszttartó ~ officiális kérdéskörhöz lásd még *Szatlóczki Gábor:* Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén. 1. A várak népe. Szeged, 2016.173–175. p.

78 DL 14184.

79 DL 93205.

Istvánnal.[80] Ezen feltételezést támasztja alá az is, hogy 1520-ban a Szent György napi (április 24.) cenzus összeírásánál az ikervárról befizetett összeg után a számadáskönyvben feltüntették, hogy ugyanezen a helyen kifizették Palotás István bérét, tehát a faluban tartózkodhatott.[81]

Kanizsai László számadáskönyvében több helyen szerepel a péterfalvai major.[82] Majorosgazdaként 1520-ban Faytort,[83] Benedeket[84] és Kis Balázst[85] említi, 1521 pünkösdjétől pedig Deák Pált,[86] aki még 1523-ben is ekként szerepel.[87] Péterfalvai béresekkel is találkozunk a forrásban, ami név szerint Miklóst,[88] Benedeket,[89] Pált[90] és Pétert[91] említi.

A számadáskönyvekből megismerhetünk néhány helybeli mesterembert. 1520-ban például Ikervári András mester volt a molnár.[92] A már említett szerteágazó Kovács-rokonságból bizonyára egy–ketten űzték is a mesterséget, ezt bizonyítja, hogy 1522-ben a földesúr 33 dénárért és 1 bécsi dénárért vasat vett.[93] A helybeli bognárok munkáját is többször igénybe vették, innen szállítottak 1520-ban négy kereket és egy rudat 58 dénárért az úr kocsijához.[94] A következő évben Ikervárra a szekérkészítőknek (carpentariis) 1 hordó bort küldött az úr,[95] május 12-én pedig 28 dénárt fizettek ki a bognároknak.[96]

Az 1519. évi urbárium lehetőséget nyújt arra, hogy kiszámoljuk Ikervár hozzávetőleges késő középkori lakosságszámát.[97] Az összeírásban a plébános jobbágyaival együtt 44 családfő neve szerepel. A Kubinyi-féle szorzó alapján a 44 család teljes létszáma hozzávetőlegesen kb. 273 jobbágy lehetett. Ehhez kell még hozzáadni a plébánost. Ahhoz azonban, hogy a lakosságszám teljes legyen, meg kell emlékezni a legalsóbb társadalmi kategóriáról is, akik képviselői a legtöbb összeírásból kimaradtak: a zsellérekről. Ikerváron zsellérekkel először az 1506. évi rectificatioban találkozunk.[98] A három, illetve hat ikervári ember közül, akiket a rectificatio érintett, kettő, illetve négy volt zsellér.[99] Szintén zsellérek jelenlétére utal az 1519. évi urbáriumban szereplő *hóstát*. A hóstáton kívül zsellérek élhettek még puszta telkek belsőségén is.[100]

80 Nógrády, 2011. 178. p. 17. lábjegyzet; DL 37007.
81 Nógrády, 2011. 56. p. 816.
82 Nógrády, 2011. 15. p. 5. sz., 52. p. 724. sz., 57. p. 819. sz., 71. p. 225. sz., 93. p. 635. sz., 94. p. 645. sz., 127. p. 327. sz., 333. sz.
83 Nógrády, 2011. 36. p. 398. sz.
84 Nógrády, 2011. 44. p. 576. sz.
85 Nógrády, 2011. 57. p. 819. sz., 58. p. 845. sz., 70. p. 211. sz., 103. p. 842. sz. Az 1519. évi összeírásban Ikervár lakosai között szerepel. DL 37007.
86 Nógrády, 2011. 93. p. 635. sz.
87 Nógrády, 2011. 93. p. 635. sz., 105. p. 899. sz., 145. p. 772. sz.
88 Nógrády, 2011. 15. p. 13. sz.
89 Nógrády, 2011. 70. p. 210. sz., 75. p. 303. sz.
90 Nógrády, 2011. 74. p. 302. sz.
91 Nógrády, 2011. 120. p. 147. sz., 123. p. 220. sz., 129. p. 376., 132. p. 459., 462. sz.
92 Nógrády, 2011. 50. p. 692. sz., 63. p. 70. sz.
93 Nógrády, 2011. 139. p. 620. sz.
94 Nógrády, 2011. 16. p. 19. sz.
95 Nógrády, 2011. 87. p. 528. sz.
96 Nógrády, 2011. 102. p. 822. sz.
97 Szabó István az Európában a 11–15. századra használatos ötös szorzót elfogadhatónak tartotta a magyarországi viszonyokra is. *Szabó István:* A falurendszer kialakulása Magyarországon, X–XV. század. Bp., 1971. 190. p.; Kubinyi András azonban a jobbágyösszeírások vizsgálata kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy ez túl alacsony szám, ő a 6,2-es szorzót tartotta reálisnak. *Kubinyi András:* A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. = Történelmi Szemle, 1996. 2–3. sz. (továbbiakban: Kubinyi, 1996.) 139. p. A továbbiakban én is ezzel számolok.
98 DL 37005, DL 26083.
99 Az egész rectificatioban a megállapítható státusú emberek közül Kanizsai Jánosnak 21 jobbágyot és 29 zsellért, Györgynek 28 jobbágyot és 13 zsellért írtak át. 30-nak ismeretlen a jogállása. *Szabó István:* Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovacsics József. Bp., 1963. (továbbiakban: Szabó, 1963.) 80. p.
100 *Neumann Tibor:* Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. = Századok, 2003. 4. sz. 857., 881. p.

1448 (DL 14184.)	**1492** (DL 36992.)	**1506** (DL 26083., 37005.)	**1519** (DL 37007.)	**1528** (MNL OL. E 156-a. Fasc 95. No. 3.)
	Adrián			
Angyal *(Angal)* Benedek				
			Bakony Szilveszter	
			Bola Illés	
			Bőti *(Bwthy)* Péter	
	Cheri *(Chery)* János			
	Deák (*Literatus*) Kelemen			
			Őr *(Eer)* Tamás	
			Fábián *(Fabyan)* Péter	
		Fyas Tamás		
	Farkas Balázs	*Farkas* Mihály	*Farkas* Ferenc	
			Farkas János	
			Geli *(Gely)* Pál	
	Gyanai *(Gyanay)* Benedek			
	Györgyvári *(Gergwary)* Jakab		Györgyvári *(Gerghwary)* Péter	
			Györgyvári *(Gergwary)* János	
	Halász *(Halaz)* Balázs		Halász *(Halaz)* István	
			Hegedűs *(Heghedews)* Imre	
			Hollósi *(Ollossy)* István	
			Ioba Mihály	
Káldi *(Kaldi)* Jakab		Káldi *(Kaldy)* Gergely	Káldi *(Kaldy)* Gergely bíró	
Káldi *(Kaldi)* Mihály				
				Karácsony (Karachon) Balázs
			Kardos Demeter	
	Kósa *(Kosa)* Lőrinc			

	Kis *(Parvus)* Kelemen		Kis *(Kys)* Balázs	
			Kis *(Kys)* Balázs	
	Kövér *(Kevér)* Péter			
	Kövér *(Kewer)* Benedek			
			Kónya *(Konya)* Balázs	
	Kovács *(Fabri)* András		Kovács *(Kowach)* András	Kovács *(Faber)* Márton bíró
	Kovács *(Fabri)* Gál		Kovács *(Kovach)* György	
	Kovács *(Fabri)* Miklós		Kovács *(Kowach)* Gergely	
			Kovács *(Kowach)* Lőrinc	
			Kovács *(Kowach)* Lőrinc	
			Kovács *(Kowach)* Miklós	
Kozma Tamás	*Kozma* Balázs			
Kun *(Kwn)* István				
	Lacha Pál			
Lőrinc pék *(pistor)*				
			Marko Márton	
Mihály *(carnifex)* mészáros	Mészáros *(Carnifex)* Imre			
Misebori *(de Misebor)* Pál				
	Molnár *(Molnar)* Bálint		Molnár *(Molnar)* György	
			Palotás *(Palothas)* István	
			Pecöli *(Pechely)* Miklós	
			Péntek *(Pynthek)* Bertalan	
			Péntek *(Pynthek)* György özvegye	

Péter szabó *(sartor)*				
	Sánta *(Santha)* Bálint			
				Seredy Péter
			Sütő *(Sythe)* Péter	
Sós *(Soos)* Dénes	Sós *(Soz)* Bertalan			
Sulyok *(Swlok)* Mihály		Sulyok *(Swlok)* János		
			Szántó *(Zantho)* Bálint	
			Szántó *(Zantho)* Benedek	
			Szita *(Zytha)* Péter	
		Takács *(Thakach)* Miklós	Takács *(Thakach)* György	Takács *(Thakach)* Gergely
			Takács *(Thakach)* János	
Tamás falunagy *(villicus)*				
			Thybolth Sebestyén	
Tolvaj *(Tolway)* Pál	Tolvaj *(Tholway)* Ambrus			
			Tikos Bíró *(Byro Thykos)* Tamás	
	Varga *(Wagwra)* Mátyás			
			Varga *(Wargha)* András	Varga *(Warga)* András
			Varga *(Wargha)* Lőrinc	Varga *(Warga)* Benedek
			Varga *(Wargha)* Mátyás	
		Vitalis *(Wythalis)* Mátyás		
	Zalai *(Zalay)* Imre		Zalai *(Zalay)* Demeter	
			Zalai *(Zalay)* György	
Zeke Gergely				
	Zewres Domonkos			

Ikervár név szerint ismert lakosai 1448 és 1528 között

Szabó István az összeírások alapján megállapította, hogy 100 telkes jobbágyra 25,9 zsellér jutott a 15–16. században.[101] A fentiek alapján tehát Ikerváron a kb. 273 jobbágy mellett kb. 68 zsellér és egy plébános lakhatott. Ez összesen 342 fő. Ez persze nagyon hozzávetőleges adat, nagyságrendileg mégis képet alkothatunk Ikervár késő középkori lakosságszámáról.

Kitekintés – Az Ikervárról elszármazottak

A 14. század elejétől három generáción keresztül rendelkezünk adatokkal egy Ikervárról Sopronba elszármazott családról. A család második generációját képviselő Ikervári Miklós fia Péter comesről legkorábbi adatunk 1304-ből való.[102] Valószínű, hogy Péter már ekkor soproni polgár volt; mindenesetre 1329-ben ilyen státuszban végrendelkezett.[103] Miklós nevű édesapja költözhetett Sopronba, nevének megkülönböztető jelzőjét (*de Ikuruar*) ez indokolhatta. Péter comes végrendeletéből többek között az is kiderül, hogy feleségét Ilonának hívták és két fia volt, János és Pál.[104]

Ikervári Miklós fia Péter és fiai jogügyleteit a róluk fennmaradó néhány oklevélből, ha vázlatosan is, de rekonstruálni tudjuk. Péter comes 1304. december 20-án a győri káptalan előtt Keneplinus comes óvári várnaggyal[105] együtt zálogba vette locsmándi István comes fia János mester Locsmánd várispánságbeli öröklött, pusztán álló Ambos (*Ombus*)[106] birtokát egy évre 50 bécsi dénárért.[107] 1322 novemberében pedig megvásárolta Keneplinus óvári várnagytól annak Fertő-tó melletti Balfon (*Volf*)[108] vásárolt birtokát.[109] Péter comes ezen ügyleteiből és comes elnevezéséből[110] látszik, hogy egy magasabb rangú gazdag emberről lehetett szó, aki bizonyára tekintélyes egzisztenciával rendelkezett Sopronban. Az Ambos birtok, amelyet 1304-ben még csak zálogba vett 1 évre, később valamilyen módon – vásárlással vagy zálogösszegért cserébe – a birto-

101 Szabó, 1963. 83. p. Ezt a 100 jobbágyra eső 25-ös zsellérszámot Kubinyi is elfogadta. Kubinyi, 1996.145. p.

102 Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg (továbbiakban: UBB) Bd. 3. Die Urkunden von 1301 bis 1327 mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Bearb. Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien–Köln–Graz, 1979. (továbbiakban: Bd. 3.) 23. p. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe); Nagy, 1889. 63–64. p. (hibás dátummal); Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regnum Andegavensium illustrantia (továbbiakban: AOkl) 1. köt., 1301–1305. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1990. (továbbiaknan: 1. köt.) 326. p. 671. sz.

103 UBB Bd. 4. Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318. Bearb. Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien–Köln–Graz, 1985. (továbbiakban: Bd. 4.) 44. p. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe); CD Tom. 8. Vol 3. Buda, 1832. (továbbiakban: 8/3.) 392–393. p.; AOkl 13. köt. Szerk. Almási Tibor. Bp.–Szeged, 2003. (továbbiakban: 13. köt.) 45–46. p. 65. sz.

104 UBB Bd. 4. 218. p.; Sopron szabad királyi város története. 1. rész. 1. köt. Oklevelek 1162-től 1406-ig. Közli Házi Jenő. Sopron, 1921. (továbbiakban: Házi, 1921.) 68–70. p.

105 *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. Bp., 1996. (továbbiakban: Engel, 1996.) 1. köt. 385. p. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak; 5.)

106 Locsmándtól északra. *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 3. köt. Bp., 1897. (továbbiakban: Csánki, 1897.) 598. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 7.); Német elnevezése Spanfurt. DL 2523.

107 DL 1679. Kiadva: UBB Bd. 3. 23. p.; Nagy, 1889. 63–64. p. (hibás dátummal); AOkl 1. köt. 326. p. 671. sz.

108 Csánki, 1897. 636. p.

109 UBB Bd. 3. 146–147. p.; Házi, 1921. 37. p.; AOkl 6. köt., 1321–1322. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 2000. 304. p. 829. sz.

110 Zsoldos Attila a 13. századi fehérvári polgárokkal kapcsolatban állapította meg: *„okkal gyanítható, hogy azok a polgárok, akik neve mellett az 'ispán' (comes) cím feltűnik, a tekintélyesebbek közé tartoztak". Zsoldos Attila*: Fehérvár Árpád-kori polgárságáról. = Történelmi Szemle, 2008. 3. sz. 441.

kába került, ugyanis 1329. február 5-én kelt végrendeletében Ambos (*Onbusch*) birtokról már mint sajátjáról rendelkezett. Eszerint a birtok felét felesége, illetve fiai beleegyezésével a Szent Mária hegyi ciszterci monostor konventjére[111] hagyta; mind a fiai, mind a konvent számára kölcsönös elővásárlási jog fenntartásával.[112] Egy majdnem 1 évszázaddal későbbi adatból kiderül, hogy az elővásárlási joggal egyik fél sem élt: egy 1417. évi oklevélből következtethetünk arra, hogy az Ambus birtok fele akkor is a ciszterci monostor tulajdonában volt.[113]

A Péter comes által 1322-ben vásárolt Balf birtok nem sokáig maradt a család kezén. 1336. november 25-én ugyanis a győri káptalan előtt Péter fia János soproni polgár a saját és testvére, Pál nevében eladta a soproni polgároknak Balf (*Wolf*) birtokban lévő teljes birtokrészüket az ottani Szűz Mária egyház kegyúri jogával együtt 50 bécsi dénárért, a hegyjogért és a város területén lévő Szent Margit egyházánál elterülő, a soproni polgárok birtokában lévő 28 hold szántóföldért, illetve a balfi hegyjog ¾-éért.[114] 1336 után nem esik több említés Sopronban ikervériakról. Ennek oka lehet a család kihalása, de talán valószínűbb, hogy a következő generáció már annyira beolvadt a soproni polgárok közösségébe, hogy elhagyták nevük elől ezt a megkülönböztető jelzőt.

Egy szintén Ikervárról elszármazó emberről tájékoztat minket a győri káptalan középkori számadáskönyvw,[115] mégpedig Ikervári Mátyásról, aki 1509–1517 között a káptalan kanonokja volt.[116] Az első adat rá 1509. december 24-ei, ekkor szerepel először a kanonokok listájában;[117] az utolsó pedig az 1517. június 2-a és 7-e közötti időszakból való.[118] Köblös József szerint Mátyás származása bizonytalan; vagy nemes, vagy polgár. Arra a következtetésre, hogy nemes lehetett, minden bizonnyal az általa említett Csánki alapján jutott, akinek Ikervárral kapcsolatos téves meglátására már kitértünk. Esetleges polgár volta pedig azért merült fel, mert mint írja „*ha a származáshely oppidum vagy civitas volt, a személyt polgári származásúnak vettem*".[119] Mivel azonban Ikervár a késő középkorban, az előforduló oppidum elnevezések ellenére is sokkal inkább egy jobbágyfalunak tekinthető, Ikervári Mátyás

111 A Szent Mária hegyi monostor megegyezik a borsmonostori ciszterci apátsággal. Lásd Csánki, 1897. 613. p. Kedhely alatt.

112 UBB Bd. 4. 44. p.; CD 8/3. 392–393. p.; AOkl 13. köt. 46. p. 65. sz.

113 ZSO 6., 1417–1418. Mályusz Elemér kéziratát kieg., szerk. Borsa Iván. Bp., 1999. 184. p. 541. sz. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 32.); CD Tom. 10. Vol. 5. Ab anno 1410–1417. 784–785. p. 1417. június 8-án ugyanis Zsigmond király felszólította a vasvári káptalant, hogy vizsgálják ki azt az ügyet, amiről panaszt tett előtte Miklós borsmonostori apát, miszerint János premontrei szerzetes megszerezte magának a borsmonostori apátságot, és miután egy ideig bitorolta azt, távozásakor azon egyház összes pecsételt oklevelét elvitte, többek között az Ambos birtok feléről, amelyet a monostor néhai apátja, Henrik szerzett Ikervári Péter comes fiaitól, Jánostól és Páltól. Az állítást a királyi ember vizsgálata igazolta.

114 Házi, 1921. 68–70. p.; UBB Bd. 4. 218. p.

115 MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: DF) 279560.; A számadáskönyvről: *Iványi Béla:* A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Szerk. Döry Ferenc. Bp., 1918. 43 p. (A Szent István Akadémia történelem-, jog- és társadalomtudományi osztályának felolvasásai; 1. köt. 1. sz.)

116 Ikervári Mátyás szerepel Bedy Vince kanonoknévsorában, mesterkanonok titulussal. *Bedy Vince:* A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (továbbiakban: Bedy, 1938.) 339. p. (Győregyházmegye multjából; 3.); *Köblös József:* Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával. Bp., 1994. (továbbiakban: Köblös, 1994.) 395. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 12.)

117 DF 279560. 231. (Mathias Ikerwary)

118 DF 279560. 418. (Mathias Ikerwar)

119 Köblös, 1994. 8. p. Bár később megjegyzi, hogy a mezővárosi polgárok jogilag jobbágynak számítottak, őket mégis a polgár kategóriába sorolja. Köblös, 1994. 29. p.

származása is jobbágy lehetett, mintsem nemes vagy polgár. Az ő személyével azonosítja Köblös egy 1495-ben feltűnő, a győri Szent István-egyház[120] Mátyás nevű plébánosát,[121] aki 1509-*ben e javadalmát megtartva lett kanonok,*[122] *s ezért „nem* bíznak rá dékáni vagy divisori teendőket".[123] Az azonosítást erősíti, hogy egy bizonyos szentistváninak („*Sancti Stephani*") nevezett személy szerepel olykor Ikervári helyén a kanonoki névsorokban.[124]

Ikervári Mátyás plébánosi teendői mellett természetesen a káptalan életében, annak különféle ügyeinek intézésében is részt vett. 1510. augusztus 20-án például Lábadi Pál kanonokkal Komáromba ment Gosztonyi János püspökhöz.[125] A következő évben és 1515-ben is szerepel a neve a számadáskönyvben káptalani ügyek intézésével kapcsolatban.[126] Szintén az 1510-es évben Mátyás kanonokot a káptalan Debreceni Lukács kanonokkal[127] együtt Sárvárra küldte néhai Kanizsai György végrendeleti javaiért.[128] Kanizsai György 1510. augusztus 10. előtt hunyt el,[129] a számadáskönyvi bejegyzés 1510. szeptember 30-i dátum után szerepel. Ezek szerint Kanizsai György végrendeletében bizonyos javakat a győri káptalanra hagyhatott, erről azonban közelebbit nem tudunk. Bizonyára nem véletlen, hogy Ikervári Mátyást küldték Sárvárra, hiszen tulajdonképpen helybélinek számított; előfordulhat, hogy akár személyesen is ismerte a Kanizsaiakat.

Ikervárról datált oklevelek

A fennmaradt forrásanyagban Ikervár néhány esetben az oklevelek keltezési helyeként tűnik fel. Ezek alapján kiderülhet, hogy az ország mely tisztségviselői fordultak meg a településen. A legkorábbi ilyen oklevelet egy bizonyos János hercegi tárnokmester adta ki, a körmendi várnagyot utasítva.[130] A dátum nélküli oklevelet Bándi Zsuzsanna Kőszegi János személyéhez kötötte,[131] szintúgy Zsoldos Attila, aki archontológiájában az ő nevénél hívta fel a figyelmet az oklevélre.[132] A feltételezést több érv is alátámasztja. 1278. június 12-ei

120 A Szent István vértanúról elnevezett plébánia Győrben, az Alsóvárosban állt. *Rupp Jakab:* Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. 1. köt. Az esztergami egyház-tartomány a hozzá tartozó püspökmegyékkel együtt. Pest, 1870. 425. p.

121 *Villányi Szaniszló:* Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882. 24. p.

122 Az, hogy Mátyás a város egyik plébánosaként kanonikátust is birtokolt, egyedi eset, Köblös rajta kívül mindössze egy másik ilyen személyt talált a győri káptalan történetének általa vizsgált, késő középkori időszakából. Köblös, 1994. 16. p.

123 Köblös, 1994. 395. p.

124 Ilyen helyek a számadáskönyvben: DF 279560. 281, 286, 291, 293, 295, 297. A helyeket közli: Köblös, 1994. 395. p.; Bedy 1511–1512-nél külön személyként közöli Szentistváni néven a Szent István-templom plébánosát. Bedy, 1938. 342. p. (DF 279560. 270.)

125 DF 279560. 261. A számadáskönyv ezen bejegyzéséről Bedy Vince is megemlékezik. Bedy, 1938. 339. p.

126 1511. október 14-én Meszleni György a káptalan akaratából 14 forintot adott át Ikervári Mátyásnak, hogy azt a káptalan szükségleteire fizesse ki, amikor Védenyben (ma: Weiden am See, Ausztria) lesz. (DF 279560. 287.) 1515. október 31-én pedig kifizettek neki 1 forint 12 dénárt, amit ő már korábban, szüret idején odaadott a pázmándi vincellérnek. (DF 279560. 374.) Pázmánd a pápóci prépost tulajdonában volt, aki szintén a győri káptalan tagja volt.

127 Bedy, 1938. 336–337. p.

128 DF 279560. 264.

129 *Engel Pál:* Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár. PC CD–ROM. Bp., 2001. Osli nem 6. tábla: Kanizsai.

130 *Bándi Zsuzsanna:* Körmend a középkorban. Körmend, 1987. (továbbiakban: Bándi, 1987.) 126. p. 7. sz. (Körmendi füzetek) 13. századra datálva.

131 Bándi, 1987. 24–25. p.

132 *Zsoldos Attila:* Magyarország világi archontológiája, 1000–1301. Bp., 2011. 76. p. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak; 11.)

dátummal fennmaradt egy másik oklevél, amelyet János, András herceg tárnokmestere, egyben zalai ispán adott ki.[133] András herceg azzal a velencei Andrással – a későbbi III. András király – azonos, akit 1278 első hónapjaiban a Kőszegiek hívtak be Magyarországra IV. László király ellenében.[134] Mivel a Kőszegiek hívták be, nem csoda, hogy közülük választotta ki egyik tisztségviselőjét, esetünkben a tárnokmesterét. Andrásnak hercegi mivoltában csak egyetlen oklevele maradt fenn, 1278-ból,[135] János is ekkoriban viselhette András herceg tárnokmestere címet. Azaz az Ikerváron kelt, János hercegi tárnokmestertől származó oklevél szintén 1278-ból, Kőszegi Jánostól származhat. Ezt erősíti még az a tény is, hogy Bándi kutatásai szerint a körmendi torony 1273-tól a Kőszegiek kezén volt,[136] kézenfekvő tehát, hogy saját várnagyát utasítja. A keltezetlen oklevél kiadásának idejét Bándi tovább pontosította annak tartalma alapján. Abban ugyanis János megparancsolja a körmendi várnagynak, hogy Csapó fia Andrásnak ne merjen ártani, amíg ő vissza nem tér a római királytól. Kőszegi János az 1278. augusztus 26-i morvamezei csata után, amely Rudolf német király győzelmével és II. Ottokár halálával végződött, felajánlotta szolgálatait Rudolf királynak. Ő azonban elutasította ezt, sőt IV. László királyt is értesítette a történtekről szeptember–október folyamán. Bándi szerint az említett oklevél ezzel állhatott kapcsolatban, vagy közvetlenül követte András herceg Magyarországra hívását.[137]

Nem meglepő, ha olyan ember datál oklevelet Ikervárról, aki családilag kötődött a közeli Sárvárhoz. Erre példa a fent említett Kőszegi János unokája, András mester, aki 1314. április 25-én tartózkodott Ikerváron,[138] és aki nem sokkal ezután vasi ispán lett.[139] A Kőszegiek ugyanis – mint már esett szó róla – Sárvár várát legalább 1288-tól 1327-ig kezükön tartották.[140]

A következő, Ikerváron kelt oklevél bő 70 évvel későbbi. 1390. május 24-én Kanizsai János fia Miklós tárnokmester keltezett a településről,[141] aki egyben vasi, soproni és zalai ispán is volt ekkor.[142] Mivel a sárvári uradalmat csak 2 hónap múlva kapta meg a család zálogbirtokként Zsigmond királytól, az oklevél kiadásának időpontjában azt szolgálati, ún. honorbirtokként tarthatta a kezén az említett tisztségviselő.[143] Szintén a vármegye ispánja tartózkodott Ikerváron 1406. július 8-án[144] Szécsi Miklós királynéi

133 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. 6. Diplomata annorum 1272–1290. continens. Diplomatički zbornik Kraljevine, Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Sabrao i uredio T. Smičiklas. Zagreb, 1908. (továbbiakban: CDCr 6.) 245–246. p. Az oklevél kiadási helyeként szereplő Korco – a másolati példányon „Koszkó"-ként szerepel – helység a mai Olaszkával azonosítható, Vasvártól délkeletre.; *„…duas possessiones suas, videlicet unam Korkou vocatam circa possessionem Olozka …"* HO 4. köt. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1867. 95–97. p.; 1437-ben a kapornaki konvent már szinonimaként veszi a két települést *„… possessioni Olozka sive Karako vocate …"*. DF 279188.

134 *Szűcs Jenő:* Az utolsó Árpádok. Bp., 2002. 413. p. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok.)

135 CDCr 6. 244. p.

136 Bándi, 1987. 22. p.

137 Bándi, 1987. 25. p.

138 UBB Bd. 3. 148. p.; Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde. Hrsg. Johann Nepomuk Weis. 2. Theil. Wien, 1859. 41. p. (Fontes rerum Austriacarum. Abt. 2. 16. Bd.); AOkl 3. köt., 1311–1314. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1994. 328. p. 740. sz.

139 Vasi ispánságára az első adat 1314. június 18. Engel, 1996. 1. köt. 225. p.

140 Engel, 1996. 1. köt. 405. p.

141 DF 279119.

142 Engel, 1996. 1. köt. 228. p.

143 ZSO 1. köt. 179. p. 1606. sz. (Zsigmond iktatóparancsa); Nagy, 1889. 498–501. p.

144 ZSO 2. köt., 1400–1410. 1. rész, 1400–1406. Összeáll. Mályusz Elemér. Bp., 1956. (továbbiakban: 2/1. köt.) 603–604. p. 4864. sz. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 3.)

ajtónállómester személyében,[145] aki egyben a soproni ispáni tisztet is betöltötte. Ebben az időben Ikervár a sárvári uradalom részeként ismét a király birtokát képezte, miután Zsigmond király elvette azt a lázadó Kanizsaiaktól.

Ozorai Pipo[146] 1414. november 21-én Sárvárra tartva Ikervárról utasította sárvári várnagyait.[147]A településre a dél felőli úton érkezhetett, ugyanis szeptember–októberben részt vett a boszniai hadjáratban, s onnan tarthatott sárvári birtokára.[148] Bár nem viselte a vasi ispáni tisztséget, mégsem számít különlegességnek, hogy Ikervárról írt utasítást 1431. június 27-én Kanizsai László soproni ispán[149] Sopron városának,[150] hiszen ekkorra a sárvári uradalom ismét a Kanizsai család birtokába került.

A fennmaradt oklevelek alapján könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy Ikerváron maga Zsigmond király is vendégeskedett, aki 1402-ben és 1415-ben is a településről datált. A két oklevél behatóbb vizsgálatával azonban más következtetésre jutunk.

Az első, 1402. november 22-én, Zsigmond király neve alatt kiállított oklevél keltezési helye Ikervár *(Ikurwar)*,[151] azonban ez nem illeszthető bele a király itinerráriumába, aki ekkor Bécsben tartózkodott.[152] Ha megnézzük az oklevélen lévő pecsétet, kiderül, hogy az se nem Zsigmond nagy-, se nem a közép-, és nem is a titkos pecsétje. Tehát az oklevelet nem a király adta ki. Aki a király nevében ezt a főkancellárja, Kanizsai János esztergomi érsek tehette meg, kinek itinerráriumába beleillik ez az oklevél. Ez alapján az érsek október második felében (október 13–28.) a Pilisben fekvő Maróton tartózkodott. November 22-én Ikervárról keltezett, ahonnan Csornára (november 30.) folytatta útját; a december második felét pedig már Esztergomban töltötte.[153] Az 1402. évi, Ikerváron datált oklevelet tehát Zsigmond nevében főkancellárja adta ki.

A másik kérdéses oklevél – Zsigmond király parancslevele a vasvári káptalanhoz – 1415. július 19-én kelt.[154] A Zsigmondkori oklevéltár az oklevelet ikervári *(Ikyrwar)* keltezéssel tünteti fel. Az oklevélen szereplő, nehezen olvasható névalak azonban nem Ikervár, hanem Ikrény (Ikyrin). Az egyértelmű, hogy ilyen datálással az oklevelet nem adhatta ki Zsigmond, mert ő ebben az időben Konstanzban tartózkodott.[155] A kérdés megoldásául megint Kanizsai János személye szolgál. Őt és Garai Miklós nádort a király 1414. január 6-án az országtól való távolléte idejére

145 Vasi ispán 1406–1419 között. Engel, 1996. 1. köt. 228. p.

146 Ekkor sókamaraispán, temesi, aradi, csanádi, kevei, krassói ispán, csongrádi ispán, zarándi ispán. Engel, 1996. 2. köt. 180. p.

147 ZSO 4., 1413–1414. Mályusz Elemér kéziratát kieg., szerk. Borsa Iván. Bp., 1994. 613. p. 2722. sz. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 25.); Nagy, 1891. 17. p.

148 *C. Tóth Norbert:* Zsigmond király tisztségviselőinek itinerráriuma. 1. Uralkodásának elejétől az 1420-as évekig. = Századok, 2004. 2. sz. 484. p.

149 1428–1434 között soproni ispán. Engel, 1996. 2. köt. 123. p.

150 Házi, 1924. 37. p.

151 ZSO 2/1. köt. 148. p. 2076. sz.; Nagy, 1889. 556–559. p.

152 1402. október 29. – november 16. Bécs, november 29. Korneuburg. *Engel Pál – C. Tóth Norbert*: Királyok és királynék itinerráriumai, 1382–1438. Bp., 2005. (továbbiakban: Engel – C. Tóth, 2005.) 79–80. p. (Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához; 1.); *C. Tóth Norbert:* A váradi eskü. Mikor és miért éppen ott? In: Nagyvárad és Bihar a Zsigmond-korban. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad, 2020. (továbbiakban: C. Tóth, 2020. 57. p. (Tanulmányok Biharország történetéről; 8.)

153 C. Tóth, 2020. 63. p.

154 ZSO V., 1415–1416. Mályusz Elemér kéziratát kieg., szerk. Borsa Iván. Bp., 1997. 259. p. 877. sz. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2. Forráskiadványok; 27.)

155 Engel – C. Tóth, 2005. 99. p.

helytartónak nevezte ki.[156] Kanizsai érsek emellett 1411-től birodalmi főkancellár volt, és az okleveles adatok alapján 1416-ig Magyarországon tartózkodott. Kondor Márta a kérdéses oklevelet felvette azon listájára, amely a nagypecséttel kelt oklevelek kiadási helyeit tüntette fel 1413–1416 között, és arra a következtetésre jutott, hogy ebben az időben a nagypecsét *„Kanizsai János magyarországi vikárius környezetében mutatható ki”*.[157] Azt viszont nem mondta ki egyértelműen, hogy ezen okleveleket Kanizsai adta volna ki. Mindenesetre ezt valószínűsíti az érsek itinerárium: 1415 májusában a Délvidéken tartózkodott a boszniai hadjárat kapcsán, innen Zalaszentgróton keresztül ment Kismartonba (ma: Eisenstadt, Ausztria), aztán Szilbe, majd – a helyes feloldás alapján – Ikrénybe.[158] Hogy ez az itinerárium valóban Kanizsai Jánoshoz köthető, azt erősíti, hogy Kismarton, Szil és Ikrény is ekkor a Kanizsaiak birtokát képezte.[159]

Ikervár temploma

A település templomát mindössze egy középkori oklevél említi, mégpedig egy 1477. évi végrendelet, amelyben Zymper Simon özvegye, Katalin asszony soproni polgár az ikervári egyházra egy hordó bort hagyott.[160] A borhagyaték nem szokatlan a késő középkorban, főként Sopronban, ahol a polgárok nagyjából 80%-a birtokolt szőlőt, és a végrendelkezők mintegy negyede rendelkezett borról.[161] Mivel végrendeletekben készpénzhagyatékok csak nagyon ritkán fordultak elő, a bor hagyományozása mintegy ezt helyettesítette.[162] Hogy mi sarkallhatta arra Katalin asszonyt, hogy pont az ikervári egyházra hagyományozzon, az természetesen már nem fog kiderülni, de minden bizonnyal arra utal, hogy az özvegy valamilyen kapcsolatban állhatott a településsel, esetleg az ebben az időben folyó átépítésre, szentélykifestésre szánhatta adományát.

Bár Ikervár templomára ez az egyetlen középkori írásos adat, a település plébánosát több oklevél is említi; ezek közül a leg-

156 *Kondor Márta:* A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori történetéhez. = Századok, 2008. 2. sz. (továbbiakban: Kondor, 2008.) 419. p.

157 Kondor, 2008. 417., 424. p.

158 Kondor a Zsigmondkori oklevéltárhoz hasonlóan szintén Ikervárként tünteti fel a datálási helyet. Kondor, 2008. 420. p.

159 Engel, 2001a.

160 Sopron szabad királyi város története. 2. rész. 1. köt. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Közli Házi Jenő. Sopron, 1930. 189–190. p. Az özvegy végrendeletében három templomra hagyott bort: a sárira két hordót, az ikvárira egyet, a Szent Miklós egyházra szintén egyet. A Szent Miklós egyház azonosítása kétséges. Mivel Sopronban nem volt Szent Miklós-templom, így esetleg Fertőszentmiklós (Sopron m.) jöhet szóba. *Mező András:* Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp., 2003. (továbbiakban: Mező, 2003.) 315. p. (METEM Könyvek; 40.) További egyházas települések Szent Miklós patrocíniummal: Csepreg, Kabold (ma: Kobersdorf, Ausztria), Nemesládony, Pereszteg (Sopron m.) Mező, 2003. 313., 318., 325., 327. p.; Rábaszentmiklós (Győr m.) Mező, 2003. 328. p. Vas megyében Iváncon, Kölkeden, Szentmiklóson (ma: Sitke), Szentmiklósfán (ma: Pápoc része), Telekesen adatolt Szent Miklós egyház. *Benczik Gyula – Feiszt György:* Vas vármegye középkori egyházas helyeinek adattára. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk. Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr, 2016. 605., 607., 616., 618. p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások)

161 *Szende Katalin:* Ital vagy pénzpótlék? Borhagyatékok a soproni és pozsonyi középkori végrendeletekben. In: „Es tu scholaris.” Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk. F. Romhányi Beatrix et al. Bp., 2004. (továbbiakban: Szende, 2004.) 78., 80–83. p. (Monumenta Historica Budapestinensia; 13.)

162 A bort Sopronban gyakran használták fizetőeszközként. Szende, 2004. 85. p.

korábbi 1402-ből való.[163] Ez egyértelmű terminus ante quem-je a templom építésének; annak pontosabb korát a régészet és a művészettörténet segítségével határozhatjuk meg.

A középkori templom a ma álló Szent György-plébániatemplommal azonos, amely az újkori kastély mellett, a Rába-parton emelkedő dombon áll, amint azt a Kazó-féle kánoni vizitáció is lokalizálta 1698-ban.[164] A templomot Valter Ilona tárta fel. Az első építési fázist a 13. századra datálta, amelyről a hajó déli falából előkerült – másodlagos beépítésű – románkori résablak tanúskodik.[165] Ezen kőből épült román épület köveit felhasználták a gótikus átépítésnél, amelyre a 15. században került sor.[166] Az egyhajós téglaépület nyugati oldalán toronnyal és karzattal rendelkezett; szentélye négyzetes, gótikus keresztboltozatú volt.[167] Az 1981. évi felújítás során a szentély keleti falán két csúcsíves gótikus ablakot, 2000-ben pedig szintén a szentélyben mérműves kő pasztofóriumot találtak.[168] Ez lehetett a Kazó-vizitációban említett egykori, falban elhelyezkedő tabernákulum.[169] A templomban 15. századi festésmaradványok is előkerültek: a szentély északi falán díszítő festés,[170] a hajó déli falán pedig Szent Péter alakja. Az egykori reneszánsz külső kifestés nyomait pedig az északi sekrestye padlásán találták meg.[171]

A mai, gótikus és román elemeket megőrzött templom helyén Kiss Gábor szerint egy korábbi templom is állhatott, amely – a körülötte lévő korai sírokkal együtt – a 13. századi bővítésnek teljesen áldozatul esett.[172] Véleménye szerint Ikervár esetében is elmondható az, ami több más Vas megyei településsel kapcsolatban, miszerint a műemléki kutatás által 13. századinak keltezett falusi templomok egy része alatt „ott rejtőznek" *a* korai, 11–12. századi épületek, csak az átépítéssel elpusztították azokat.[173] Nézete szerint Ikervár 10–11. századi pogány temetőjében talált kis ólomkereszt arra utalhat, hogy a temető használói már ekkor kapcsolatba kerülhettek a kereszténységgel. A temető felhagyása a 11. század közepe előtt történhetett, tehát ekkortól

163 Kiadva: *Házi Jenő*: Vas megyei középkori oklevelek. 12. közl. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1971. 1. sz. (továbbiakban: Házi, 1971.) 142–143. p.; Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban. 1. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről, (1130) 1212–1526. Készítette Kóta Péter. Szombathely, 1997. (továbbiakban: Kóta, 1997.) 222. sz. (Vas megyei levéltári füzetek; 8.)

164 Ebben leírták, hogy az a Rába mellett, a falu végében feküdt, körülötte temetővel. Szombathelyi Egyházmegye. Szombathelyi Püspökség Levéltára. Visitationes Canonicae, 1698. MNL OL Mikrofilmtár 23717. (továbbiakban: Visitationes Canonicae, 1698.) 479. p.

165 *Valter Ilona:* Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Bp., 2004. (továbbiakban: Valter, 2004.) 175. p. (METEM Könyvek; 43.); Jelentés, Ikervár, rk. templom szemléje és szondázó kutatása. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtára (továbbiakban: MÉM–MDK Tervtár) 38077. 1.

166 Valter a templom hajóját és szentélyét is a 15. századra keltezi. Valter, 2004. 174. p. Vele ellentétben Kiss a négyzetes szentélyt késő románnak tartja. *Kiss Gábor:* A templomépítészet kezdetei Vas megyében. Régészeti módszerekkel a 11–12. századra keltezhető plébániatemplomok. = VSZ, 2000. 1. sz. 67. p.

167 Valter, 2004. 174. p.

168 Valter, 2004. 174–175. p. Ez a maga korában meszelt felületű volt, majd kívül-belül átfestették és a későbbi átalakítások idején befalazták. Jelentés, Ikervár, rk. templom szemléje és szondázó kutatása. MÉM–MDK Tervtár 38077. 1–2.

169 Visitationes Canonicae, 1698. 480. p.

170 MÉM–MDK Tervtár 38077. 1.

171 Valter, 2004. 174–175. p.

172 *Kiss Gábor*: Topográfiai megfigyelések Vas vármegye kora Árpád-kori központjaiban. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia, Tatabánya, 2001. július 30–31. Szerk. Kisné Cseh Julianna. Tatabánya, 2002. (továbbiakban: Kiss, 2002.) 263. p. (Tatabányai Múzeumi Tudományos füzetek; 6.)

173 *Kiss Gábor*: A történeti Vas vármegye 11–12. századi templomairól. In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk. Bende Lívia, Lőrinczy Gábor, Szalontai Csaba. Szeged, 2000. (továbbiakban: Kiss, 2000a.) 380. p.

máshová kezdtek el az itt lakók temetkezni; keresztény módra, a templom köré.[174] Mindezek alapján Kiss feltételezi, hogy Ikerváron már a 11. század első felében állhatott templom, főleg, hogy – ha elfogadjuk a Képes Krónika tudósítását – 1073-ban Salamon király templomos helyen ünnepelhette a karácsonyt.[175]

Arról, hogy a középkorban mi lehetett a templom titulusa, nem maradt fenn egykorú írásos adat. Nagy a valószínűsége azonban annak, hogy a mai templomhoz hasonlóan már a középkorinak is Szent György volt.[176] A 17. század végén a vizitátor a templom falán lévő feliratból biztosra vette, hogy a lovagszent a patrónus,[177] aki az egyik legkorábbi és leggyakrabban előforduló patrocíniumok közé tartozott a középkori Magyarországon.[178] A harcos szent alakja jól illett az itt lakó, várat és utakat felügyelő közösség katonai jellegéhez.[179]

Ikervár plébániája a 17. század végén a sárvári uradalom kegyurasága alá tartozott. Minden bizonnyal igaz ez már a középkorra is, mikor a plébániák *„a magánegyház korát követően változatlanul nagy részben magánkegyúri joghatóság alatt maradtak”*.[180] Ikervár is ezek közé sorolható, mivel semmi sem utal annak exempt voltára. Hogy rendelkezett-e a középkorban az ikervári plébánia filiával, nem tudni.[181]

Az ikervári plébános első okleveles említése 1402-ből való, mikor Illés plébános András rohonci plébánossal (*ecclesiarum parochialium rectores*) együtt részt vett a szentlénárti és kisfaludi nemesek közötti perben Demeter győri vikárius előtt.[182] Jó 30 évvel később, 1435-ben[183] György volt az ikervári plébános, akit Domokos rábaközi főesperes és győri vikárius felszólított több más plébánostársával együtt, hogy bizonyos hatalmaskodókat a kitűzött terminusra idézzenek meg eléje.[184] Több mint 20 évvel később, 1457 decemberében szintén György nevű plébánossal találkozunk egy oklevélben, talán az előbbi Györggyel, aki addigra már az esperesi címet is viselte. Ikervárról írt levelet a sárvári, semjéni, csényei és csep-

174 *Kiss Gábor*: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely, 2000. 280. p. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei; 2.)

175 Kiss, 2000a. 381. p.

176 Mező, 2003. 99. p.

177 Visitationes Canonicae, 1698. 480. p.

178 Mező, 2003. 92. p. Vas megyében a középkorban Szent György titulusú templomok: Dozmat, Felsőoszkó (ma: Oszkó), Ják, Keléd, Kozár (ma: Söpte), Répceszentgyörgy, Velemér. Mező, 2003. 96–106. p. Szent György kultusza már a 11. században megvolt Magyarországon; erről az első írásos adat Szent István király nagyobbik legendájában szerepel, illetve a szent képe megjelenik a koronázási palástón is. *Rácz György*: A Ják nemzetség és monostoralapításai. 1. rész. = VSZ, 2000. 1. sz. 21. p. Szent István a Koppány elleni harcban Szűz Mária, Szent Márton és Szent György segedelmével győzedelmeskedett.

179 Kiss, 2002. 263. p.

180 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. (továbbiakban: Mályusz, 1971.) 122. p.

181 Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa tévesen tartja a középkorban Ikervár filiájának Csényét. Szombathelyi egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp., 1999. 31. p. (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa; 8.) Ugyan a Kazó-vizitáció azt írja, hogy Csénye egykor az ikervári plébánia filiája volt, emellett a csényei felszerelés egy darabja az ikervári egyházhoz tartozott. Visitationes Canonicae, 1698. 487., 488. p. Az egykor kifejezést semmiképpen nem vonatkoztathatjuk a középkorra, mivel egy 1457. évi oklevél az ikervári mellett említi a csényei plébánost is. Ebből következően tehát az sem biztos, hogy Péterfalva, ami az 1698. évi vizitációban az ikervári plébánia filiájaként szerepel, az volt a középkorban. (Bár az is igaz, hogy péterfalvai plébános említésével nem találkozunk.) Visitationes Canonicae, 1698. 479. p.

182 Házi, 1971. 142–143. p.; Kóta, 1997. 222. sz.

183 Az oklevél datálása nehezen olvasható, és el is van írva (millesimo CCC [...] quinto). Az 1435. évi dátumot az oklevélben szereplő személyek valószínűsítik.

184 DL 102458.

regi plébánosokkal együtt Sopron városának, hogy amíg Kanizsai Imrét és Kacor Györgyöt nem kártalanítják, az említett plébánosok kiátkozzák a várost és lakosait az érseki helynök parancsára.[185]

Néhány későbbi oklevélben szintén találkozunk ikervári plébánossal, de ekkor már nem név szerint szerepel. Olyan esetekben fordul elő, mikor egy vikárius – a győri, vagy éppen az esztergomi – a környékbeli plébánosokkal közösen felszólítja egy–egy ügy elrendezésére. Ilyen az 1475-ből való – már szóba került – oklevél, amelyben a győri vikárius az ikervári és több más plébánosnak meghagyta, hogy ikervári Szántó Benedek, Kis Imre, Ács Imre, illetve bögöti, fűztői (ma: Csénye), pecöli és bejci (ma: Bejcgyertyános) társaik fizessék ki tartozásukat a nyőgéri és pecöli plébánosoknak, máskülönben átkozzák ki őket.[186] 1492-ben Tamás esztergomi prépost és vikárius meghagyta többek között az ikervári plébánosnak, hogy idézze meg az oklevélben felsorolt nemeseket az adott időpontra.[187] 1493. június 4-én pedig ismét a győri vikárius kilenc plébános közt az ikervárit is felszólította, hogy Demetri Miklós nemes és mások vagy fizessék meg tartozásukat István bögöti plébánosnak, vagy pedig átkozzák ki őket.[188]

Az ikervári plébános kezén lévő telkek és jobbágyok számáról már egy korábbi fejezetben szóltunk. Itt tehát csak annyit említek meg, hogy 1428-ban három portája volt,[189] 1506-ban[190] és 1519-ben[191] öt jobbágya, mindegyik egy telekkel. Az 1519. évi urbáriumban név szerint szereplő öt ember közül négynek a vezetékneve előfordul a falusi jobbágyok között. Ebből arra következtethetünk, hogy a település uradalmi és plébániához tartozó telkei közt a jobbágycsaládok előtt viszonylag szabad volt az átjárás.

A plébánosok általában a tizedből a negyed negyedét, vagyis tizenhatodát kapták.[192] Az 1519. évi urbáriumból kiderül, hogy a plébános jobbágyai – a Kanizsaiak jobbágyaihoz hasonlóan – szintén 74–74 bécsi dénárt fizettek telkenként Szent György (április 24.) és Szent Mihály (szeptember 29.) napján, csak ők a plébánosnak. Az összeírásban azonban értelemszerűen – hiszen az a Kanizsaiaknak járó szolgáltatásokat foglalta írásba – nem esett szó a plébánosnak végzendő munkajáradékról. Hasonló munkákat végezhettek, mint 17. század végi utódaik, azaz fogattal szolgálhattak, illetve hordhatták a plébániára a tűzifát.[193] Szintén évszázados hagyományokat tükrözhetnek a legkorábbi, Kazó-vizitációban lejegyzett szokások, miszerint az egyház részére kenyérről, borról és gyertyáról a hívek gondoskodtak, s az ő feladatuk volt a templom illetve a plébánia építése és tatarozása.[194] A középkorra nyúlhat vissza az a szokás is, amelyet az 1608. és 1639. évi urbáriumokban jegyeztek le: az ikervári malomban a két fölső kerék a szombati vecsernyeharangtól fogva következő vecsernyéig az egyháznak őrölt.[195] Ezeken kívül a hívőknek a szertartásokért stóladíjat kellett fizetniük,[196] ezek

185 Sopron szabad királyi város története. 1. rész. 4. köt. Oklevelek és levelek 1453-tól 1459-ig. Közli Házi Jenő. Sopron, 1925. 243–245. p.
186 DL 45612.
187 DL 102651.
188 DL 46228.; *Bónis György:* Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gond., szerk. Balogh Elemér. Bp., 1997. 3635. sz. (Jogtörténeti tár; 1/1)
189 DL 92740.
190 DL 37005.
191 DL 37007.
192 Mályusz, 1971. 124. p.
193 Visitationes Canonicae, 1698. 485. p.
194 Visitationes Canonicae, 1698. 480. p.
195 MNL OL E 156-a. Fasc. 37. No. 56c., Fasc. 37. No. 57.
196 Mályusz, 1971. 152. p.

összegéről azonban nem maradt fenn középkori forrás.[197]

Az 1519. évi urbárium a plébános mellett említést tesz egy közelebbről meg nem nevezett oltárigazgatóról is, akit az oppidumbeli telekkel rendelkező jobbágyok után sorol fel, de telekmennyiséget nem ír hozzá. Az oltárosok miséztek, zsolozsmáztak és imádkoztak azokért, akik az alapítványt tették, illetve azok felmenőiért.[198] A rájuk háruló feladat mennyisége azonban minden helyen más volt; így előfordult, hogy csak néhány órát vett igénybe azok teljesítése, de előfordult olyan is, hogy egy embert teljesen lekötött. Nem tudni, hogy Ikerváron melyik eset állt fenn: egy külön személy, vagy esetleg egy klerikus végezte azt alkalmi feladatként. Oltáralapítványt tehetett város, céh, egyházi vagy világi személy is. Ikerváron az oppidum egy tehetősebb lakosa tehetett védőszentje tiszteletére; még valószínűbb azonban, hogy maga a földesúr tett alapítványt és – mint kegyúr – nevezett ki oltárigazgatót a templomba, és ő látta el földdel imádságaiért cserébe. Míg más városokban főleg szőlőből és készpénz hagyatékokból származott az oltárosok jövedelme, addig Ikerváron az urbáriumból következtetve ezt földbirtok képezte, tehát az oltárosnak az e célra lekötött birtok jövedelmezett. Az urbáriumban bizonyára azért nem tüntették fel a telek nagyságát, mert az a földesúrnak nem hozott jövedelmet.

***

Összegzésképp elmondható, hogy vizsgálataim alapján Ikervárnak két, ellentétes szerepe rajzolódott ki. A középkor első felében – a 13. század első feléig – váras helyként az ország védelmi rendszerében töltött be szerepet. A település történetében a gyepűrendszer felbomlása jelentette a fordulópontot. Ezután sem a királynak, sem másnak nem állt érdekében a vár fenntartása, ami így elenyészett. Ezzel Ikervár elvesztette központi szerepét a környéken, amelyet az éppen a „hatalmi űrbe" épült sárvári vár vett át. Ennek természetes hozadékaként pedig az új vár fennhatósága alá került. Így a 13. század második felétől egyszerű jobbágytelepülésként – igaz a középkor végén oppidum megnevezéssel, jellegét tekintve azonban faluként – a sárvári uradalom részét képezte, bár megtartott bizonyos központi funkciókat: hetivásárral, plébániával, Rába-átkelővel rendelkezett, tiszttartója révén pedig a sárvári uradalom alsóbb birtokigazgatási központja volt.

Függelék

1455. február 21.

A vasvári káptalan előtt Kanizsai Miklós és László elzálogosítja a Vas vármegyei Ikervárat Tejedi Imre szombathelyi várnagynak és testvérének, Mihálynak 218 magyar aranyforintért, annak minden tartozékával, vámjával, malmaival és a rendkívüli adószedés jogával együtt.

Papíron, hátlapján zárópecsét nyomával. – Orig.: DL 14926. – Extr.: későbbi írással: Magnifici Nicolaus [et Ladislaus] de Kanisa totalem possessionem Ikerwar vocatam in Castriferrei comitatu unacum tributo inibi egregio Emerico Teyed castellano Sabariensi in 218 florenis puri auri impignorant. A. 1455. [...] Theyed.

197 A 17. század végén a plébános stólája: keresztelés egy kappan és egy kenyér, bérmálás 5 dénár, esküvő 25 dénár, ha özvegyek 75 dénár vagy egy tisztességes terítő. Betegellátás Ikerváron 5 dénár, Péterfalván 10 dénár. Egyszerű temetés után semmi, gyászbeszéd 25 dénár, gyászmise 25 dénár, betegek kenete 25 dénár. Visitationes Canonicae, 1698. 486. p.

198 A bekezdés egésze: Mályusz, 1971. 147–151. p.

Nos capitulum ecclesie Castriferrei memorie commendamus, quod magnifici domini Nicolaus et Ladislaus de Kanysa coram nobis personaliter constituti sunt confessi in hunc modum, quod ipsi pro quibusdam eorundem necessitatibus ipsos ad presens urgentibus evitandis totalem possessionem ipsorum Ikerwar vocatam in comitatu Castriferrei habitam simul cum tributo in eadem possessione exigi solito, ac molendinis in facie eiusdem in fluvio Raba existentibus, necnon aliis universis utilitatibus et pertinenciis quibuslibet puta terris arabi[li]bus, cultis et incultis, silvis, pratis, n[em]oribus ac aquis aquarumque decursibus et genera[liter] omnium aliarum utilitatum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad eandem et idem pertinentibus et pertinere debentibus egregio Emerico de Theyed, castellano castri Sabariensis, ac Michaeli fratri eiusdem uterino pro ducentis ac decem et octo florenis auri puri, veri, boni et iusti ponderis Ungaricalibus pignori obligassent, ymmo eosdem contra quosvis lite mediante impetitores in dominio eiusdem conservare assummentes impignorarunt coram nobis isto modo, ut a die emanacionis presencium quandocumque possent et valerent pro premissis ducentis ac decem et octo florenis auri puri omnium rerum extimacione exclusa liberam haberent redimendi facultatem tali vinculo obligaminis interserto, quod si iidem domini Nicolao et Ladislaus de Kanysa memoratos Emericum castellanum Sabariensem de Theyed predicta ac Michaelem fratrem eiusdem ipsorumque heredes usque tempus redempcionis eiusdem possessionis in pacifico dominio ipsius propriis ipsorum laboribus et expensis tueri et defensare non possent aut non curarent vel quoquomodo manus ipsorum potenciarie in dominium eiusdem intromitterent, et hoc tamen cum iudice nobilium huius comitatus Castriferrei super eos comprobare possint, extunc in prima octava, ad quam iidem domini Nicolaus et Ladislaus per eosdem Emericum et Michaelem evocarentur, in [fac]to potencia convincerentur et convinci deberent eo facto, eo denique non premisso, quod dum et quandocumque iamtacti domini Nicolaus et Ladislaus in et ad alios populos et iobagiones ubivis in pertinenciis castri Sarwar constitutos et existentes taxam extraordinariam vulgo stheur nuncupatam imponerent, extunc verisimiliter prescripti Emericus et Michael in et ad populos et iobagiones in dicta Ikerwar commorantes taxam extraordinariam imponere habeant facultatem pariter et exigere, ad que se iidem Nicolaus et Ladislaus sponte obligarunt coram nobis harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria sexta proxima post diem Cinerum, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto.

Keppel Csilla

„A szenvedő emberiség iránt való jótékonyságnak”[1] legnemesebb pártolói.

A szombathelyi kórházügy kiemelkedő támogatói a 19. században

A szombathelyi Emberbaráti Egylet – Magyarország egyik leghosszabb életű egylete – 125 éven át, 1824 és 1949 között tartotta fenn magánkórházát. A szombathelyi polgárok egy a korabeli szóhasználattal élve „*közönséges*”[2] betegház felállítására és fenntartására alakítottak társulatot, egyesületet. A Philantropischer Verein, azaz Emberbaráti Egylet 1823. december 8-án tartotta alakuló ülését, miután évek óta, „*régi sóhajtás*”[3]-ként – valószínűleg már a napóleoni háborúkat követő járványok, árvizek, vagy az 1817. évi helyi tűzvész következtében – szükségét érezték szövetkezni a „*közjó előmozdítására … szegénysorsu, beteg felebarátai[k]*”[4] megsegítésére.

Az egylet megalakulásának fő szervezői Mittermayer Ferenc (színes képtábla 1. kép) városbíró, patikus és Ritter József városi ügyész voltak. 89 szombathelyi polgár és két céh elhatározta, hogy az 5 ft-os tagsági belépti díj megfizetésén túl mindaddig havi 1 ft-ot fog az egyleti kasszába befizetni, amíg sikerül majd végül „*eggy betegházat itt privilegiált Szombathely Városában felállíttani.*”[5] Az alapító tagok tisztes jómódban élő városi tisztviselőkből, egyházi és világi értelmiségiekből, kereskedőkből, vendéglátósokból és iparosokból tevődtek össze. Az 1823 decemberében megalakult társaság első közgyűlésén Nagy György és Ritter József – a városi tanácsban is tevékeny – ügyvédeket bízták meg, hogy az egyleti szabályokat dolgozzák ki. Statútumaikat a város és a vármegye is elfogadta, amelyeket a Helytartótanácshoz küldték meg jóváhagyásra. A kórházépítést a vármegye is támogatásra méltónak tartotta, és az intézmény propagálását ígérte minden grémium előtt. A beteg cselédek, céhlegények és nincstelenek gyógyítására szövetkező társaság bálok szervezésével és az arisztokrácia kapcsolataik mozgósításával tette népszerűvé. A kezdeményezés széles körű támogatottságot élvezett.[6] A társaság protektori szerepét Cziráky Antal gróf cs. kir. udvari kamarás – a későbbi országbíró – vállalta, és számos környékbeli birtokos nemes – Batthyány, Skerletz, Erdődy, Festetich, Szegedy stb. család – csatlakozott hozzá és ajánlotta fel anyagi támogatását. Az egyesületi önsegélyezés a polgárság részéről irányultságát tekintve horizontális

1 Ünnep a betegek tanyáján. A gyógyíthatatlan betegek menhelyének megnyitása. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1901. szept. 6. 2–3. p. Az idézet Eredics Ferenc beszédéből való.

2 A közönséges jelzőt régen pozitív konnotációval használták. A közönség számára hozzáférhetőt értettek alatta, amellyel az egész városi és környékbeli közösség javát szolgálják a közjó érdekében. A korszak mintaadó 2000 ágyas (giga)intézménye a Bécsben 1784-ben II. József alapította Allgemeines Krankenhaus lehetett – legalábbis elvi szinten – a szombathelyi közönséges kórház alapítói számára.

3 Smidt Múzeum, Szombathely (továbbiakban: SmM) Emberbaráti Egylet jegyzőkönyve (továbbiakban: EE jkv.), 1823. december 8.

4 Uo.

5 Uo.

6 Szombathelyről Febr. 19-kén. = Hazai ’s külföldi Tudósítások–Nemzeti Újság, 1824. 18. sz. 139. p.

szerepet töltött be, mivel betegség esetére elsősorban magát védte az ezzel járó anyagi károk ellen, de a házi cselédei védelmére is szolgált. Az arisztokrácia a tagságával viszont a hierarchikus viszonyoknak megfelelően lefelé, a neki szolgálók javára cselekedett. Az egyleti aktivitásra a városi és vidéki elitet a reprezentáción kívül érdekei is motiválták, mivel a vele egy háztartásban élő, a patriarchális szemlélet szerint „családjához" tartozó szolgáit biztosította betegség, a „súlyosabb nyavaláik" idejére a betegápoló intézményben. A kóroda, kórház vagy betegház kifejezések alatt a preindusztiális korban egy olyan épületet értettek, ahol – hideg időben – fűtött, meleg helyen külön ágyba fektethetik le a rászorulókat. Dr. Lohr Gilbert ezredorvos, dr. Hollán József orvostudor, dr. Szalay Imre megyei másodorvos – a szombathelyi füstferedőt megépítő dr. Szalay Imre (1751–1823) vármegyei főorvos fia – és a seborvosok, úgy, mint Pfaff Sebestyén Bernárd vármegyei járásorvos és Saly Boldizsár – tagdíjuk rendes megfizetése mellett – ingyen ajánlották fel gyógyító szolgálatukat. Mittermayer Ferenc és Neubauer György patikatulajdonosok a bevett taxa feléért vállalták a gyógyszerek kiszolgáltatását.[7]

Az 1824 és 1829 között bérelt beteglakosztály, majd az 1829-re felépült kórház megvalósításával Szombathelyen gyakorlatilag 1824-től vált szét a szegény- és idősgondozás a kórházi funkciót betöltő betegápolástól. A szociális és egészségügyi intézményi differenciálódás során az ispotály, azaz a Polgári Gyámolda egyre karakterisztikusabban az elhagyatott idősek gondozása felé fordult, míg az Emberbaráti Egylet betegháza a súlyosabb, de gyógyítható betegségek kezelésére specializálódott. A szegény betegek kórházi ellátása céljából egyesült társaság a korszakban létesített dunántúli – pl. Kőszeg, Sopron – betegházakhoz hasonlóan magánkezdeményezésként szolgálta a közjót. A polgárosodás igényeihez alkalmazkodó, folyamatosan egyre modernebb keretek közt fejlődő kórház az ágyszámait tekintve – 1906-ban: 42, 1912-ben: 72 ágy – a század és a korszak végére mégis jelentős lemaradásba került a régióközponti funkciókkal bíró városok hasonló (több száz ágyas) intézményeihez képest. Ennek ellenére a 19. századi első nagy kórházépítési hullámban a vármegye nem tudott létrehozni más, városi és/vagy vármegyei fenntartású kórházat Szombathelyen, bár erre irányuló törekvései már az 1850-es években kimutathatóak.[8] Az Emberbaráti Egylet Kórháza a vármegyeszékhelynek tehát az első – és a hosszú 19. század folyamán szinte végig egyedüli – beteggyógyító intézménye volt.[9] A kórház működtetésében a hagyományos egyleti

7 Statuten des philantropischen Vereines ... Steinamanger, 1825. (továbbiakban: Statuten, 1825.) 24. p.; EE jkv., 1823–1829.; Magyar Ország. Szombathelyről. = Magyar Kurir (továbbiakban: MK), 1828. júl. 29. 83. p.

8 EE jkv., 1857. március 15.; Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Alisp. Közig. ir.) X. 1370/1907., X.1334/1912.

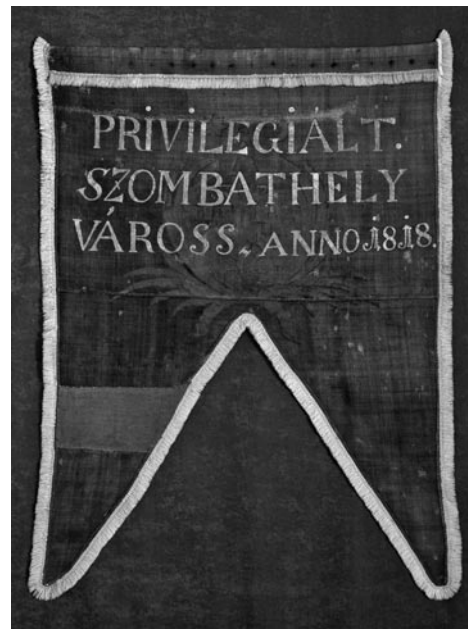
9 A második egészségügyi létesítmény a városban a lovassági laktanyával együtt 1889-ben átadásra került csapatkórház. Az 1897-ben megnyílt, harmadik, szintén nem a klasszikus értelemben vett fekvőbetegellátást szolgáló gyógyintézet volt, hanem egy oktatási funkcióval is rendelkező, szülészeti klinika, a Magyar királyi Bábaképző Intézet, majd a negyedik az 1910-ben megépített, 108 ágyas Fehér Kereszt Gyermekkórház. A Vas megyei és Szombathely városi közkórház a világháborús infrastruktúrára épülve 1919 tavaszától fogadta az ellátásra szorulókat, de az intézmény (a mai Markusovszky Egyetemi Oktatókórház) önálló épületkomplexuma 1929-ben került átadásra. Lásd *Széll Kálmán:* A szombathelyi Megyei Markusovszky Kórház–Rendelőintézet története. Szombathely, 1979. 17–37. p.

gazdálkodási szerkezetet a század folyamán mindvégig megőrizte, ezért a kórház fenntartásában fő szerepet kaptak a nemes jótevők fejedelmi adományai, alapítványai. Az adakozókedvnek külön hullámai voltak, amelyet a gazdasági környezeten kívül az alapító emberbarát polgárok személyes takarékos példája, összeköttetései, modernizáló tervei befolyásolták az elit köreiben. Az egyleti kórház 19. századi története során támogatói közül kiemelkedő jelentőséggel bírt egyik alapító tagja, Szabó Imre kanonoknak a hagyatéka 1826-ban, a dualizmuskori gazdasági válság hatásait enyhítő Akacs Mihály végrendeleti hagyománya 1874-ben, valamint Festetich Dénes és felesége Zichy Karolina alapítványai 1889-ben és 1901-ben. Az alábbiakban az ő személyüknek köszönhető vagyoni felajánlásaikat, annak a kórház életét befolyásoló jelentőségét elemezzük.

Az emeletes kórházépület financiális bázisa: Szabó Imre kanonok hagyatéka

Az emberbaráti társaság megalakulásának előzményei közé tartozott az 1817-ben pusztított várostűz, amely néhány óra leforgása alatt 300 Szombathelyen élő embernek semmisítette meg minden vagyonát.[10]

Az ilyen jellegű csapások – tűzvész, jégeső, éhség, háború, földrengés és ragály– személyi sérüléseinek ellátására, elhárítására létesültek a modern városok első szervezett mentőintézményei, amelyek kezdetben a humanitárius, tűzrendészeti és egészségügyi alakulatok kevert típusának szerepét töltötték be. A 19. század első felében a (természet)tudományosan gondolkodó értelmiség a vidéki ember jólétét a környezeti tényezőkből vezette le és gondolkodását a korszak nagy ideológiai áramlatai befolyásolták. A keresztény gyökerekből kinőve a humanizmus, a racionalizmus a felvilágosodás eszmerendszerén nyugodva, a modern kor embere a környezeti katasztrófákra való válaszul létesítette egészségügyi intézményeit a Habsburg Birodalom császárvárosában épp úgy, mint Szombathelyen, a püspöki kis mezővárosban.[11] Ennek megfelelően az emberbaráti egylet alapításkori forrásanyaga, az egyleti jegyzőkönyvek és alapszabályok, a benne lefektetett irányelvek a korszak műveltségének gondolatait tükrözte vissza.[12]

Szombathely város zászlója, a nagy tűzvészt követő 1 évig tartó adómentesség idejének 1818. évi dátumával (SmM)

10 *Kárpáti Kelemen:* Szombathely – Savaria rend. tanácsu város monographiája. 2. rész. Szombathely, 1894. 186. p.

11 *Debrődi Gábor:* A magyarországi mentésügy története, 1769–2012. Szerk. Szilágyi Edit. Bp., 2012. 14. p.

12 Statuten, 1825. 3–24. p.

Az 1824-ben németül kidolgozott egyleti alapszabályokat Franz Perger szombathelyi nyomdájában 1825-ben adták ki, amely a kórház működtetésére vonatkozóan számos egyedi érdekességet megemlít. Ebből derül ki például, hogy 1824-ben elsőként három ágyat szerelt fel a társaság. A kórházépítő filantrópok felvilágosult nézeteinek köszönhetően a betegágyakat minden rászoruló igénybe vehette rendtől, nemtől, rangtól függetlenül, bármely keresztény hitet vallott is. Célul tűzték ki, hogy az ágyszámot nyolcra növeljék és külön, saját épületet emeljenek. (A korban jellemzően három–nyolc ággyal létesültek hasonló intézmények.) Azt is kimondták, ha ezt sikerülne elérni, akkor az egyleti tagok 1 ft-os havi hozzájárulását 30 krajcárra csökkentik. A jegyzőkönyvi számadások szerint 1824-ben 24, 1825-ben pedig már 81 betegről gondoskodott a szombathelyi Emberbaráti Egylet. Az első 4 évben összesen *„227 sínlödö beteg"*[13] számára szerzett a bérelt lakrészben működő kórház *„enyhítést és gyógyulást."*[14]

Az egylet ingatlanhoz jutásáig több nemes pártoló és egyházi személyiség felajánlása járult hozzá, hogy történetükben új fejezetet nyithattak, nevezetesen a kórház építkezését.[15]

Az emberbarátok vagyona 1824. januárjában 500 ft, de 1826. január 25-én már 6538 ft volt, ezért elhatározták, hogy megvásárolják a Jelentsich-féle házhelyet.[16] Az egylet 1826. február 6-án vette meg 2230 ft-ért a vármegyétől, mint Jelentsich János egykori másodalispán árva gyermekei gyámjától az akkor kiépülőben lévő Hosszú (ma: Thököly Imre) utcában fekvő telkét a hozzá tartozó szántóföldde l és minden tartozékával, kőfalaival – az 1817-ben leégett épületmaradványával – együtt.[17] Ezt követően 1826-ban Erdődyné Niczky Anna Mária (1778–1837) grófnő 20.000 db, 1828-ban Batthyány Fülöp protektor 10.000 db tégla adománnyal járult hozzá a kórház felépítéséhez.[18]

Az egylet eredetileg csak egy kétszobás, egy konyhás, egy kamrás betegházat akart építtetni, amit 1827. év végéig szándékoztak átadni.[19] Ezt az elgondolást az 1827. január 7-i közgyűlésen módosították, mivel Szabó Imre olvasó kanonok és apát 80 éves korában, 1826. szeptember 15-én[20] elhalálozott, és végrendeletében az egyletre és a városi működésben álló polgári ispotályra intézményenként 13.163 ft-ot és 34 xr-t hagyott.[21] Az egylet vagyoni helyzete 1827 év elején

13 Magyar Ország. Szombathelyről. = MK, 1828. júl. 29. 82. p.

14 Statuten, 1825. 1–24. p.; EE jkv. 1823–1829. 23., 33. p., Magyar Ország. Szombathelyről. = MK, 1828. júl. 29. 82. p.

15 Festetichné Sallér Judit 1824-ben 200 ft-ot, Cziráky Antal mint protector 1825-ben 200 ft-ot adományozott. Monyorókeréki Erdődy Károly gróf (1793–1873) Szőllősről (ma: Szombathely) 1000 ft-os ágyalapítványa mellett Szabó Imre kanonok tett 500 ft-os felajánlást 1825-ben.; EE jkv., 1823–1829. 28., 33–50. p.; Savaria Múzeum Történettudományi Osztály *Mészáros Hugó:* Száz esztendő az emberbaráti munka mezején. In: A szombathelyi Emberbaráti Egylet évszázados jubileuma, 1823. dec. 8. – 1923. dec. 8. Kézirat. (továbbiakban: Díszközgyűl. jkv., 1923.) 48. p.

16 EE jkv., 1823–1829. 33. p.

17 Díszközgyűl. jkv., 1923. 25–26. p.

18 Erdődy Mária grófnő birtokolta 1808 és 1818 között a Bécs közeli Jedlersee-i kúriát. A grófnő Beethoven támogatója volt, vele közeli és bizalmas viszonyban állt. Az egyletet haláláig 1837-ig támogatta.; Díszközgyűl. jkv., 1923. 48. p.; EE jkv., 1823–1829. 38. p., Statuten, 1825. (Autográf tagnévsori aláírások sorában neve – Maria Gräffin Erdődy geb. Festetich – mellett feltüntették a halála dátumát, tehát mindaddig tag maradt.)

19 EE jkv., 1823–1829. 42. p.

20 *Géfin Gyula:* A szombathelyi egyházmegye története, 1777–1928. 1. köt. Szily János, Herzan Ferenc gróf bíboros, Somogy Lipót és Bőle András püspökök élete és működése. Szombathely, 1929. (továbbiakban: Géfin, 1929.) 361. p.

21 Vagyonkimutatás 1827. január 7-én. EE jkv., 1823–1829 43. p.; Díszközgyűl. jkv., 1923. 26. p.

6903 ft 57 xr-ból, a grófnő téglaadományából és 2230 ft értékű telekből állt, amely kiegészült így még a kanonok 13.163 ft 34 xr-jával. Ezt azonban ekkor nem lehetett felhasználni, mert a hagyaték obligációkban volt, tehát mint kintlévőségeket először be kellett hajtani.

Hitelintézetek hiányában az egylet maga is gyarapította a vagyonát ezzel a módszerrel, hogy 5–6%-os éves kamatra kölcsönadta megbízható befektetőknek. Az építkezés közeli megindulása miatt ekkor arról rendelkeztek, hogy a kamatoztatni való pénzt olyanoknak kell adni, akik negyedéven belül vissza tudják fizetni. Ezzel a készpénzösszegek rendelkezésre állíthatóságáról gondoskodtak.[22] Az anyagi alapokat igazán megteremtő Szabó Imreféle fejedelmi hagyaték Szombathely szociális és betegápoló intézeteire nézve az egész 19. századra meghatározó infrastrukturális fejlettséget hozott. Olyan jelentős összegnek számított, hogy az intézmények korszerű működését megalapozta. Összehasonlításul, Batthyány Fülöp herceg legmagasabb összegként 2000 ft-ot adományozott, így a kanonokhoz mérhető ilyen felajánlás legközelebb 50 év múltán esett meg az egylet történetében. Míg más dunántúli városokban a korszak kórházépítései több 10 évre is elhúzódtak, Szombathelyen 1827-ben nekiállhattak megtervezni a városias arculatnak tekintélyt kölcsönző, emeletes kórházépületet.

Nem véletlenül őrizte meg az egylet jótevői sorában – a tanácstermében több mint 120 éven át, ezt követően 50 éven keresztül Smidt Lajos a múzeuma állandó kiállításában – Szabó Imre kanonok (1747–1826) portréját.[23] (színes képtábla 2. kép) A bécsi Anton Spreng (1770–1845) olajfestménye a 64 éves olvasókanonokot ábrázolja, nem sokkal lektorrá való előléptetése után.[24] Spreng a székesegyházi Maulbertsch-freskók befejezésének munkálatai mellett készítette el Szabó Imre portréját, a kép hátuljára erősített papírjegyzet szerint 1810. december 12-én. Ez az időskori ábrázolása az Emberbaráti Egylethez került hagyatéka felosztásakor, míg fiatalkori portréját a Polgári Gyámoldában őrizték.[25]

A csepregi (ma Vas megye) nemesi származású Szabó Imre kanonok 1768 és 1771 közt Rómában folytatott tanulmányai után szerzett doktori fokozatot teológiából, és ott szentelték pappá is. Az obligációk sokasága alapján pénzkölcsöneiről és jótékonykodásairól híres olvasókanonok életének legizgalmasabb epizódja[26] még körmendi plébánossága idejére esik. Sigray Jakab gróffal kötött barátsága révén ugyanis belekeveredett a Martinovics Ignác-féle összeesküvésbe. Ennek felgöngyölítése során Szabó Imrét le is tartóztatták, megmenekülését csak saját lélekjelenlétének és a már halálra ítélt Sigray gróf nemes lelkűségének, a szembesítés során személyét felmentő szavainak köszönhette. Szabó ez után, mintegy kárpótlásként az igaztalan vádért, a szombathelyi kanonokságot kapta meg az uralkodótól.[27] Vagyonából, amely a legtehetősebb szombathelyi kereskedőkével vetekedett,[28] mint láttuk 1825-ben is adakozott

22 EE jkv., 1823–1829. 44. p.

23 SmM Lsz.: S.Kép.77.139.1

24 1810. július 17-én „*installálták lectorrá*" Szabó Imrét. Géfin, 1929. 278. p.

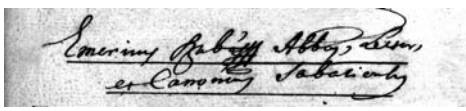
25 Vagyonának felosztásakor 1826 folyamán adhatták az élete során róla készült két portré egyikét az ispotálynak, a másikat a kórodának.; *Gegő Elek:* Boldogult Szabó Imre szombathelyi kanonok 's apát' úr emlékékezetének! = Társalkodó, 1840. 46. sz. (továbbiakban: Gegő, 1840.) 183. p.; *Zágorhidi Czigány Balázs:* Szombathelyi ispotályok az újkorban. 2. rész. Szabó Imre kanonok (1747–1826) a polgári gyámolda támogatója. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2015. 2. sz. 62. p.; Géfin, 1929. 361. p.

26 Géfin, 1929. 271. p.

27 Géfin, 1929. 107–108. p.

28 *Krajczárné Cierna Lubica:* Hagyatéki leltár és árverési jegyzőkönyv, 1826. = História, 1993. 9–10. sz. 64. p.

az Emberbaráti Egylet javára,[29] de személye már 1823-tól az egyletet alapítók között is megtalálható. A neve saját aláírásában – „Emericus Szabó Abbey, Leser et canonus Sabariensis" – „Franz Mittermayer, Jacobus Schelle, Saly Balthasarius, Michael Krautsack" után szerepel az egyleti alapszabályok 1824 április 24-ei dátumot követően.[30]

Szabó Imre aláírása, 1824 (SmM)

Szabó Imre kihelyezett kölcsöneiből, az obligációkból álló 13.163 ft-os végrendeleti hagyatékát Zsoldos Ferenc egyleti ügyvédnek kellett behajtani. Ez a folyamat több évig elhúzódott. Az örökségből fele–fele arányban részesülő egyleti kórház és polgári ispotály, mint közörökösök közti vagyonfelosztási eljárás csak 1835-ben ért véget. Ennek végelszámolási adata szerint az egyenlő arányú vagyonelosztás érdekében az egylet átadott 1342 ft-nyi „jó adósleveleket" az ispotálynak. Erre minden bizonnyal a behajthatatlan összegek egyenlő mértékben való leírása, elosztása miatt volt szükség. A Szabó-örökség tehát végül mindkét intézmény esetében 12.000–12.000 ft-ot tett ki, amely összeg az intézményekről tudósító újságok hasábjain is visszaköszön.[31]

29 1825. május 19-én 500 ft-os alapítványt tett a betegház létesítésére.

30 Statuten, 1825. kézírásos kötetében az aláírók közt.

31 EE jkv., 1835. augusztus 3. 23., 29. sz.; Szabó Imre *„Elhunyt … 1827dik évi September' 12én 's vég rendeletében mind a' polgári, mind az uj kórháznak, különkülön, tizenkét ezer v*[áltó] *f*[o]*r*[int] *alapítványt hagyott.*" Gegő, 1840. 183. p.; 1870-ben 4800 ft. p.p.-ban jelölték meg a Szabó-örökséget, de ez a pengő- és a váltóforint egymáshoz 1:2,5 viszonya miatt történhetett. *Egy emberbarát:* A szombathelyi emberbaráti egylet. = Vasmegyei Lapok (továbbiakban: VL), 1870. márc. 20. (továbbiakban: Egy emberbarát, 1870.) 2. p.

Szabó Imre kanonok nagyvonalú végrendeletét egyfelől értelmezhetjük a kor közhangulatára jellemző hagyományos, közösség építési szándékként. Az apátkanonok nemes hagyatékát magyarázhatjuk azzal a keresztényi meggyőződésből fakadó tenni akarással, amellyel a szegény, beteg rászorulók ügye mellett állt ki. A kórház és az ispotály támogatásával azonban arról is rendelkezett, hogy kintlévőségeit végső soron nem a tőle kölcsönkérő magánszemélyeknek adja. Ezzel kölcsönzéseinek egyfajta behajtandóságáról is gondoskodott, mivel mindkét intézményben ügyvédek álltak a pénz törvényes kereteken belül való visszaszerzése mögött.

Az alábbi táblázatban az Emberbaráti Egylet 1828. április 11-én 121 tétel alatt számba vett Szabó Imre hagyatékának obligációiból azon tételeket gyűjtöttem ki, amelyek meghaladták az 500 ft-ot az apátkanonok kölcsönadott összegei között.[32]

Szabó Imre obligációkban lévő hagyatékának 500 ft ww-on felül lévő kihelyezett tőkéi

A táblázatban a kurzivált nevek az egyletnél tevékeny vezető pozíciót betöltő személyeket jelölik, akik, mint a Szabó vagyonból kölcsönvevők összesen 7102 ft-tal tartoztak neki. Szabó Imre végrendeletével azonban többé nem neki, hanem közös szívügyük, a kórház felépítésére hiányzó összegek megfizetésére tartoztak ezentúl. Szabó Imre végrendeletében a kedvezményezett intézmények támogatása tehát nemcsak a keresztényi nagyvonalúságot tükrözi vissza, hanem egyben intencióinak szavatolását is.

32 EE jkv., 1828. április 11. 57–62. p.

Sorszám	adósok neve	dátum	összeg
5.	Herényi Gotthard Ferenc	1807. november 14.	500 ft ww [Wiener Währung]
6.	Herényi Gotthárd Ferenc és Erzsébet	1816. január 1.	1000 ww
66.	Festetich László gróf	1820. szeptember 20.	600 ww
67–70.	Festetich György gróf	1798–1809	3500 (B. b.) [Bécsi becsértékű ft]
71.	Batthyány József gróf	1811. október 10.	1000 (B. b.)
72., 113.,115.	*Ritter József*	1815–1827	801 ft ww
86–95., 121.	*Zanelli Ferenc*	1824	2493 ft ww
98–102.	*Voita Donát és Anna*	1823–1825	939 ft ww
105–110., 112., 116., 119.	*Mittermayer Ferenc*	1825–1827	2869 ft ww

Akacs Mihály hagyatéka, a balogfai birtok

Az Emberbaráti Egylet kórházának fenntartásának tradicionális keretein változás állt be a kiegyezés évtizedében. A taglétszám csökkenőben, a céhek ipartestületté való átalakulásban voltak, az egyleti elnöki pozíciót sem arisztokraták töltötték már be, s a hagyományos társadalmi keretek lazulásával, a városi népesség növekedésével, az egyleti élet pluralizálódásával, a polgárosodás folyamatának beindulásával az emberbarátok anyagi lehetőségei egyrészt szűkültek, miközben a kórházi igénybevétel növekedő tendenciát mutatott. Az addig mindig pozitív mérleggel gazdálkodó egylet vagyoni állapota a deficithez közeledett. Az 1829-ben eredetileg nyolcágyasnak épült privát kórház 1870-ben is még csak 17 ággyal működött, habár rendelkezett ezen felül hét földön elhelyezhető, szalmazsákos fekhellyel is, csak hogy a rászorulók orvosi felügyeletet kaphassanak.[33] A kórházat a vármegyei igények

Akacs Mihály portréja (Horváth, 1943. 237. p.)

kielégítésére 1871-ben 25 ágyasra bővítették ki, amellyel az épület kapacitását teljesen kihasználták.[34] Az egyleti kórházat

33 Egy emberbarát, 1870. 2. p.

34 EE jkv., 1871. február 18. 2. sz.

1855-től évi rendszeres támogatásban részesítette ugyan Szombathely városa, 1874 áprilisában mégis ennek az összegnek a növelésére megkeresést indított az egylet. A város a kérésnek eleget is tett és ráadásul ettől függetlenül egy nem várt hagyatéki bejelentés is érkezett. A még 1869. február 6-án végrendelkező, majd azt 1871. augusztus 13-án tanúk mellett záradékoltató balogfai (ma: Balogunyom) birtokos nemes, Akacs Mihály (1799–1874), Pósfai Tulok Mária özvegye egyeneságú örökös nélkül elhunyt, és 72.708 négyszögöl (261.748 m²) nagyságú legelőből és szántóföldből álló birtokát, annak jövedelmeivel együtt az egyletre hagyta mintegy 20.000 ft értékben.[35]

Vas vármegye egykori táblabírája 24 éves koráig pazarlóan élt, de megbánta, és attól kezdve előrelátó, takarékos ember lett. Ez a döntése az egylet megalakulása körüli időre tehető, bár ott 1824-ben tagsággal nem bírt. A végrendelkező Akacs Mihály föltételül azonban megszabta örökösének, a szombathelyi Emberbaráti Egyletnek, hogy minden évben halála napján, így május 8-án a nagyunyomi (ma: Balogunyom) templomban misét mondasson az Akacsok és feleségeik lelki üdvösségéért. Az egyleten belül az alapítványi jószágként kezelendő birtok sem részben sem egészben nem volt eladható és elzálogosítható, de még haszonbérbe is csak legfeljebb 6 évre szabadott kiadni. Előírta: amennyiben az egylet csak egyszer is elmulasztaná a kikötéseit teljesíteni, a legközelebbi vérrokonaira száll át a vagyon, de a feltételeit ők is kötelesek teljesíteni.

Az egylet gondosan ügyelt is, hogy mindenben Akacs Mihály rendelkezései szerint járjon el. Rögtön határozatot hoztak, hogy minden év április 20-án választmányi ülést tartanak a mise megszervezésére.[36] Az ún. „Akacs-féle mise" megszervezése, 1875-től évente visszatérő napirendi pontja lett az egyletnek, és a bérlőknek a földeket 6 évente kiadni. A földbérlők sokszínű társaságában Széll Kálmán – későbbi miniszterelnök – is megtalálható, aki 1878 és 1884 közt 30 holdat (172.800 m²) bérelt az egylettől.[37] A föld hasznosítása körüli intéznivalók bár megnövelték a tisztikar teendőit, a befolyt összegek sok szegény beteg ingyenes ápolásához járultak hozzá. Az egylet Akacs Mihály portréját is beszerezte és ünnepélyes keretek között 1885-ben függesztette ki a tanácsterembe.[38]

Az Akacs-hagyatékon kívül kiemelkedő jelentőségű készpénzt – 3100 ft-ot – adott az intézetnek Vépről Erdődy Sándor gróf (1802–1882) 1876-ban. Szintén jelentős adomány, 1000 ft Szenczy Ferenc püspök hagyatékából érkezett 1878-ban. Ugyanebben az évben Szegedy Antal fivérével, Istvánnal közösen 200 ft-ot adományozott Miklós testvérük, 282 ft-ot Szegedy Mária emlékére. 1882-ben Antal egyedül, István fivére emlékére 1000 ft-ot adott át az egyletnek.[39] Érdekes, hogy a Szegedy testvérpár az 1878. évi ajándékozással párhuzamosan a Kisdedóvó Egyletnek is hasonló összeget adományozott, ahol ugyanazon egyleti tagok szereplésével, mint az emberbarátoknál, küldöttséget szavaztak meg Szegedy Antalhoz, hogy személyesen

35 EE jkv., 1874. július 27. 2–3. sz.

36 EE jkv., 1874. július 27. 4. sz.; *Horváth Kálmán:* Akacs Mihály, és a nagyunyomi Akacs család. = Dunántúli Szemle, 1943. 5–6 sz. (továbbiakban: Horváth, 1943.) 235–248. p.

37 Statuten, 1825.; EE jkv., 1878. október 26. 5. sz.; 1885. május 4. hátralékosok közt szerepel 1887. február 11. Díszközgyűl jkv., 1923. 36. p.

38 10 éves procedúra volt. EE jkv., 1875. február 27. 7. sz., 1884. július 20., 1885. május 31.

39 EE jkv., 1876. április 9. 7. sz., 1878. május 17. 3. sz., 1882. december 16.

mondjanak köszönetet.[40] Ezeket a nagyobb összegeket – a törzsvagyonhoz számolva – az egylet alapítványként kezelte, és csak a kamataikat használta fel a mindennapi kiadásokra.

Az 1870-es évek újabb adakozási hulláma sorában Akacs Mihály balogfai birtoka nemcsak nagysága miatt, hanem jellege okán is rendkívüli jelentőséggel bírt. A természetbeni és pénzadományokhoz képest a földbirtok szilárd ingatlanvagyonként nemcsak az 1873. évi bécsi tőzsdekrach okozta gazdasági válság begyűrűződését enyhítette a szombathelyi emberbarátok kórházában, hanem minden későbbi monetáris válság idején növelte a kórház túlélőképességét. Az 1. világháborút követően, majd az 1929 és 1933 között zajló világgazdasági válság nyomán, amikor a kórházi, nagy összegű alapítványok is elértéktelenedtek, a legtöbb magánfenntartású kórház tönkrement. Így kényszerült állami fenntartásba a szombathelyi Fehér Kereszt Gyermekkórház, vagy a Kőszegi Betegház is, miközben a szombathelyi Emberbaráti Egylet Kórháza – részben Akacs Mihály földbirtok hagyományának köszönhetően – meg tudta tartani magánkórházi létét.

Festetich Dénes és felesége, Zichy Karolina alapítványa az irgalmas rendű apácák fenntartására

A 25 ágyas kórház betegforgalma 1876 és 1886 között arányszámait tekintve óriásit nőtt. Az egyleti, s egyben vármegyei főorvos Szabadfy János 1876-ban még csak 200–260 fő közötti éves betegforgalomról számolt be jelentésében, míg 1885-ben már 366 beteg ellátását jelentették.[41] A műtétek száma 1885-ben 13 volt. A gyógyítás eredményességére nézve a 366 betegből 32 halt meg (8,7%), 319 meggyógyult (87,2%), míg hat javulva és öt gyógyulatlanul (összesen 3%) távozott.[42] A kórház fokozott igénybevételére és a beépített környezetére tekintettel határozott az egylet úgy, hogy az egyre szűkebb kórházi épületét eladja és a város perifériáján egy újat építtet.[43]

Valószínűleg a szomszédsággal, Rechnitzer Salamon szappangyárossal történt konfliktusok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1887. február 11-én Eredics Ferenc egyleti igazgató a kórház épületét közegészségügyi szempontból alkalmatlannak mondta ki, és előterjesztette egy új kórház más helyszínen való felépítését az egylet törzsvagyonából. Elhatározták még, hogy az ápolás és élelmezés rendszerét az erre szakosodott Szent Vince rendi irgalmas apácákra fogják bízni. A dunántúli középvárosokban és vármegyeszékhelyeken ekkoriban mindenütt ők végezték az ápolási szolgálatot.[44] Az új épület elhelyezését illetően több helyszín bejárása után gyakorlatilag már 1887 áprilisában kiválasztották a végleges telket (a mai Vas megyei Szakosított Szociális Intézet, Gagarin út 5. helyét), amely ekkor özv. Illés Józsefné és Andrásovics Béláné szántóföldje volt. A 3000 ft-os adásvételi szerződést 1887. május 15-én hagyta jóvá a közgyűlés. A kórház építési tervének elkészítésére két jó

40 A küldöttség tagjai: Eredics Ferenc, Reitermayer József, dr. Kuncz Adolf, dr. Weghofer Titusz, Markovits József, Mayer József, Grimm Károly, Pissenberger Florian. Az emberbaráti egylet. = Vasmegyei Közlöny (továbbiakban: VK), 1878. máj. 19. 2. p.; A kisded óvoda egylet. = VK, 1878. máj. 19. 2. p.

41 MNL VaML Vas vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai. Általános iratok 3/1877. Szabadfy János: Orvosi jelentés, 1876. december. 5.

42 Hírek s különféle a megyéből. Beküldetett ... = VL, 1881. máj. 1. 2. p.

43 Egy izgalmas versenytárgyalás keretei közt adták el végül 1891. május 19-én dr. Engel Sámuel ügyvédnek és nejének, Weiner Izabellának 14.200 ft-ért a régi kórházépületet. EE jkv., 1891. május 19.

44 EE jkv., 1886. december 16.

hírű építészt versenyeztettek meg: Brenner (V.) Jánost és Wälder Alajost. Habár Brennerrel már a 1870-es évek második fele óta végeztettek építészeti átalakításokat a kórház területén, és az egyleti tagként is számontartották, Wälder mint az önkéntes tűzoltóegylet 1885–1887 közti, szigorú fegyelmet követelő főparancsnoka és tartalékos katonatiszt szintén szóba jöhetett egy új, egészségügyi létesítmény tervezőjeként.[45]

A fő szempontok közt szerepelt továbbá, hogy az új kórház – az egyleti vagyon felét jelentő – 26.000 ft-ból felépíthető legyen, tájolását illetően a főépület homlokzata a Hübner-féle kertre (a mai Gagarin út felé) nézzen. Mivel Brenner tervében 20–40 cm-rel nagyobb belmagasságúra, valamint ugyanazon összegért 56,16 m²-rel nagyobb területű főépületet tervezett, ezért az új kóroda felépítésére az ő tervét fogadták el.[46] Az egylet a minisztériumi engedélyeztetés során a terveket csak 1890. április 27-én kapta vissza, így 1 év késéssel tudták elrendelni az építkezés megkezdését. Brenner építész a vele 1890. május 16-án kötött szerződés szerint 28.223 ft összköltség mellett – ígérve, hogy csakis jó alapanyagokból építkezik, és az átadás után 1 éven belül felmerülő hiányokat térítésmentesen kijavítja – 1891. augusztusi épületátadással elvállalta az új kórház kivitelezését.

A nehézségek mellett az új kórházépítés hátterében a tehetősek ismét nagyobb összegekkel támogatták a betegek magasabb színvonalú gyógyítására kitűzött célokat. Farkas Mária 600, Seper Lajos 500 ftos alapítványt tett, míg Piff György és neje 100, Leszler Imre 100, Mayer Enok gyártulajdonos 500, Kopsz János nagyprépost 300 ft-ot végrendeletileg hagyományozott az egyletre.[47] Az újabb adományozási hullámban messze kiemelkedik tolnai Festetich Dénes és felesége, vásonkői Zichy Karolina[48] (1852-től) bogáti (ma: Szombathely) földbirtokosok 1889-ben tett 10.000 ft-os alapítványa. (színes képtábla 3. kép) Ezt a nagy összeget az újonnan épülő kóroda számára, az ott ápoló irgalmas rendi apácák fenntartására ajánlották fel. Alapítványukat az egylet elrendelte elkülönítve kezelni. Ennek az összegnek mind a tervek, mind a megvalósulás terén csupán a kamatait használták fel fedezetül a négy–öt ápoló apáca költségére. A grófi családnak ugyanakkor fenntartották a jogot, hogy szabadon rendelkezhetnek a vagyonnal, ha az apácák beszüntetnék az ápolói tevékenységüket az egyletnél, vagy ha az egyleti kórház megszűnne. A Festetich házaspárnak a nagy adományt küldöttség köszönte meg személyesen, különleges szónoki tehetségéről ismert Eredics Ferenc egyleti igazgató vezetésével – a felajánlás is valószínűleg az ő közbenjárására történt.[49]

Az új épület 1891 júliusában már készen állt, így elkezdték az áthurcolkodást. A régi betegeket hordágyon és kocsin szállították át, az újakat augusztus 1-jétől pedig már a Hegy (ma: Gagarin) utcai kórházban vették fel. Dr. Alexy Emil városi és egyben egyleti főorvos kötszereket és orvosi eszközöket rendelt meg, valamint Bécsből 40 db masszív vaságyat és 30 fejtáblát. Ekkor beszereztek többek között még 600 db lepedőt, 40 db „fehér pakró-

45 EE jkv., 1887. szeptember 12.; *Lendvai Rezső: A* Szombathelyi Önkéntes Tűzoltó és Mentő Egylet története. Szombathely, 2004. 46. p.

46 EE jkv., 1888. május 27.

47 EE jkv., 1889. március 9., 1890. április 27., 1891. április 8.; MNL VaML Alisp. Közig ir. X. 1996/1896.

48 Zichy Karolina Seilern Crescentiának Zichy Károllyal való házasságából született első gyermeke, feltűnő szépségű leánya volt, portréja a SmM-ban a biedermeier teremben Festetich Dénesé mellett függ.

49 EE jkv., 1889. június 19.

Mittermayer Ferenc (1784–1828) patikus portréja, olaj (SmM)

Spreng, Anton: Szabó Imre olvasókanonok portréja, olaj, 1810 (SmM)

Festetich Dénes gróf és neje Zichy Karolina portréi ma a Smidt Múzum enteriőrjében, eredetileg az egyleti kórház tanácstermének arcképcsarnokából (Fotó: Kiss Tamás, 2021.)

Mehoffer, Rudolf von: Gróf Draskovich Pálné Festetich Mária, akvarell, 1887 (Magántulajdon)

Az emberbaráti kórház épülete képeslapon (SmM)

cot", négy db „ürszéket" [szoba-WC] és egy „operáló díván" -t is.

Festetich Dénes a négy irgalmas rendi apáca megérkezését és 1891. augusztus 31-én a kápolnaszenteléssel egybekötött ünnepi közgyűlést már nem élhette meg, mert július 17-én elhunyt. Ezért a díszes kórházátadót – a kórházban fekvő betegekre való tekintettel is – zajos ünnepségtől mentesen szervezték meg. A hatóságokat, társegyleteket és a sajtót hívták meg. A díszközgyűlésen az egylet történetét Eredics Ferenc foglalta össze, amelyben hangsúlyozta a felebaráti szeretet eszméjét, valamint azon kiemelkedő adományokat – Szabó Imre, Akacs Mihály, Festeticsh házaspár –, amelyek a kórház fellendülését hozták. Az egylet vagyoni gyarapodása mellett szónoki párhuzamot vont Eredics Ferenc a város lakosságának gyarapodásával, amelynek dinamizmusa ennek hátrányaival és előnyeivel együtt minden jelenlevő számára érezhető volt. A gondviselés segélyének tulajdonította, hogy alig döntött az egylet az irgalmas apácák ápolói rendszerének a bevezetésén, szinte azonnal segítséget kapott a fényes főúri család áldozatkészségében. Eredics Brenner János építész kivitelezése mellett megemlékezett Hidassy Kornél püspök úrnak köszönhetően az újépítésű kórház kor igényeit kielégítő felszerelési tárgyairól, s végül a pár nappal korábban megérkezett, irgalmas rendű apácáknak adta át a modern kialakítású intézményt.

A galambszürke színű épülethez az irgalmas nővérek szürke öltözete társult, amelyek mind a szerény szolgálat kifejezőeszközeiként hatottak. A házikápolna – ami egy imaszobát jelentett – beszentelését követően beszédet mondott Károlyi Antal vármegyei főjegyző és Szabó Ernő polgármester, akiknek a jelenlétében a tanácsteremben elhelyezték az irgalmas rendi apácák fenntartására tett 10.000 ft-os alapítvány felajánlóinak – néhai tolnai Fes-

tetics Dénesnek és áldott lelkű feleségének szül. Zichy Karolina grófnőnek – portréit.[50]

Udvari kápolna, kőkereszt és menházpavilon

Az új, modern, a századfordulón 42 ágyra berendezett kórház látványát a fentieken kívül további három építészeti elem – kápolna, kőkereszt, menház – határozta meg, amin csak az 1920-as évek második felének ágyszámnövelést célzó építészeti kiegészítései módosítottak.

1895-ben[51] gyűjtést kezdeményezték az irgalmas nővérek az imaszoba helyett egy új udvari kápolna építésére. A kórházépület mögött, közadakozásból – Szegedyné Gerliczy Irma bárónő szervezésében megvalósult „Tündéri esték" eredményeként – létesített kápolna ünnepélyes felszentelésére 1898. augusztus 19-én került sor Stegmüller Károly kanonok közreműködésével. Az imahelyet a városi lakosság is látogatta és kedvelte, a mai Szinyei Merse Pál utcáról betérők előtt is rendszeresen nyitva tartották.

A kórház telkén, ezen kívül a női jótékonyság további megnyilvánulásaként sétaútvonalainak középpontjában özv. Hauzer Józsefné 1900 tavaszán egy „csinos kőkeresztet" állíttatott fel, amelyért az egylet köszönetet szavazott neki,[52] valamint Festetich Dénesné lépett ismét akcióba. Először Éhen Gyula polgármestert kereste meg, hogy a gyógyíthatatlan betegek ápolására 10.000 ft-os alapítványt szeretne tenni. Éhen pozitívan befolyásolta az egylet fogékonyságát egy újabb építkezésre, és nyitottá tette őket a gyógyíthatatlan betegek – alapszabályukkal ellentétes – ellátására, éspedig annak a megpendítésével, hogy előbb-utóbb új utakat kell keresniük a jótékonyság területén, mert ha egy nagyszabású vármegyei közkórház épülne meg Szombathelyen, akkor az ő intézményük funkcióját veszti. Valószínűleg ezek a megfontolások álltak a menház gyors, gördülékeny megvalósulásának hátterében. Festetichné Zichy Karolina eredetileg háromágyas intézménynek szánta az udvari külön pavilont, amelyet azonban 1901 júniusában Herman Anna úrnő 2000 K felajánlásával – és Rácz Ferencné 200 K adományával – négyágyasra tudtak bővíteni, valamint annak a fenntartási költségeire fordítani.

A menházat 1901. szeptember 5-én adták át Festetich Dénesné arcképének és emléktáblájának leleplezése mellett, amelynek szövege jószívűségét hirdette: *„Ezen menházat építtette/ méltóságos özv. Tolnai gróf Festetich Dénesné,/ szül. Vásonkeői Gróf Zichy Karoline 1901. évben./ Isten áldása legyen ezen a menházon!/ Áldás legyen a nagylelkű alapító emlékén!"*[53]

A Horváth István prépost–plébános celebrálta áldáskérő mise után Eredics Ferenc egyleti igazgató a díszközgyűlésen kiemelte, hogy a nemesszívű grófnő a menháznak nem csak az építési, hanem a berendezési költségeit is magára vállalta 20.000 K felajánlásával, ami olyan tetemes összeg, mint a 70 évvel korábbi kórházépítkezés alapjainak lerakásában részt vevők felajánlása. Az irgalmas rendi apácák fenntartására tett alapítványával, a kórházi betegek felruházásával és ezúttal a menház létesítésével valódi világító fáklyaként értékelte

50 EE jkv., 1891. május 11., 19., június 19., július 17., 28., augusztus 23., 31.

51 A 42 ágyas veszprémi kórházban 1879-ben 4371 ápolási napon hét irgalmas rendi apáca látta el a 219 beteget. *Hogya György:* A veszprémi kórház története. Veszprém, 1983. 65. p. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár; 9.)

52 EE jkv., 1900. május 6.

53 EE jkv., 1901. augusztus 4.; *Gyáni Gábor:* Éhen Gyula, a reformer polgár. In: „Alkotni, teremteni kell" Éhen Gyula emlékezete. Szerk. Köbölkuti Katalin. Szombathely, 2004. 234–235. p.

a grófnő jótékony tevékenységét, amelyet nemzedékről nemzedékre áldani fognak a városban. Reiszig Ede főispán felszólalt az emberbaráti szeretet dicsérete mellett, és Éhen Gyula polgármester is az önzetlenség iránt fogékony női lélek család- és nemzetmegőrző vonásait hangsúlyozta a többi hasonló alkotások intézményesülésében, amelyek közt felsorolta a nők buzgólkodása nyomán működő mozgalmakat, mint a Fehérkereszt, Vöröskereszt, Jótékony Nőegylet és a szegénykonyha áldásos ténykedéseit. Festetich Dénesnéről úgy szólt, mint akinek *„a fényes tette soha el nem múló cselekedete örökre élni fog, míg Szombathely városból kő kövön lesz."*[54] A csütörtök délelőtti alkalmon az előkelő közönségben jelen volt maga a grófnő, s leánya Draskovich Pálné született Festetich Mária. (színes képtábla 4. kép) Rajtuk kívül még Széchenyi Ilona, Szegedy Györgyné, Eredics Ferencné szül. Tasler Jusztina, Kornis Emil gróf, ifj. Széchenyi Jenő gróf, Bezerédj István vármegyei főjegyző és számos egyleti tag. Végül dr. Tóth József teológus szólalt fel Festetichné Zichy Karoline grófnő nevében, aki megköszönte az ünnepi gondolatokat és a szervezést, Reiszig főispán oldalán megszemlélte a menház termeit, majd személyét körülünneplő éljenzések közt búcsúzva leánya oldalán elhajtatott.[55] 1902-ben a négytermes menházban már 12 ágyat rendeztek be, az ápoltak költségeit a grófnő 1906ban bekövetkezett elhunytáig maga fedezte.[56] A menházat halála előtt Festetichné Zichy Karolina tulajdonjogilag is átadta.[57]

A századelőn 42 ágyra berendezett, 1894-től telefonállomással rendelkező, 1899 és 1903 között közművesített kórház mellett a négyágyas különpavilonban 1 K 60 f napi ápolási költség mellett vettek fel ápolásra szoruló gyógyíthatatlanokat, amely egészen az 1910-es évekig olyan alacsonynak számított, hogy az önköltséget épp megtérítette. A kórházat tehát nem lehetett megvádolni, hogy a gyógyíthatatlanokon kívánt volna nyerészkedni. A gyógyíthatatlanok pavilonjához 1909–1910 fordulóján 4355 K költségvetésből egy cselédszobát és egy külön szárogató helyiséget építettek.[58]

A Festetich család alapítványához mérhető nagyobb összeg az 1. világháború előtti időben még Brenner János építész végrendelkezése nyomán került be 1908-ban a kórházba, amely 10.000 K-át jelentett, 1914-ben özv. gróf Draskovich Pálné Festetich Mária a menházban ápolt gyógyíthatatlan betegek közül egynek az ingyenes ellátására létesített még egy 12.000 K-ás alapítványt, amellyel az édesanyja alapította intézmény működését erősítette meg. Ezen összegek felhasználása utoljára – mielőtt a hadiinfláció miatt elértéktelenedtek – a rászoruló szenvedők életének a végét tette elviselhetőbbé.[59]

Összefoglalálusul a 19. századi, szombathelyi kórházügy magánjótékonyság keretei közt megvalósult, nagyhatású vagyonfelajánlásait jártuk körbe, amelyek városunkban segítették az egészségügyi ellátórendszerre rászoruló betegek felépülését. Fényes jótékonyságuk emlékezete megkopott, de mivel Szombathelyen még kő kövön van, a 120 évvel ezelőtt tett – 1901-ben elhangzott – ígéret szerint, megtartjuk őket emlékezetünkben!

54 EE jkv., 1901. szeptember 5.; A menház felavatása. = Vas, 1901. szept. 8. 3–4. p.

55 Uo.

56 MNL VaML Vas vármegye Tiszti főorvosának iratai 76/1903.

57 EE jkv., 1906. április. 22.

58 EE jkv., 1909. augusztus 30., 1910. április 18., 1894. március 31., 1899. március 14., 1903. június 26., 1906. március 2.

59 A grófnő adománya. Tizenkétezer korona jótékony célra. = Vasmegyei Napló, 1914. febr. 21. 1. p.; MNL VaML Alisp. Közig. ir. X. 1554/1914.

Pup Csilla

Az ölbői római katolikus templom időkapszulája – plébániatörténeti kitekintéssel

Bevezetés

Az 1857–1858-ban alapjaitól újjáépített ölbői római katolikus templomot 1936-ban kibővítették. Az építési munkálatok során, május 16-án, a régi szentély lebontásakor, egy erre a célra kialakított falüregben, mai modern szóval élve ún. időkapszulát találtak. A parafadugóval lezárt, spanyolviaszszal lepecsételt üveg, benne a templomépület 1857. szeptember 26-ai alapkőletételére vonatkozó feljegyzéssel és Gaál Sándor[1] nagyölbői plébános 1858. április 24-én kelt jövőnek szánt üzenetével, mellettük korabeli pénzérmékkel[2] közel 80 esztendeig pihent, talán mindenki által elfeledve abban a falmélyedésben, ahová 1858-ben, az építkezés befejeztével helyezték el. Egy ilyen „lelet" felbukkanása napjainkban is érdeklődésre számot tartó hír lenne.[3] Így volt ezzel a korabeli média is. Nem tudni miért, de a vármegyén kívül megjelenő napilapok, Zalaegerszegtől Orosházáig,[4] előbb „kapták fel" a hírt, a Vasvármegye csak náluk jó 1 hónappal később számolt be hasábjain a „felfedezésről", igaz, teljes szöveggel leközölve a megtalált dokumentumokat.[5] Az időkapszulába rejtett iratok szövegét a nagyölbői plébánia historia domusa[6] őrizte meg hitelesen az utókornak, ahová Kóbor István[7] ölbői plébános gondos kézzel szó szerint bemásolta azokat 1936-ban. Ugyanide bejegyezte annak az általa írt két újabb dokumentumnak a szövegét is, amellyel kiegészítve az időkapszula tartalmát még ugyanazon évben visszahelyezték a templomfalba, hogy ott örök időkig(?) őrizze mindkét plébános utókornak szánt megszívlelendő üzenetét.

1 Gaál Sándor (Felsőőr, 1804. október 1. – Nagyölbő, 1863. szeptember 11.): Pappá szentelése (továbbiakban: P. sz.) 1829. Plébános Nagyölbőn 1843-tól elhunytáig. Részletes életrajzát lásd A Szombathelyi Egyházmegye története. 3. köt. Történelmi névtár. Szerk. Géfin Gyula. Szombathely, 1935. (továbbiakban: Géfin, 1935.) 104–105. p.

2 Rábapatyi plébánia irattára. Nagy-Ölbő plébánia története 1885. év július 19-étől kezdve (továbbiakban: Historia domus) [10–12.] p.

3 Legutóbb Feiszt György írt róla a megyei napilap „Mesélő házak" című rovatában. *Feiszt György*: Dupla időkapszulát rejt a középkori templom. = Vas Népe (továbbiakban: VN), 2017. júl. 8. 11. p.

4 Az egykori ölbői plébános falbarejtett üzenete a „jövendő ivadéknak". = Zalamegyei Újság, 1936. jún. 24. 1. p.; „Emlék a Jövő embereinek". = Pesti Hírlap, 1936. jún. 26. 15. p.; Üzenet a múltból a levegőben utazó gőzkocsiról. = Friss Újság, 1936. júl. 3. 6. p.; Üzenet 1858-ból. = Orosházi Friss Hírek, 1936. júl. 3. 3. p.; Üzenet 1858-ból – az ostoba, buta, műveletlen „jövő ivadéknak". = Esti Kurir, 1936. júl. 3. 7. p.; Igaza lett Gaál Sándornak. = Kis Újság, 1936. júl. 5. 2. p.

5 Két érdekes levelet találtak az ölbői templom átalakításánál. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1936. aug. 4. 3. p.

6 Historia domus (lat. háztörténet): plébániák, szerzetesházak napi történetét feldolgozó, általában a plébános által vezetett naplószerű könyv, a plébániák és szerzetesházak történeti kutatásának fő forrása.

7 Kóbor István (Terestyénjákfa, 1887. december 20. – Uraiújfalu, 1969. augusztus 25.): P. sz. 1912. Hittanár Szombathelyen 1922–1926. Plébános Kerkaszentmiklóson 1926–1935, Ölbőn 1935–1964. Géfin, 1935. 200. p.

Az alábbiakban teljes szöveggel közöljük az időkapszula iratait. Megelőzően, a kontextusba helyezés végett, érdemesnek gondoltuk a „kezdetektől" a plébánia megszűnéséig – a személyekre és építkezésekre koncentrálva – röviden összefoglalni a (nagy)ölbői egyház múltját. A hangsúly a vázlatos történeten van, hiszen jelen írást bevallottan nem előzte meg teljeskörű forrásfeltárás, célunk csupán egy érdekes, talán még ritkaságnak is tekinthető egyháztörténeti forrás publikálásával apró, de fontos epizódot „felvillantani" az ölbői plébánia múltjából.

Ölbő vázlatos egyháztörténete

Első, közvetett adatunk az ölbői egyházról 1327-ből[8] származik, amikor is Szeleste határjárásakor a települést az Egyházasölbő („Ighazas Ilbou") névvel jelöli a forrás. Ez a megnevezés arra utal, hogy az egyházigazgatásilag ekkor a Győri Egyházmegyéhez – 1777-től az újonnan létrehozott Szombathelyi Egyházmegye sárvári esperesi kerületéhez – tartozó településnek már volt temploma és a szomszédos falvak számára vallási központ is lehetett. A templom alapításának pontos idejéről írott forrás ugyanakkor nem áll rendelkezésre. Időben következő adatunk sem magára a templomra, hanem annak papjára, illetve az általa végzett tevékenységre vonatkozik. 1450-ben Ölbő plébánosát Miklósnak hívják, aki Antal rábaközi főesperes és Antal győri vikárius utasítására a szentgyörgyi (ma: Répceszentgyörgy) és a sömjéni (ma: Rábasömjén, Sárvár városrésze) plébánossal együtt teljesíti megbízatását.[9] 1465-ben Ölbő plébánosa már Mihály győri olvasókanonok és vikárius megbízásából jár el a sárvári és szentiványfalui (ma: Uraiújfalu) plébánosokkal közösen.[10] Tamás, ölbői plébános, a győri káptalani Szent Lőrinc-oltár igazgatója, akit ekkor már névvel is megjelölnek a források, 1469-ben és 1472-ben is kap megbízatást. 1469-ben a győri káptalan megbízásából intézkedik.[11] 1472-ben Egerszegi Mihály királyi emberrel együtt bevezeti Vadkert avagy Kiszsédeny (ma: Zsédeny) birtokába a csornai konventet és Pál fráter csornai prépostot.[12] 1475-ben az ölbői plébános, a szentgyörgyi és bői társával egyetemben Szentgyörgyi

8 Anjou-kori oklevéltár, 1301–1387. 11. köt., 1327. Szerk. Almási Tibor. Budapest–Szeged, 1996. 44–45. p. 76. sz.; Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. 3. Bd. Die Urkunden von 1301 bis 1327 mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Bearb. von Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien–Köln–Graz, 1979. 238–240. p. Nr. 438. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe); DL–DF 42685. 1327. február 10. Tartalmi átírás 1398. Kiadó: I. Károly király https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/23875/?list=eyJxdWVyeSI6ICI0MjY4NSJ9 (Megtekintve: 2020. október 10.)

9 „*…discreti viris … Nicolai de Elbew … ecclesiarum plebanis …*" DL–DF 261599. 1450. május 1. Eredeti kiadó: Antal győri vikárius, Antal rábaközi főesperes, Antal győri kanonok. https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/161404/?list=eyJxdWVyeSI6ICJKRUxaPSgyNjE1OTkpIno (Megtekintve: 2020. október 10.)

10 „*discretis viris… de Elbew… ecclesiarum parochialium plebanis*" DL–DF 50489. 1465. június 26. Eredeti kiadó: Mihály győri kanonok. https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/186243/?list=eyJxdWVyeSI6ICI1MDQ4OSJ9 (Megtekintve: 2020. október 10.)

11 „*hominem videlicet discretum dominum Thomam presbyteren de Elbew rector Sanctÿ Laurentÿ martyris fundate in dicta sostra ecclesia*" DL–DF 16795. 1469. február 22. Eredeti kiadó: Győri Káptalan. https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/193052/?list=eyJxdWVyeSI6ICIxNjc5NSJ9 (Megtekintve: 2020. október 10.)

12 „*discretum Thomam presbyterum de Elbew rectorem altaris Sanctÿ Laurentÿ martyris in dicta ecclesia* [Jauriensis]" DL–DF 17292. 1472. április 21. Eredeti kiadó: Győri Káptalan. https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/198893/?list=eyJxdWVyeSI6ICJKRUxaPSgxNzI5MikifQ (Megtekintve: 2020. október 10.)

András győri kanonok és vikárius meghagyásából jár el, ami alapján joggal feltételezhetjük, hogy a környék tekintélyesebb egyházi személyiségei közé tartozhatott.[13] 1506-ban is említik Ölbő plébánosát, akinek két jobbágya van ekkor.[14]

A 16. században a falu akkori birtokosai a Nádasdyak, a reformáció elterjedésével evangélikusokká lettek, és „akié a föld, azé a vallás is (cuius regio, eius religio)" elv alapján az egész falu áttért az új hitre. Nagyölbő első ismert evangélikus lelkészét 1596-ban Polyáni Ambrusnak hívták,[15] nevével az „Egyesség Könyvének" (Formula Concordiae)[16] aláírói között is találkozhatunk.[17] Az 1601. évi dicalis összeírás alapján az ölbői prédikátor 1 forint (florenus) adót fizetett.[18] Az iváni zsinat 1603-ban már Nagyölbőre is egyházlátogatókat küldött.[19] 1628–1630 között Szentlőrinczi Balázs volt a lelkész, 1631-ben pedig már Dobroni Gábort avatták fel lelkipásztornak Nagyölbőre. 1633. március 11-én Kis Bertalan püspök egyházlátogatására került sor. A nagyölbői lelkészi tisztet Basilides Gábor látta el ekkor,[20] akinek neve az 1638. évi csepregi zsinat résztvevői között is megjelenik később.[21] Az 1633. évi visitatio idején a lelkészséghez tartotó két leányegyházat is összeírták. Kisölbőről és az 1630-ban újonnan telepített Esztergács[22] nevű faluról van szó, utóbbi az egyházlátogatás alkalmával csatlakozott Nagyölbőhöz és lett annak filiája. 1635-ben Philargirus Jakab került a lelkészségbe. 1641-ben Gotthard Miklóst, 1652-ben újra Dobroni Gábort találjuk itt. A földesúr, Nádasdy (III.) Ferenc (1623–1671) rekatolizációját követően a templom már 1646-ban vissza lett rendelve a katolikus egyházhoz és a falu lakói is visszatértek a régi hithez. Musay püspök a megmaradt gyülekezet ideiglenes gondozásával Szemenyei János rábabogyoszlói lelkészt bízta meg. Nagyölbő utolsó protestáns lelkészét Losy Mihály sárvári plébános és Nádasdy (III.) Ferenc várkapitánya, Lándor Péter 1660. pünkösd előtt való csütörtökjén – május 13-án – korbáccsal és puskaaggyal űzte ki a parókiából a feleségével együtt.[23]

A falu templomának Szent Miklós püspök titulusát, tudomásunk szerint, az 1633-ban készült protestáns visitatio említi először, amelyet teljes szöveggel leközöl a „Magyar protestáns egyháztörténeti adattár."[24] Innen tudható, többek között az is,

13 „*discretis dominis de Elbew*" DL–DF 45628. 1475. december 13. Eredeti kiadó: Szentgyörgyi András győri vikárius. https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/204234/?list=eyJxdWVyeSI6ICJKRUxaPSgoNTYyOCkifQ (Megtekintve: 2020. október 10.)

14 „*Elbew ... ibidem plebanus habet jobagiorum duorum*" DL–DF 37005. 1506. Urbaria et conscriptiones (Q 344) Birtokösszeírás (Kanizsai János és György). https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/258377/?pg=1&bbox=-1880%2C-3928%2C5774%2C107 (Megtekintve: 2021. január 24.)

15 *Payr Sándor:* A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. 1. köt. Sopron, 1924. (továbbiakban: Payr, 1924.) 70. p.

16 Formula Concordiae (lat.): az ágostai hitvallású evangélikus egyház egyik legfontosabb történeti okmánya.

17 *Payr Sándor:* Egyháztörténeti emlékek forrásgyűjteménye a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. 1. köt. Sopron, 1910. (továbbiakban: Payr, 1910.) 53–55. p.

18 XX. 1601. Az ezen évi ... = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár (továbbiakban: MPEA), 1908. 105–106. p. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai; 24.)

19 Payr, 1924. 604. p.

20 Payr, 1924. 70. p.

21 Payr, 1910. 128–129. p.

22 Esztergácsra vonatkozóan lásd *Pup Csilla:* Esztergács és a pölöskei Eördögh család. Egy 17. századi sikertelen telepítési kísérlet családtörténeti háttérrel. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (továbbiakban: VHHK), 2014. 1. sz. 5–30. p.

23 Payr, 1924. 70–71. p.

24 Visitatio Ecclesiae Nagy Ölbő S. Nicolai, Ministro Verbi Dei Gabriele Basilides Dobronensis. Anno Domini 1633. die Martii. 11. Lásd Kis Bertalan és Musay Gergely dunántúli ág. hitv. ev püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyve, 1631–1654. Közli Thury Etele. = MPEA, 1907. 115–118. p. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai; 23.)

hogy a templomnak ebben az időben van egy db aranyozott rézkelyhe, egy db török patyolat nyomtatott keszkenője és egy db ostyasütő vasa is.

Kazó István[25] főesperes 1698. január 12-én a Nagyölbői plébánián és annak filiájában, Kisölbőn tett visitatioja a plébánia javainak és jövedelmeinek ismertetése mellett az első részletes leírását adja a nagyölbői templomépületnek és a templom felszereléseinek is. A jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a templom kelet felé néz, körülötte van a temető, amelyet fal kerít körül, a temetőfal néhány helyen romos állapotban van és javításra szorul. Kicsi fatorony van az épületen, amely a templommal együtt cseréppel fedett. A templom mennyezete fából készült és festett, a kórus szintúgy. A templom régi szószéke kőből van, az új már fából készült, ez azonban még nincs a megfelelő helyre állítva. Az ülőhelyeket alkalmasnak találták az összeírók. A templom padlózata a boltíves szentélyben téglás, máshol a föld színe képezi azt. Egy oltár van, sekrestye, keresztkút, gyóntatószék, kellően kidolgozott tabernákulum[26] azonban még nincs. Ami a templom felszerelését illeti: egy oltár köve, egy rituáléja[27] van, miseruha három és a többi egyházi ruhákból is legalább egy db van. Ezüst cibóriuma,[28] aranyozott ezüst kelyhe egy, selyem kehelyterítő, kendő 19, három terítő a szószékre, képek, szobrok, csengő stb. A templom körüli temető mellett áll déli irányban a fából készült cseréppel fedett harangláb. A visitatio idején a nagyölbői egyháznak nincs plébánosa, ugyanúgy, ahogy az összes szomszédos településen, egészen Sopron vármegyéig nincs pap, kivéve Sárvárt és Vámoscsaládot – jegyzi meg Kazó. Hívek számáról tudjuk, hogy az anyaegyházban az összes lakos 158 fő, ebből katolikus 80, nem katolikus 10, csecsemő 68 fő volt ekkor. A kisölbői leányegyháznak minden lakosa katolikus, összesen 13 fő. A plébánia kegyura a sárvári uradalom.[29]

Az 1758. szeptember 3-ai Batthyány-féle[30] visitatio idején már az egész nagyölbői templomépület boltíves, csak a szószék van fából. Az épületet Nádasdy (III.) Tamás[31] gróf még 1727-ben renováltatta, az egyházlátogatást megelőzően, 2 évvel korábban, új cseréppel fedték. A templomnak egy oltára van. Felszereléséről megjegyzik, hogy a szent edények rézből készültek, de aranyozva vannak. A templomnak két nagyobb harangja is van, miseruha négy db stb. A plébániaház fából épült, viszonylag nagy udvarral és kerttel, részben rossz állapotban. A plébániához három leányegyház tartozik ekkor: Kisölbő, Alsószeleste (ma: Szeleste) és Sömjén. Hívek száma Nagyölbőn 244 gyónó,

25 Kazó István, Kasó (Szombathely?, 1658 k. – Szombathely közelében, 1721. augusztus 6.): választott püspök. 1689–1699: vasvári prépost és szombathelyi plébános, 1697–1698-ban kánoni látogatást tartott.

26 Tabernákulum, tabernaculum (lat. kis hajlék), kibotósz (gör. sátor): a katolikus egyházban a 12. század óta az Oltáriszentség őrzésének helye.

27 Rituale, agenda, baptismale, liber catechumenorum, manuale, obsequiale, ordo, pastorale: a liturgikus könyvek között a papok szertartáskönyve, a püspököknek fenn nem tartott szentségek és szentelmények, körmenetek és exorcizmusok szertartását tartalmazza.

28 Cibórium, kiborion (lat., gör. sátor, kehely): az áldoztatáshoz megszentelt ostyát tartalmazó kehely.

29 Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Helytörténeti lexikon. Cédulagyűjtemény (továbbiakban: HLC) Nagyölbő; Canonica visitacio, 1698. Nagyölbő. Takács J. Ince fordítása. Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: SZEL) Kazó-féle vis. can., 1697–1698. 492–497. p.

30 Batthyány József, gróf: a Vasvári Szent Mihály Társaskáptalan prépostja, a vármegye esperese.

31 Nádasdy (III.) Tamás, gróf (?–1734): királyi tanácsos, Zala, majd Somogy vármegye főispánja, koronaőr és titkos tanácsos, 1726–1734-ig helytartótanácsos.

89 gyónásképtelen, Kisölbőn 46 gyónó, 16 gyónásképtelen, Alsószelestén 87 gyónó, 50 gyónásképtelen, luteránus 26, Sömjénben gyónó 165, gyónásképtelen 85, az összes lélekszám 808 fő. Nagyölbőn a földesúr és kegyúr[32] trakostyáni Draskovics János gróf, Kisölbőn a közbirtokos nemesség. Nagyölbő plébánosát Dugovics Jánosnak (1729–1804) hívják ekkor,[33] aki Horváth Jánost[34] követve 25 évig, 1754–1779 között teljesített szolgálatot a plébánián. Ezalatt plébániájának három templomát restaurálta és belső felszereléssel látta el. Ölbőn kétszer szenvedett nagy kárt tűzvész következtében, amelynek során a plébániaház is leégett.[35] 1779. július–1801. február 2-ig Tarródi György,[36] 1801. március–1823. november 28-ig Szabó József,[37] 1823. december–1843. április 6-ig Szabó Ferenc,[38] majd 1843 áprilisától 1863. szeptember 11-én bekövetkezett haláláig Gaál Sándor[39] volt a nagyölbői egyház plébánosa. Az ő idején, az 1855–1858. években, új iskolaépületet emeltek[40] és a templom is újjáépült alapjaitól a faluban. A „templomépítő" plébános 1804. október 1-jén született Felsőőrött (ma: Oberwart, Ausztria), nemes Gaál János és Kondor Judit gyermekeként. 1829-ben szentelték pappá. Vámoscsaládi, káldi, majd szombathelyi káplánkodás után 1843. április 25-től nevezték ki Nagyölbő plébánosának, ahol 20 évig szolgálta a híveket.[41] A helybeliek emlékezete úgy őrizte meg, mint kemény, szókimondó egyéniséget, akit ugyanakkor hívei szerettek, mert hűséges lelki gondozójuk volt.[42] Jól jellemzi személyiségét talán az is, hogy az 1848–1849. évi eseményekből „pap létére" sem maradhatott ki. 1848. október 12-én a nagyölbői születési anyakönyve tett bejegyzéséből tudjuk, hogy Eredics István és Tóth Anna nemtelen polgárok József nevű gyermekét azért nem keresztelhette saját maga *„mivel általános népfelkelés lévén a Horváthok ellen, kik Sopron megyében Salamon fánál csatáztak, magam is a góri templomnál őrt állattam sokakkal, és a Horváth tábor éjjel gyalázatosan megszökött."*[43]

A 19. század közepére az anyaegyház és aktuális filiái – Kisölbő, Cseres major, Teged major, Alsószeleste, Bébic major – lakosainak száma meghaladta a 800 főt. Ebből 1853-ban csak Nagyölbőn 442, a hozzá tartozó Teged majorban 18, a templom nélküli Kisölbőn 82, a faluhoz tartozó

32 Kegyúr (lat. patronus): föld ura, aki területén templomot vagy kolostort alapított, épített és tartott fenn. A kegyurasággal öröklődő kötelességek és jogok – egyházi hivatal viselője kijelölésében való részvétel, a templom karbantartásának, illetve felújításának kötelezettsége, valamint más terhek – jártak.

33 MNL VaML HLC Nagyölbő; Canonica visitacio, 1758. Nagyölbő. Takács J. Ince fordítása. SZEL Batthyány-féle vis. can., 1758. 523–562. p.

34 Magyar katolikus lexikon. 10. köt. Oltal – Pneu. Főszerk. Diós István. Bp., 2005. 299. p.

35 Dugovics János (Kőszeg, 1729. június 13. – Szombathely, 1804. január 18.): P. sz. 1752. Plébános Nagyölbőn 1754–1779, sárvári kerületi esperes, a pápoci káptalan helynöke, szemináriumi igazgató és jószágkormányzó. Vas és Sopron vármegye táblabírája. Géfin, 1935. 76. p.

36 Tarródi György (Pósfa, 1751. január 11. – Nagyölbő, 1801. február 2.): P. sz. 1774. Káplán Vámoscsaládon, majd adminisztrátor Hegyfalun 1774–1779, plébános Nagyölbőn 1779-től elhunytáig. Géfin, 1935. 415–416. p.

37 Szabó József (Hegyfalu, 1759. március 20. – Nagyölbő, 1823. november 28.): P. sz. 1782. Plébános Répceszentgyörgyön 1786–1801, majd Nagyölbőn 1801-től elhunytáig. Géfin, 1935. 387. p.

38 Szabó Ferenc (Torna, 1771. február 12. – Nagyölbő, 1843. április 6.): P. sz. 1794. Plébános Répceszentgyörgyön 1801–1823, majd Nagyölbőn 1823-tól elhunytáig. Tiszteletbeli kanonok és szentszéki ülnök. Géfin, 1935. 383–384. p.

39 Géfin, 1935. 104–105. p.

40 MNL VaML Cs. és K. Sárvár Kerületi Szolgabírói Hivatal iratai (továbbiakban: Sárvár Ker. Szb.) Közigazgatási iratok (továbbiakban: Közig. ir.) X. B. 1728/1856. Nagyölbői iskolaház építése tárgyában.

41 Géfin, 1935. 104–105. p.

42 Két érdekes levelet találtak az ölbői templom átalakításánál. = Vvm., 1936. aug. 4. 3. p.

43 MNL Mikrofilm anyakönyvek adatbázisa. Ölbő, római katolikus születési anyakönyv.

Cseres majorban négy, a két településen összesen 546 katolikust tartott nyilván a sematizmus.[44] Míg 1698-ban az együttesen 171 lakosú két Ölbőn[45] 161 katolikust élt – a csecsemőkkel is számolva –, addig a 1850-es évekre, a Kazó-visitatio óta eltelt másfél század alatt, lassacskán több mint háromszorosára növekedett a hívők lélekszáma. A plébániatemplom így már kicsinek bizonyult a falu számára, ami az akkorra már meglehetősen rossz állapotba került középkori templomépület újjáépítését szintén indokolttá tette. A Szombathelyi Püspöki Szentszék a nagyölbői plébániatemplom roskadozó állapotáról tett jelentése kapcsán 1857 áprilisában adott utasítást Gaál Sándor plébánosnak, hogy a megnagyobbítandó vagy, ha az elkerülhetetlen, újonnan építendő templom tervét és költségvetését egy megfelelő építőmesterrel készíttesse el, azt megvizsgálás végett a szentszékre terjessze fel. A templom felépüléséig engedélyezte Gaál plébánosnak, hogy a plébánia vasárnapi istentiszteletét az alsószelestei templomban tarthassa, *„s a bezárandó nagyölbői templom tornyának pitvarában a hétköznapi ájtatosság teljesíthetése végett oltárt emelhessen, és a betegek számára az oltári szentséget egyik minden ember elől elzárandó szobában, tisztességes helyen megőrizhesse.”*[46]

Gaál Sándor plébános 1858. október 28-án kelt folyamodványából tudjuk, hogy 1857-ben a Cs. és K. Sárvár Kerületi Szolgabírói Hivatal felszólította a falu akkori két földesurát,[47] egyben a plébánia kegyurait, szentgyörgyi Horváth (II.) Lászlót[48] és Ödönt,[49] hogy a roskadozó nagyölbői anyatemplom helyett új egyházat építtessenek. A Megyei Püspöki Hivatal is elrendelte egy új és nagyobb templom építését, amelynek költségét 3600 pengőforintban állapította meg az építőmester.[50] A püspöki hatóság úgy döntött, hogy az összegből 3000 pengőforintot a nagyölbői templompénztár fizes-

44 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis pro anno a Christo nato MDCCCLIII. Sabariae, [1853.] 68. p.

45 A két Ölbő közigazgatási különállása egészen a 19. század végéig fennmaradt, lakott részei pedig mindmáig nem épültek össze. Kisölbő és Nagyölbő Ölbő néven történő közigazgatási egyesítésére 1888-ban került sor. Vasvármegye köztörvényhatóságának szabályrendeletei, általános jellegű határozatai és intézeteinek alapszabályai. Hiv. kiad. Szombathely, 1901. 2. p.

46 SZEL Püspöki Levéltár (továbbiakban: PL) Püspöki Hivatal iratai (továbbiakban: PH) Püspöki Szentszék (továbbiakban: PSZ) Iratok. Szentszéki jegyzőkönyvek (továbbiakban: Protokollum consistoriale). A Szombathelyi Püspöki Szentszék 1857. április 18-án tartott ülésének jegyzőkönyve 142/1858.

47 A szentgyörgyi Horváth család és Ölbő kapcsolatáról lásd *Pup Csilla:* Rendhagyó kastélytörténet. Az ölbői szentgyörgyi Horváth kastély. = VHHK, 2018. 1. sz. 53–79. p.

48 Szentgyörgyi Horváth (II.) László (Baja, 1820. június 9. – Sopron, 1872. július 3.): táblabíró, vasi alispán (1861). Apja, szentgyörgyi Horváth (III.) János (1777–1841), halálát követően Ölbő egyik földesúra.

49 Szentgyörgyi Horváth Ödön (Pest, 1820. november 19. – Répceszentgyörgy, 1861. augusztus 26.): 1848/1949-es országgyűlési képviselő. Apja, szentgyörgyi Horváth (III.) József (1780–1850), halálát követően Ölbő egyik földesúra.

50 SZEL PL PH PSZ Protokollum consistoriale. A Szombathelyi Püspöki Szentszék 1858. évi szeptember 11-én tartott ülésének jegyzőkönyve 297/1858. *„A nagyölbői plébániatemplom felépítéséhez a felküldött, s visszacsatolt költségvetés szerint megkívánt 3600 ft összeg fedezése tekintetéből Gaál Sándor nagyölbői plébánosnak megengedtetett, hogy a nagyölbői templom pénzbeli értékének, melyhez a templom pénztárában találtató készpénz, kamatozó tőkék, hátralévő kamatok és a templom erdejében lévő eladatlan fa ára is számíttassék, három negyed része a templom felépítésére fordíttassék; egy negyed része pedig részint a felépítendő később kimutatandó belső felszerelésére, részint pedig a templom évenkénti költségének fedezésére kívánt alaptőke nevelésére fordíttassék; ezen engedelem kíséretében az érintett plébánosnak meghagyatott, hogy a költségvetésben említett minden fizetési részletet a templom értékéből az építéshez kifizetni megengedett három negyed részben arányosítson.”*

sen ki. A fennmaradó 600 pengőforintot, fele–fele arányban, a két egyházvédnöknek kellett állnia. Szentgyörgyi Horváth (II.) László ígéretet is tett a rá eső rész kifizetésére, ugyanakkor Gaál plébános 1858-ban a szolgabírói hivatalhoz intézett levelében aggodalmának és kételkedésének adott hangot azzal kapcsolatban, hogy az összes ingó és ingatlan vagyonával csőd alá vont szentgyörgyi Horváth Ödön hajlandó lesze a rá háruló 300 pengőforintot önként lefizetni. Megkeresésében ezért arra kérte a hatóságot, hogy csőd vagy árvereztetés alkalmával az uraság részére befolyt összegből, lehetőség szerint, a templomépítési költséget foglalják le.[51] A szolgabíró november 22-én intézett felszólítást szentgyörgyi Horváth Ödönhöz a 300 pengőforintot 14 napon belüli lefizetése végett, aminek a kegyúr valószínűleg eleget is tehetett.[52] Az új templom alapkőletételére 1857. szeptember 26-én került sor. Az építési munkálatok jó része már 1858 áprilisában lezárulhatott, hiszen a szentély hátsó falába befalazott időkapszula üzenetét Gaál plébános ezzel a dátummal keltezte. A templom megáldására 1858. november 15-én Vadász Ferenc[53] kanonok, alsólendvai főesperes kapott püspöki engedélyt.[54]

A kanonok az 1830-as években nevelőként működött Hegyfalun a plébánia egyik akkori kegyura, szentgyörgyi Horváth (III.) József (1780–1850) császári és királyi kamarás családjánál, ezért talán nem alaptalan az a feltételezésünk, hogy egykori tanítványa, szentgyörgyi Horváth Ödön és unokatestvére, szentgyörgyi Horváth (II.) László szíves felkérésének tehetett eleget, amikor vállalta a benedikciót. A középkori templom helyén ekkor emelt új és nagyobb épület már csak keletelt fekvésével emlékeztetett a hajdani egyházra.

Gaál Sándort Stegmüller Károly követte a plébánián, aki 1863 és 1885 között volt helyben a plébános.[55] Stegmüller idejében, 1863-ban az anyatemplom főoltárára felállított új tabernákulumot szenteltek.[56] 1876-ban idősebb Storno Ferenc[57] soproni festőművész dolgozott a nagyölbői plébánia számára,[58] aki az anyattemplom szentélyét

51 MNL VaML Sárvár Ker. Szb. Közig. ir. XI. B. 4534/1858. Gaál Sándor levele a Cs. és K. Sárvár Kerületi Szolgabírói Hivatalnak a nagyölbői templom építése tárgyában. Nagyölbő, 1858. október 28.

52 MNL VaML Sárvár Ker. Szb. Közig. ir. XI. B. 4534/1858. Cs. és K. Sárvár Kerületi Szolgabírói Hivatal levéltervezete szentgyörgyi Horváth Ödönnek. Sárvár, 1958. november 22.

53 Vadász Ferenc (Körmend, 1804. november 13. – Szombathely, 1861. május 24.): kanokok, alsólendvai főesperes. Géfin, 1935. 439. p.

54 SZEL PL PH Acta Cancellariae (továbbiakban: AC) Egyházkormányzati iratok (továbbiakban: Egyházkorm. ir.) Iktatókönyvek. Protocolla Cancellariae 1978/1858. 1858. november 15. „*Clarissimo domino Fransisco Vadász facultas an ceditur ecclesiam parochialem in Nagy-Ölbő benedicendi*" – a bejegyzéshez kapcsolódó irat nem található.

55 Stegmüller Károly (Kőszeg, 1822. november 3. – Szombathely, 1906. május 22.): P. sz. 1845. Teológiai doktor. A szemináriumban a dogmatika tanára, a líceumban hittanár és hitszónok, a papnevelde lelkiigazgatója. Szentszéki ülnök, zsinati vizsgáló. Plébános Nagyölbőn 1863–1885. 1882-ben sárvári kerületi esperes, 1885–1890 szemináriumi rektor, 1890-től püspöki helynök, pápai prelátus, nagyprépost. Géfin, 1935. 374–376. p.

56 SZEL Plébániák levéltára. Nagyölbői plébánia iratai (továbbiakban: Nagyölbői pléb. ir.) Bitnicz Lajos püspöki helynök levele a nagyölbői temetőben lévő kereszt és az új tabernákulum felszentelésére vonatkozóan. Szombathely, 1863. október 9.

57 Storno Ferenc, id. (Kismarton, 1821. február 20. – Sopron, 1907. január 29.): festő, építész, restaurátor. Storno munkája, többek között, a nemesládonyi templom Szent Miklós-oltárképe is.

58 Idősb Storno Ferenc ünneplése. = Műcsarnok, 1900. 9. sz. 120. p.; A katholikus Magyarország. A magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából. 2. köt. Szerk. Kiss János, Sziklay János. Bp., 1902. 833. p. „*Ölbő. (XIII. sz.) Temploma sz. Miklós. Szentélyét Storno festette…*"

díszítő freskókat[59] festette. A templom nélküli kisölbői filiában Szent Lőrinc diakónus vértanú tiszteletére egy toronnyal, haranggal, oltárral, padokkal ellátott kis kápolna épült, amelynek alapkövét 1868-ban tették le.[60] A kisölbői közbirtokosok és a helység elöljárói maguk, utódaik és egész Kisölbő község nevében vállaltak kötelezettséget a saját költségükön felépített kápolna mindenkori jó állapotban tartására.[61] A szentszékhez intézett folyamodványa alapján,[62] a kerületi alesperes beleegyezésének feltétele mellett, Szenczy Ferenc[63] püspök 1868. június 12-én hatalmazta fel Stegmüller Károlyt arra, hogy a plébános szerint Szent Lőrinc ünnepéig, augusztus 10-ig elkészülő kápolnaépület megáldását saját maga végezhesse el. Engedélyt adott egyúttal egy elhagyott, egykor a Hetésy család alapította Mária szobornak az új kápolna falába, egy torony alatti fülkében történő elhelyezésére, hétköznapokon miseszolgáltatásra, valamint a búcsúnap megtartására is, utóbbira azzal a kitétellel, hogy az istentiszteletnek a fáratemplomban[64] szokott módon való megtartása ekkor sem maradhat el.[65] 1875. június 2-án már Szabó Imre[66] püspök hagyta jóvá azt, hogy a kisölbői kápolnában, annak búcsúvasárnapján megtartott, szentbeszéddel egybekötött ünnepélyes szentmise egyúttal a fára isteni szolgálat is legyen.[67] A kápolna közel 100 évig szolgálta a híveket. Az 1960-as évekre állaga annyira leromlott, hogy szükségessé vált az épület lebontása. Kóbor István ölbői plébános 1963 júniusában kezde-

59 Idősebb Storno Ferenc Soproni Múzeum Stornogyűjteményében őrzött több vázlatkönyvében is vannak rajzok Nagyölbőről és a Storno tervtárban több terv és néhány dokumentum is található. (Utóbbiak: Nagyölbő (jelenleg Ölbő, Vas megye) 1876 Id. Storno Ferenc: S.2007.1.1. Kápolna kifestés terve (hosszmetszet), S.2007.1.2. Kápolna mennyezetkifestés-terve és sormintaterv, S.2007.1.3. Üvegablak tervvázlat, S.2007.1.4. Akvarell vázlat, Szt. Miklós a tengeri viharban, S.2007.1.5. Szt. Miklós 2 jelenet, S.2007.1.6. Rafael és Gabriel arkangyalok, S.2007.1.7. Uriel és Mihály arkangyalok, S.2007.1.8. Krisztus megkeresztelése). Az adatokat nagy hálával köszönöm Takács-Iváncsics Zsuzsannának, a Soproni Múzeum munkatársának. Jelen tanulmány keretében nincs lehetőség a Storno festmények további ismertetésére.

60 SZEL Nagyölbői pléb. ir Bitnicz Lajos püspöki helynök levele a kisölbői kápolna alapkőletételére vonatkozóan. Szombathely, 1868. május 16.

61 SZEL Nagyölbői pléb. ir A kisölbői közbirtokosok kötelezvénye a kápolna mindenkori jókarbantartásáról. Kisölbő, 1868. május 22.

62 SZEL PL PH PSZ Iratok 309-313/1868. Stegmüller Károly nagyölbői plébános folyamodványa a szombathelyi Püspöki Szentszékhez. Nagyölbő, 1868. május 22.

63 Szenczy Ferenc (Szombathely, 1800. szeptember 17. – Szombathely, 1869. február 19.): magyar egyházi író, szombathelyi megyéspüspök 1852–1869.

64 Fáratemplom: plébániatemplom, anyatemplom.

65 SZEL Nagyölbői pléb. ir. Szenczy Ferenc püspök levele a kisölbői kápolna felszentelésére, a mise szolgáltatásra, búcsúra stb. vonatkozóan, 1868. június 12-ei szentszéki ülés, Szombathely. Stegmüller ezen iratra rávezetett soraiból tudjuk, hogy a szentszék azon határozata, amely szerint a nagyölbői plébánosnak a kisölbői búcsúvasárnapon is a plébániatemplomban kellett miséznie és prédikálnia csalódás okozott a kisölbőiknek és közelégedetlenséget szült. (Más okok mellett azért is, mivel a répceszentgyörgyi plébániához tartozó szomszédos Pósfa település hasonló méretű temploma régtől fogva rendelkezett azzal a joggal, hogy a plébános egyszer egy évben, búcsúvasárnap ott misézzen.) A fentiek odavezetettek egyrészt, hogy Kisölbő lakóinak pap után kellett néznie, ami nem volt mindig problémamentes, másrészt szép idő esetén a plébános üres plébániatemplomnak prédikált, mivel a nagyölbőiek színe–java a mindössze 10 percnyi távolságra eső kisölbői búcsúba sietett. A kisölbőiek kezdeményezték a püspöknél a határozat megváltoztatására, amire megkapták a szóbeli ígéretet, ezért folyamodott 1875. május 28-án kelt levéltervezetében Stegmüller Károly a búcsútartási engedély írásbeli megadásáért is.

66 Szabó Imre (Békás, 1814. október 10. – Szombathely, 1881. február 28.): író, szombathelyi megyéspüspök 1869–1881, tanár, az MTA tiszteleti tagja.

67 SZEL Nagyölbői pléb. ir. Szabó Imre püspök engedélye a kisölbői búcsú megtartására. Szombathely, 1875. június 2.

ményezte a kápolnaépület lebontását,[68] amire megkapta a püspökség engedélyét.[69] A kisölbői Szent Lőrinc-kápolna egykori helyét ma egy fakereszt jelöli, amit 2006-ban állítatott az egyházközség.

Stegmüller Károlyt 1885 júliusa és 1911 júliusa között Beszinger Sándor[70] követte a plébánián. A templom pécsi Angster gyár építette orgonája 1892-ben Beszinger idején készült el.[71] Amikor 1911. szeptember 23-án Osztovics József[72] került lelkipásztornak Ölbőre a plébániaház állagát úgy jellemezte, mint „*domus desolata et derelicta … mintha már 30 éve senki se lakta volna*"[73] és a templomot, mint olyan épületet, aminek belseje gondozatlan és külsőleg is renoválásra szorul. A régi plébánialakot a kegyúr, báró Baich Milán,[74] 1912-ben Günsberger Jenő építési vállalata tervei alapján újjáépítette.[75] Az építéshez 17.673 koronát adott, amihez a plébános 3000 koronát maga tett hozzá.[76] Osztovics idején épült fel a római katolikus elemi népiskola harmadik tanterme, amit 1913. szeptember 14-én szenteltek fel,[77] a plébánialakhoz pedig új gazdasági épület lett emelve, mindkettő Boór András építőmester tervei alapján.[78] Osztovics József 1935 augusztusában elhalálozott. 1935. október 18-tól 1964-ig Kóbor István töltötte be a plébánosi tisztséget. Az ő idejében, 1936-ban történt az anyatemplom megnagyobbítása és a Gaál-féle időkapszula megtalálása. A 20. századi „templomépítő" plébános 1887. december 20-án született Terestyénjákfán (ma: Jákfa) Kóbór János és Vinkovics Ágnes földműves szülőktől. 1912-ben szentelték pappá. Kemenesmihályfai, répceszentgyörgyi, táplánfai (ma: Táplánszentkereszt), kőszegszerdahelyi, felsőszilvágyi (ma: Vasszilvágy), felsőpatyi (ma: Rábapaty), jánosházai káplánkodás után 1922–1926 között hittanár volt Szombathelyen a leánylíceumban és a női felső kereskedelmi iskolában. Ezt követően plébános lett Kerkaszentmiklóson (ma: Tornyiszentmiklós, Zala megye) 1926. január 12-től,[79] majd Ölbőn 1935-től.[80] Kóbor plébános jó kapcsolatot ápolt Mindszenty Józseffel,[81] akivel a premontrei gimnáziumban és a papnevelő intézetben isko-

68 SZEL PL PH AC Egyházkorm. ir. Iratok. 883/1963. Kóbor István ölbői plébános engedélykérő levele az ölbői kis kápolna lebontása tárgyában. Ölbő, 1963. június 5.

69 SZEL PL PH AC Egyházkorm. ir. Iratok. 883/1963. Kovács Sándor püspök engedélye az ölbői kis kápolna lebontása tárgyában. Szombathely, 1963. június 17.

70 Beszinger Sándor (Vép, 1850. július 28. – Celldömölk, 1916. február 24.): P. sz. 1873. Plébános Ölbőn 1885–1911, plébános helyettes Salomváron 1911–1915. Géfin, 1935. 37. p.

71 SZEL Nagyölbői pléb. ir. Költségvetés az ölbői római katolikus templom számára építendő orgonáról. Pécs, 1892. január 24.

72 Osztovics József (Sirokány, 1880. március 16. – Ölbő, 1935. augusztus 23.): P. sz. 1903. Plébános Ölbőn 1911-től elhunytáig. 1928-tól a sárvári felső kerület esperese. Géfin, 1935. 305–306. p.; *Gyürki László*: Calendarium. A Szombathelyi Egyházmegye elhunyt papjai, 1772–2002. Bőv., átd. kiad. Körmend, 2002. (továbbiakban: Gyürki, 2002.) [266.] p.

73 Historia domus [5.] p.

74 Baich Milán, báró (Varadia, 1858. június 22. – Budapest, 1914. augusztus 9.): a főrendiház örökös jogú tagja.

75 SZEL Nagyölbői pléb. ir. Tervrajz az építendő ölbői plébánialakról. Keményegerszeg, 1912. április.

76 Historia domus [7.] p.

77 MNL VaML Sárvári Járás főszolgabírói iratai (továbbiakban: Sárvár Jár. Fszb.). Közig. ir. 2591/1912. Tervrajz az ölbői iskola építendő 3. tanteréről. Ölbő, 1912. április 18. Az épület felszenteléséről lásd Ölbő ünnepe. = Szombathelyi Újság, 1913. szept. 16. 2–3. p.; Iskolaszentelés és beszámoló Ölbőn. = Szombathelyi Kis Újság, 1913. szept. 16. 2. p.

78 MNL VaML Sárvár Jár. Fszb. Közig. ir. 2975/1912. Tervrajz a nagyölbői plébánialak gazdasági épületéről. Keményegerszeg, 1912. április 8.

79 Géfin, 1935. 200. p.

80 Gyürki, 2002. [268.] p.

81 Mindszenty (1942-ig Pehm) József (Csehimindszent, 1892. március 29. – Bécs, 1975. május 6.): hercegprímás érsek, bíboros.

latársak voltak Szombathelyen. Ha a helyzet úgy alakul, a veszprémi püspök bújtatását is vállalta volna az ölbői plébánián Mikes János (1876–1945) gróf érsek kérésére 1945-ben.[82] A háborút követő új renddel nem tudott megbékélni. A régi rendszer képviselőjeként és híveként, kommunizmus ellenes magatartása és megnyilvánulásai miatt megfigyelték[83] az amúgy könnyű természetűnek egyáltalán nem nevezhető egyházfit. Az 1950-es évek elején neve többször is megjelent a párt- és kormánypropaganda lapként funkcionáló megyei napilapban *„atompap”*,[84] *„kulákpap”*,[85] *„kulákplébános”*,[86] *„megyeszerte hírhedt, a falujában „kupecpap”-nak titulált ..., szabotáló kulák...”*[87] jelzőkkel illették. 1951-ben tiszteletbeli esperessé nevezték ki. 1964. szeptember 15-ével vonult nyugalomba,[88] 1969. augusztus 25-én hunyt el Uraiújfaluban. Jákfán temették.[89] Plébánosi teendői ellátása mellett az 1920-as években rendszeresen jelentek meg közleményei a Máriakert, a Jézus Szíve Hírnöke, Rózsafüzér Királynéja című lapokban, az 1930-as években gazdasági, politikai témákban fejtette ki véleményét a Zalamegyei Újságnak, a Dunántúli Hírlapnak, az Összetartásnak és a Vasvármegyének írt cikkeiben.[90] Az, hogy az időkapszulából „hír lett”, és az elsőként a Zalamegyei Újságban jelent meg, nem kétséges, Kóbor plébános „újságírói múltjának” és korábbi zalai kapcsolatainak is köszönhető.

Az 1930-as évek közepére az anyaegyház és filiája (Alsószeleste) lakosainak száma együttesen megközelítette az 1700 főt. Ebből 1934-ban csak Ölbőn 1140 katolikust számolt a sematizmus.[91] Mivel

82 *Feiszt György:* Mindszenty József Ölbőn. Ismeretlen történeti adatok a plébánia historia domusában. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2019. 2. sz. 210–214. p.

83 *Kövér István:* Egyházügyi jelentések Vas megyéből, 1952–1958. = VSZ, 2002. 5. sz. 631., 634–635. p.; MNL VaML Az MDP Vas Megyei Bizottságának iratai 86. őe. 115–118. fol. Államvédelmi Kirendeltség Sárvár jelentése Ölbő község feltérképezése tárgyában. Sárvár, 1950. augusztus 3. *„... A községben ellenséges megnyilvánulásai voltak és vannak Kóbor István helybeli rk. papnak, aki ellen számos jegyzőkönyvet és jelentést küldtünk be, azonban még ezidáig eljárás ellene nem volt. Jelenleg a község aktív ellenségei a következők: Kóbor István, kulák rk. plébános, aki a felszabadulás óta ellenséges tevékenységet fejtett ki. Ellenséges tevékenysége abban is konkrétan bebizonyosodott, hogy a haladó szellemű ifjúságot ököllel fenyegette, hogy vigyázz, mert már te is kommunista vagy rá fogsz fizetni. A ráfizetést egy esetleges helyzet változásra értelmezte. A tanítóságot szintén megfenyegette, hogy vigyázzanak, mert készül az akasztófa számukra. Az ellenséges tevékenysége a mai napon sem szünetel, mivel akadályozza a termelő munkát, a beszolgáltatásnak még a mai napig sem tett eleget, pedig már 5-6 nappal ezelőtt elcsépelt. Az aratás folyamán igyekezett termelő csoport tagokat felvenni aratónak azzal a céllal, hogy a termelő csoportban bomlást idézzen elő. Ez sikerült is neki, mivel a termelő csoportból kettő, akinek a legtöbb földje volt a csoportban, kilépett és különhordta a gabonáját. Ilyen formában tehát el kellett, hogy szegődjön hozzá két termelő csoport tag, hogy azoknak az évi kenyér keresetük meglegyen. Kóbor plébános egyáltalán nem dolgozik. 2 alkalmazottat tart, aki helyette dolgozik és ő pedig részére megbízható elemeket látogatja. Ezek közé tartozik Hencsei Antal volt MDP titkár, kizárt párttag, Gecse Kálmán cipész párton kívüli, Szele Géza szöv. boltkezelő és hasonló jobboldali elemek. ...”*

84 Kóbor István a 70 holdas atompap a béke és a dolgozók ellensége. = Vasmegye (továbbiakban: Vm.), 1950. máj. 28. 5. p.

85 *Dobson:* Az öntudatos ölbői dolgozó parasztok – a pap, a tinó és a kulák közül – a termelőcsoportot választották. = Vm., 1950. aug. 24. 3. p.

86 Akik olcsón adnák a békét. = Vm., 1950. szeptember 30., 3 p.

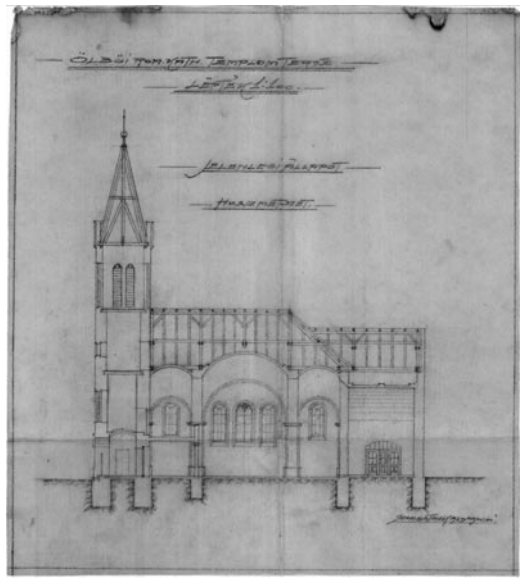
87 *„...aki sorozatosan megszegi mind az állam rendelkezéseit, mind a püspök utasításait, és a kisgyermekek verésén, túl odáig merészkedik, hogy vérbenforgó szemmel nyíltan merészelje fenyegetni a dolgozók legjobbjait, a kommunistákat.”* Esküszegők – fekete talárban. = Vm., 1952. máj. 11. 6. p.

88 História domus [24–25.] p.

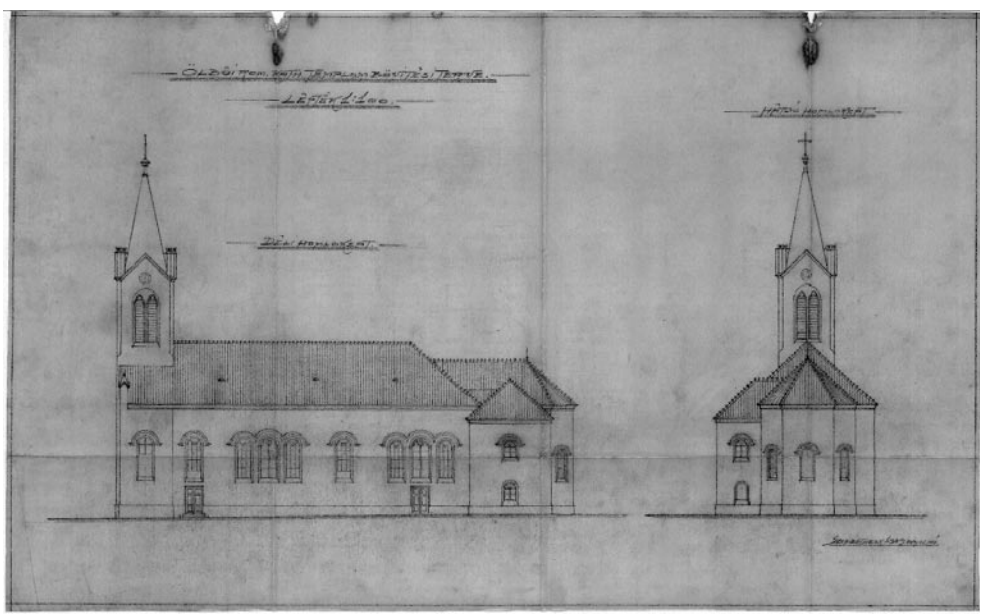
89 Gyürki, 2002. [268.] p.

90 Géfin, 1935. 200. p.

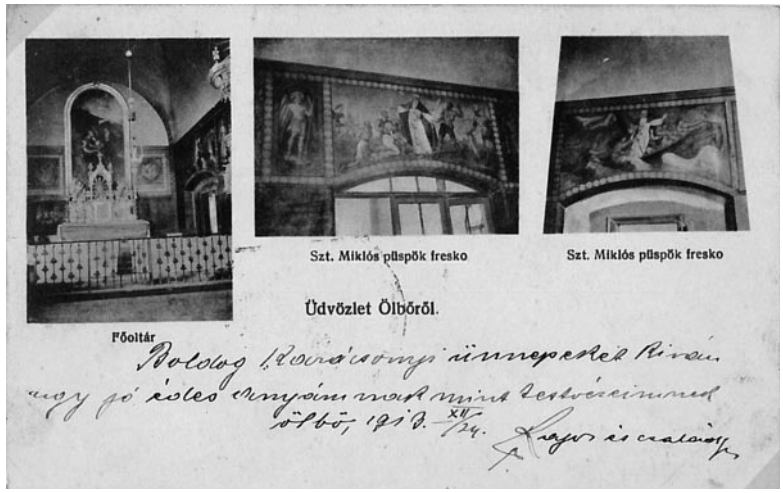
91 Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1934. Sabariae, [1934.] 27. p.

Az ölbői templom terve, bővítés előtti állapot, 1929
(MNL VaML SZÉVM 12 doboz. Ölbői római katolikus templom bővítése, 1929)

Az ölbői templom bővítési terve, 1929
(MNL VaML SZÉVM 12 doboz. Ölbői római katolikus templom bővítése, 1929)

A templom főoltára és a szentély egykori Szent Miklós freskói az 1910-es években
(Kőszegfalviné Pajor Klára: Vas megye települései képes levelezőlapokon. Szombathely, 1999. 60. p.)

A Nepomuki Szent János-szobor Ölbőn, a templom előtt
(Fotó: Orbán Róbert, 2016)

az 1850-es évekhez viszonyítva megduplázódott a faluban a hívek száma, így igencsak indokolttá vált a 19. század közepén emelt templomépület megnagyobbítása. A templombővítési munkálatok előkészítését tulajdonképpen Osztovics plébános már az 1920-as évek végén megkezdte. 1929-ben Müller Ede[92] és Weiss Oszkár[93] építési vállalkozók szombathelyi cége készített építési terveket a bővítéshez.[94]

Osztovics József korai halála után utóda, Kóbor plébános működése idején valósult meg az építkezés. Az ölbői plébániatemplom megnagyobbítását 1936-ban Zsolnai Mihály[95] sárvári építőmester vállalta el 11.086 pengőért.[96] Az építési munkálatok, Grősz József[97] püspök szóbeli engedélye alapján, május 8-án falbontással kezdődtek és az épület nagyobbítása a régi szentély lebontásával, kelet irányban 9 m 30 cm hosszúságban történt. A szentély Szent Miklós püspököt, arkangyalokat stb. ábrázoló, idősebb Storno Ferenc festette freskói minden bizonnyal ekkor semmisülhettek meg.

Május 16-án került elő az időkapszula egy, a hátsó falban négy nagy, külön erre a célra készült téglával határolt üregből. A 7 dl-es, spanyolviasszal lepecsételt, parafadugóval lezárt fehér üvegben két db fekete–sárga zsinórral lekötött, egymásba összegöngyölített papírt találtak. A négy nagy tégla közül az alap téglán *„Gaál Sándor n. ö. plébános 1858 24. april."* szövegű bevésés volt olvasható, a felső téglán a kőművesek ceruzával írt neve, ez utóbbit azonban nem tartotta érdemesnek lejegyezni Kóbor plébános a historia domusba. Az iratok mellett az üvegben találtak még különféle korabeli fémpénzeket, köztük egy–egy ezüst- és aranypénzt is. 22-én érkezett meg 1167/1936. számmal a templomnagyobbítási engedély. 29-én kezdődött meg az új alap betonozása. Az előkerült iratokat, pénzérméket június 10-én helyezték vissza a templom hátsó falába egy 3 l-es üvegbe Kóbor plébános szövegezte két új irattal és újabb pénzérmékkel, papírpénzzel kiegészítve.[98] Grősz József megyéspüspök 1936. szeptember 28-án szentelte fel a templomot.[99]

Kóbor plébános nyugalomba vonulását követően, 1964 szeptemberétől Hatt András[100] lett a falu plébánosa, aki 1976-ban bekövetkezett haláláig szolgálta az ölbői híveket. Hatt András alatt, 1965-ben a plébánia tetőzetét tatarozták. 1968-ban a templomépületet külső tatarozása valósult meg és a plébániaház külsejét is kijavították, újonnan színesre meszelték. 1969-ben tovább folytatódtak a javítási munkálatok a plébánialakon. A ház az utca felől működő burkolatot kapott, az eresz alá csatornát csináltattak. A templomban villamosították és javították az orgonát.[101]

92 Andráskay Müller Ede (Brünn, 1866 – Székesfehérvár, 1960. augusztus 14.): mérnök, szombathelyi építési vállalkozó, kormányfőtanácsos.

93 Weiss Oszkár Jakab (Székesfehérvár, 1873. augusztus 2. – 1936. április 8.): mérnök, szombathelyi építési vállalkozó.

94 MNL VaML Szombathelyi építési vállalkozók műszaki iratai (továbbiakban: SZÉVM) 12 doboz. Ölbői római katolikus templom bővítése, 1929.

95 Zsolnai (Zsidó) Mihály (Sárvár, 1893. október 30. – Sárvár, 1967. április 28.): építőmester, építési vállalkozó.

96 MNL VaML Sárvár Jár. Fszb. Közig ir. 5-56/1936. Az ölbői római katolikus templom tervei.

97 Grősz József (Féltorony, 1887. december 9. – Kalocsa, 1961. október 3.): római katolikus pap, szombathelyi megyéspüspök 1939–1943, kalocsai érsek 1943–1961.

98 Historia domus [10–16.] p.

99 Templomszentelés Ölbőn. = Vvm, 1936. szept. 29. 4. p.; Templomszentelés Ölbőn. = Dunántúli Néplap, 1936. okt. 3. 10. p.; Templomszentelés Ölbőn. = Sárvár és Vidéke, 1936. okt. 11. 1–2. p.

100 Hatt András (Szerecseny, 1899. november 30. – Sárvár, 1976. április 14.): P. sz. 1923. Hitoktató Szombathelyen 1923–1924. Plébánoshelyettes Ostffyasszonyfán 1934–1964, plébános Ölbőn 1964-től elhunytáig. Géfin, 1935. 133. p.; Gyürki, 2002. [123.] p.

101 Historia domus [25–27.] p.

Hatt András esperes–plébánost 1976–1987 között Vizy József[102] követte a plébánosi tisztségben. A templombelső rendbetételére, kifestésére Vizy idején, 1977-ben került sor. Ugyanezen évben elkészült a szembenéző oltár és a két mellékoltár is, Vogl Jenő pécsi kőfaragó munkái. A plébániaházhoz új melléképületet emeltek, a régit pedig lebontották. A következő esztendőkben a templom- és a plébániaépültétben is több korszerűsítés valósult meg. 1978-ban megtörtént a templom északi felének víztelenítése, megépült a templomkerítés. 1981-ben a plébániaházba központi fűtést szereltek. 1982-ben a plébániatemplom fűtése készült el.[103]

1987. szeptember 1-jétől Vizy Józsefet a Nárai plébániára nevezték ki. Az új plébános Rátkai Imre[104] lett, aki Egyházashetyéről jött, szeptember 10-én költözött Ölbőre. Rátkai Imre működése alatt további modernizációs tevékenységek és felújítási munkálatok zajlottak a plébánián. Közel sem teljességgel sorolva az eredményeket, 1989-ben a plébániházban új fürdőszoba alakítottak ki, a háztető cserepezésére és a lakás egy részének kifestésére is sor került. 1989-ben megvalósult a templom főoltárának rendbehozatala, aranyozása. 1990 nyarán üvegeztetve lett a templom és a paplakon is javításokat végeztek. A plébánián befejeződött a pince szigetelése és mélyítése is. 1991-ben a templomban a négy evangélista szobrát újra festették, javították; az oltárhoz mikrofont vezettek. 1992 júniusában a kántornak lett felszerelve mikrofon hangerősítővel. 1996-ban a templom szobrai lettek teljesen kifestve, aranyozva a szószékkel együtt. 1997. január 17-én volt a gázszerelés átadása a plébánián, majd a templomban is 1 hónapon belül. 1997. augusztus 4–9-ig zajlott a templomépület, majd 11–12-ig a plébániaház cserepezése, javítása. 1998. október 10–11. társadalmi munkában renoválták a plébániaház két oldalát. 2000-ben felújították a plébániatemplom orgonáját.[105] 2001 májusában a templomba négy db csillárt vettek. 2006-ban a harangokat javították.[106] 2012-ben a templom új cseréptetőt kapott. 2012. október 1-jével Veress András[107] szombathelyi megyéspüspök Rátkai plébánost Egyházasrádócra helyezte át, egyúttal megszüntette a középkor óta fennálló ölbői plébániát. A falu a rábapatyi plébánia filiája lett.

Forrásközlés

Az 1936. évi építési munkálatokról és az időkapszulákról a historia domus az alábbiakat rögzíti:

„1936. év
1936. máj. 8.
Grősz József ap[ostoli] kormányzó szóbeli engedélye alapján az ölbői templom nagyobbítását Zsolnai Mihály sárvári építőmester vállalta el 11086 P. ért. A fal bontása megkezdődött.

102 Vizy József (Salomvár, 1927. március 8. – Brandenburgi kórház, 1994. július 12.): P. sz. 1951. Plébánoshelyettes Tornyiszentmiklósón 1958–1976, plébános Ölbőn 1976–1987, majd Náraiban 1987-től haláláig. A Szombathelyi Egyházmegye névtára. Szombathely, 1972. 191. p.; Gyürki, 2002. [223.] p.

103 Historia domus [28–29.] p.

104 Rátkai Imre (Horvátnádalja, 1946. november 19. –): P. sz. 1972. Plébános Egyházashetyén 1981–1987, Ölbőn 1987–2012, Egyházasrádócon 2012-től. A Szombathelyi Egyházmegye névtára. Szerk. Horváth Imre, Rába Imre. Szombathely, 2000. 145. p.

105 Örömünnep az orgonaszentelés. Felújították a település több mint százéves hangszerét. = VN, 2000. dec. 28. 4. p.

106 Historia domus [29–36.] p.

107 Veres András (Pócspetri, 1959. november 30. –): szombathelyi 2006–2016, jelenleg győri megyéspüspök.

máj. 16.
A hátsó falban négy nagy, külön e célra készült téglával határolt üregben, egy 7 dl.-es fehér üvegben, amelynek parafadugója le volt spanyolviasszal pecsételve, két feketesárga zsinórral lekötött egymásba összegöngyölített papírt találtunk. Tartalmuk, illetőleg szószerinti másolatuk a következő.

A' teljes Szent Háromságnak nevében!

Az 1758ki püspöki látogatás (Visitatio Canonica) tanusítása szerint a régi kereszténytől által századok előtt e' helyen emelt 's Szent Miklós püspök emlékére szentelt Nagy Ölbői anya templom az idő és elemek viszontagságaitól roncsolva romba dülni indulván, 's csekelysége miatt a' hívek növekedése számát is befogadni képes nem lévén, Nagyságos Szent Györgyi Horváth László és Edmund urak mint a' Nagy Ölbői Plébániának jelenlegi kegyurai, Őseik keresztény buzgóságát követve, a' plébániai hívek kézi 's szekerezési munkájának hozzájárultával a' Mindenható Istennek dicsőítésére, és a' hívek buzgóságának emelésére ugyan e' helyen szinte Szent Miklós püspök emlékére egy alapjából új, és tágasbb templomot emelni: Istennek segítségével, ki minden jó szándékot elősegít, az építési munkát mielőbb megkezdeni óhajtották. Minek következtében mai napon Szent Mihály havának[108] *26án Szent Czyprián püspök napján 1857ik évben IXik Pius Szentséges Római Pápának,*[109] *Ferencz József*[110] *ausztriai Császár és Apostolai Magyar Királynak uralkodása – Szenczi Ferencz Szombathelyi Megyés Püspöknek, Gaál Sándor helybeli plébánosnak, Ásbót Miklós Nagy Ölbői helység birájának hivatoskodásuk idejében, és az alulírottak jelenlétében a' fent irtt helybeli plébános püspöki engedély mellett az alapkövet beszentelve letette. Az Atyának és Fiunak, és Szent Lélek Isten nevében. Ámen.*
Hayden Pál s[ajá]t k[ezűleg] Hegyf[alu] urad[almi] tisztt[artó]. Horváth István s. k. Kiss Pál s. k. taníttó, Ásbóth Miklós s. k. biró, Fazekas Tamás s. k. esküt, Rozmán György s. k. esküt, Puklér László s. k., Simon József s. k., Szántó Antal s. k. Simon János s. k. Péter István s. k.

Emlék a' Jövendő embereinek.

Még történik hogy 50-100-200, vagy ha szerencsésebb lesz a' jövendő Nagy Ölbői ivadék, 500 év mulva ha ezen irás papirjaival együtt el nem rodhad, olvasni fogja, hogy e templom e' mostani jó népnek (bár 500 év alatt igy lehetne nevezni!) közre munkálásával történt – Lesz, előre gondolom, olylyan, ki e' mostani ivadékot együgyűnek, tudatlannak és Isten tudja minek nem fogja mondani. (:mért a későbbi ivadék csak 100 évek után is magát bölcsebbnek, okosabbnak szoktat tartani, mint őseit:) De – hallyad: !!! Te, mikor ezt olvasod, nem leszel olly okos, müvelytt, finom társalkodó, szebben öltözködő, nagyobb becsület tudó 's Isten félőbb, mint e' jelen ivadék, ha csak a' levegőben nem fogsz utazni gőzkocsin, vagy azt ki nem találod, hogy az ember levegővel elélhet. Jövő ivadék! Mely minket tán ostobáknak fogsz majd mondani, én előre megmondom, hogy: te vagy ostoba, buta, müveletlen. Ezt mondja nektek – Gáál Sándor Nagy Ölbői plébános 1858-ban Április 24-én. Emlékezzetek rólunk.

A négy nagy tégla közül az alap téglán ez a bevésés áll: Gaál Sándor n. ö. plébános 1858 24. april. A felső téglán a kőmivesek ceruzával irott nevei.

108 Szent Mihály hava: szeptember hónap régi magyar elnevezése.

109 Pius, IX., B., Giovanni Maria Mastai Ferretti (Senigallia, Marche, Itália, 1792. május 13. – Róma, 1878. február 7.): XVI. Gergely utódaként 1846. június 16. – 1878. február 7.: pápa.

110 Ferenc József, I. (Bécs, 1830. augusztus 18. – Bécs, 1916. november 21.): osztrák császár és magyar király.

Az üvegben még találtunk: egy darab 1848-ban készült magyar krajcárt; egy darab 1851-ben készült osztrák krajcárt; egy darab 1849-ben készült osztrák hat krajcárost; ónlemezve betakarva egy darab 20 (valószinüleg 20 forintos) számú jelzésű, 1848-ban készült ezüst pénzt. Felirása: Magy. Or. Védője 1848. Sz. Mária Ist. Annya.[111] *– V. Ferd. Magy. H. T. Orsz. Királya. Erd. N. Fejed.;*[112] *ugyancsak ónlemezbe betakarva egy darab számjelzés nélküli arany pénzt. Felirása: S. Maria Mater Dei Patrona Hung.*[113] *1845. – Ferd. I. D. L. Aust. Imp. Hung. B. Rex. H. N. V. R. L. V. D. C. L. I. A. A.*[114] *- A pénzeken a magyar szentkoronának a keresztje még nincs elhajolva.*

május 22.
A templomnagyobbítási engedély 1167/1936. sz. alatt megérkezett.
május 29.
Az új alap betonírozása megkezdődött.
jún. 10.
A május 16-án előkerült iratok, pénzek visszahelyeztettek a templom hátsó falába a következő szövegű két új irattal együtt:

Isten nevében.

Az 1858-ban újból készült ölbői templom a hivek számának növekedése folytán nagyobbitásra szorult, a szombathelyi egyházi főhatóságnak 1167/1936. sz. engedélye alapján a templomföldek haszonbéréből évről-évre összetevődött tőkéjének felhasználásával, a hivek készséges kézi és igás napszámának segítségével az ölbői egyházközségi képviselőtestület a templomot megnagyobbíttatta. A nagyobbítást Zsolnai Mihály sárvári építőmester végezteti 11086 aranypengőért. A nagyobbítás a régi szentély lebontásával kelet irányban 9 m 30 cm hosszuságban történik. A munkálatok 1936. május 8-án kezdődtek. Jóllehet a templom ujbóli megáldását 1936. év Nagyboldogasszony napjára tervezzük, de azért őseinknek Szent Miklós püspök iránt való tiszteletét kegyeletes szívvel akarjuk megőrizni, megnagyobbodó templomunkat ismét Szent Miklós püspök védnöksége alá helyezzük.
A mi vágyunk, forró imánk azért száll a mindenható Istenhez, hogy a megnagyobbodó templomunkban megnagyobbodott szeretettel kereshessük fel a Jóságos Teremtőt s mindazok, akiket e templom valamikor is látni fog s befogad falai közé, egykor Isten országban viszontláthassuk s megismerhessük egymást.

Ölbő, 1936. jún. 10-én Szentséges Atyánknak, XI. Piusz[115] *pápánknak, Vitéz Nagybányai Horthy Miklós csonka országunk kormányzójának, Grősz József szombathelyi apostoli adminisztrátor felsz[entelt] Püspök kormányzósága, Báró Baich Mihály*[116] *alsószelestei nagybirtokos kegyurasága idejében mint az ölbői egyházközség és politikai köz-*

111 Magy. Or. Védője. 1848. Sz. Mária Ist. Annya: Magyarország Védője. 1848. Szűz Mária Istennek Anyja.

112 V. Ferd. Magy. H. T. Orsz. Királya. Erd. N. Fejed.: V. Ferdinánd, Magyar-, Horvát- és Tótország Királya, Erdély Nagyfejedelme.

113 S. Maria Mater Dei Patrona Hung. (Sancta Maria mater Dei patrona Hungariae): Mária, Istennek Szent Anyja, Magyarország patrónája.

114 Helyesen: FERD. I. D. G. AVST. IMP. HVNG. B. REX. H. N. V. R. L. V. D. G. L. I. A. A. (Ferdinandus I. Dei gratia Austriae imperator, Hungariae, Bohemiae rex huius nominis quintus, rex Lombardiae, Venetiae, Dalmatiae, Galiciae, Lodomeriae, Illyriae, archidux Austriae): I. Ferdinánd Isten kegyelméből Ausztria császára, Magyarország, Csehország e néven ötödik királya, Lombardia, Velence, Dalmácia, Galícia, Lodoméria, Illiria királya, Ausztria főhercege.

115 Pius, XI., Achille Ratti (Desio, Lombardia, 1857. május 31. – Róma, 1939. február 10.): XV. Benedek utódaként 1922. február 6 – 1939. február 10.: pápa.

116 Baich Mihály, báró (Satumic, 1889. október 27. – Ölbő, 1955. március 17.): dendrológus, a Szelestei Arborétum továbbfejlesztője és mai formájának kialakítója.

ség képviselői jelen iratot saját kezüleg aláírva a templom hátsó falában elhelyeztük. Kóbor István plébános P[ecsét] H[elye] Király József körjegyző. Harmat József kántortanító. Szirt Ilona tanitónő, Ecker Emilia tanitónő, Simon Sándor t[anít]ó, Kovács János, Kovács Géza, Németh József, Nagy József, Horváth Imre, Grubanovits Sándor, Németh Zsigmond, Szele Ferencz, Asbóth József, Bognár Lajos, Kondor József, Varga Gyula biró és gondnok, pénztáros P. H. Németh István közs[égi] irodatiszt, Dr. Gábriel Lajos j[egy]zőgyakornok, Puklér János egyh[áz]k[özség] vil[ági] elnök és közgyám, Fodor Lajos képviselő és tanácstag, Kovács Gyula esküt, Szele István, Smidelius Géza, Patyi Gyula, Patyi Jenő – s. k.

Intelem a jövő nemzedéknek.

Meghatottan olvastuk az 1857-ben a templom falában elhelyezett, az 1936 évben előkerült, de még ugyanazon évben visszahelyezett iratokat. Rezgett a szivünk, amikor olvastuk: »Te mikor ezt olvasod…«. Az a gondolat futott végig rajtunk, hol vannak ők már, akik az iratot aláírták. Testük elporladt, de éreztük, hogy lelkük hozzánk simul, megilletődött lélekkel hallgattuk tanításukat: ha gőzkocsin jártok is a levegőben, mégis szerencsétlenek, ostobák vagytok, ha Istenről megfeledkeztek. Jövő nemzedék, légy hát vallásos. Egy igazi érték van a földön: ez a lélek. Viseld hát gondját! Minden elmúlik a földön, de a lélek örökké él. Nem mindegy: Istennél van-e vagy a kárhozatban. Nemzedékek jönnek, eltűnnek; egyik nemzedék elfelejti a másikat. Amikor ez írásunk napfényre kerül, talán 300-500 év mulva, vagy ennél is később, senki sem fog már rólunk tudni, ismeretlenek leszünk az emberek előtt. Nem baj, ez az ember sorsa itt a földön. Ha Istennek élünk, Isten nem fog megfeledkezni rólunk soha. Amikor a nagyobbodó templom alapjait ástuk, emberi csontokra, koponyákra akadtunk. Voltak koponyák egészen egymás mellett is, amiből tömegsírokra következtettünk. Ki tudja, micsoda viharos időket élhettek gazdáik és senki meg nem tudta különböztetni, hogy dusgazdag vagy koldusemberéi voltak-e. A sírban egyenlőkké lettek, földi dicsőségük már rég letünhetett, szenvedésüknek már rég vége lehetett. Jövő nemzedék, értsétek meg egymást már itt a földön is, tudjátok meg, e világnak élni nem érdemes, csak az az élet értékes, amely Isten szeretetében folyik le. Mindent itt kell hagyni, csak a jócselekedetek kisérik lelkünket pártolólag Isten elé, csak ezeknek van értékük Isten előtt.

Ha majd talán a mi csontjaink is századok multán előkerülnek, hantoljátok el őket buzgó imádság közben. A természettudomány rohamos lépésekkel halad előre. Ma már repülőgépek szelik a levegőt, a rádió útján messze világrészekkel beszél az ember, szobájából a messze távolságokat kezdi szemlélni. Ki tudja, mit ki nem talál még az emberi ész. De haladjon bár a tudomány odáig, hogy hónaljad alá szárnyakat illesztve madár módjára repülsz a levegőben, azért ez a tudomány el ne távolítson Istentől, hanem inkább közelebb vigyen hozzá. Hiszen Isten az, aki a természet törvényeit alkotta s akarja, hogy azok felfedezésével a tudomány mindinkább előbbre haladjon. Titkos törvényekkel szórta tele a természetet, mert a titokszerüség vonzza az embert és kutatásra sarkalja. Amikor az ember kutatja a természet titkait, talán el is feledkezik róla, hogy ezzel a paradicsomi parancsolatnak hódol: »hajtsátok uralmatok alá a földet«. A természet titokszerüsége, szépsége figyelmeztessen benneteket arra, hogy ígaz vallásunk szent titkaival is kell foglalkoznotok s hivja fel figyelmeteket Isten megmérhetetlen gazdagságára, végtelen jóságára, bölcseségére, szépségére, hogy egy-

A templom és az 1. világháborús hősi emlékmű valószínűleg az 1930-as években, már a templombővítés után. (Berzsenyi Dániel Könyvtár Savariensia Gyűjtemény)

kor ne csak mint most homályosan, a természet által ismerjétek meg Istent – hanem szinről-szinre is megláthassátok a végtelen szépséget.

Bízunk alázatos lélekkel abban, hogy amikor ti esetleg írásunkat olvassátok, mi már akkor Isten imádásában, szemléletében gyönyörködhetünk. Istenben látni fogjuk a ti küzdelmeteket, imádkozni fogunk értetek, hogy ti is közénk jussatok. Istennél várunk titeket, hogy átvegyétek az örök élet koronáját. Ámen. Ölbő, 1936. jún. 10. Kóbor István plébános s. k.

Mostan használatos és régen használatos különféle ezüst, réz, papírpénzeket is helyeztünk el egy 3 literes üvegben.

1936. szept. 28-án nagy ünnepség keretében benedikálta a templomot Grősz József apostoli adminisztrátor, amelyet Sárvár és Vidéke időközi lapja (1936. okt. 11.) így ír le: ...”[117]

117 Historia domus [10–17.] p. A forrás átírásához nyújtott segítséget Pup Krisztinának köszönöm.

Zárszó

A 19. század közepén újjáépített ölbői templomról nincs korabeli képanyagunk (tervrajz, grafika stb.). Orbán Róbert helytörténész szerint ugyanakkor az épület előtt ma is álló barokk Nepomuki Szent János-szobor talapzatának reliefjén az 1857–1858-ben emelt templomépület homlokzati sziluettje látható és egy reverendás alak, talán Stegmüller Károly plébános, aki bottal a kezében, kalappal a hóna alatt a templom felé siet. (B4 kép) A talapzat fő oldalán a C. S. P. betűk (valószínűleg Carolus Stegmüller Parochus), oldalt a felújításra utaló „RENOV 1866” felirat olvasható. A helytörténész úgy gondolja, hogy az 1700-as évek közepén alkotott szobrot 1866-ban – mielőtt a jelenlegi helyére állították – renoválták. Ekkor készült a talapzat domborműve is, rajta a templom korabeli ábrázolásával.[118]

118 https://www.kozterkep.hu/28538/Nepomuki_Szent_Janos_Olbo_1866.htmlhttps:/www.google.com/?gws_rd=ssl# (Megtekintve: 2019. június 30.

Horváth Antal

Tagosítások Vas megyében, 1949–1956

1. rész

A 2. világháborút követően a mezőgazdasági termelés feltételeiben jelentős változások történtek. Az 1945. évi földreform megszüntette a nagybirtokokat, a földosztással létrejött kisbirokrendszer jelentősen csökkentette a mezőgazdaság árutermelő képességét. 1948-tól a hatalom kizárólagos birtokosaként a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) a mezőgazdaság szocialista átalakításával, az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek létrehozásával kívánta modernizálni, ezzel eredményesebbé tenni a mezőgazdasági termelést. Ennek az átalakító munkának a részeként kezdődtek meg 1949-től a tagosítások. A tekintett időszakban a tagosítások a létrehozott nagyüzemek érdekeit, szükségleteit elégítették ki, ugyanakkor rombolták a parasztság termelési biztonságát, a termőföldhöz, birtokhoz kötődő évszázados hagyományait; eszköze lett a kulákság korlátozásának és kiemelt forrása a termelőszövetkezetek szervezésének. A jelen dolgozatban, elsősorban levéltári forrásokra támaszkodva, a Vas megyében történt tagosításokat, ezek hatásait vizsgáljuk.

A tagosítások létjogosultsága a jobbágyfelszabadítást követően az egyre inkább elaprózódó parcellák miatt fokozódott. Az 1848-at követő polgári átalakulás részeként az úrbéri elkülönözések, birtokrendezések eljárásai a századfordulóig húzódtak. 1908-tól az ún. polgári tagosításokkal igyekeztek megfelelni a jelentkező igényeknek.[1] Az 1920. évi, 927.000 katasztrális hold[2] (kh) föld kiosztásával járó földreformot is beleszámítva, 1908 és 1943 között az ország 268 községében történt meg a külterületek tagosítással történő átalakítása.[3]

Az ún. polgári tagosítások első szakasza a közigazgatási-, a második a bírói eljárást foglalta magában. Az érdekelt(ek) kérvénye alapján a földmívelésügyi miniszter a célszerűségi és hasznossági szempontok alapján engedélyezte a tagosítást, ha a tagosítandó területek az adott község külterületének legalább negyed részét alkották, illetve azt a szakbizottság és a helyszínre küldött bizottság véleménye megalapozta. Az engedélyt követő bírói tagosítási eljárás négy szakaszból állt: a megengedhetőség tárgyalása, az előmunkálatok, az érdemleges tárgyalás és a végrehajtás. A polgári tagosítások időigényesnek bizonyultak, volt olyan tagosítás, amelyik 30 évig tartott, de a legtöbbet sem sikerült 6–10 évnél hamarabb befejezni.[4] A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló 1942. évi XVI. törvénycikk a községre nézve hasznos, célszerű és keresztülvihető ese-

1 Jó összefoglalást ad *Simonffy Emil*: A parasztföld és a tagosítás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848–1914. Szerk. Szabó István. Bp., 1965. 1. köt. (továbbiakban: Simonffy, 1965.) 207–259. p. A szakirodalom a polgári tagosítások kezdetét az 1908. évi XXXIX. törvénycikkhez köti. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90800039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36. (Megtekintve: 2021. február 10.)

2 Területmérték. 1 kh = 1600 négyszögöl = 0,5755 hektár = 5755 m².

3 A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása. Szerk. Dorgai László. Bp., 2004. (továbbiakban: Dorgai, 2004.) 16. p. http://repo.aki.gov.hu/2929/1/at_2004_06.pdf (Megtekintve: 2021. február 18.)

4 A tagosítási munkálatok menetét lásd Simonffy, 1965. 245–259. p.

tekben felhatalmazta a földmívelésügyi minisztert *közérdekből történő* tagosítás elrendelésére.[5]

A 2. világháborút követően a mezőgazdasági termelés átalakításának egyik legfontosabb lépését az 1945. évi földreform jelentette. A megszüntetett nagybirtokokkal és az elkobzott területekkel együtt 5.599.645 kh, a termőterület 34,8%-a cserélt gazdát.[6] Vas megyében a földreform során az agrárlakosság 13,3%-a, azaz 21.053 fő részesült összesen 77.457 kh juttatásban.[7] Ennek a földbirtok-politikai intézkedésnek a következményeire alapultak a választott időszakunkhoz kötődő drasztikus birtokszerkezeti változások, amelyek alapvetően átrendezték a tulajdonosi- és használati viszonyokat. Az ide tartozó lépések közül a jelen dolgozatban a tagosításokkal, illetve azok Vas megyében történt megvalósításával foglalkozunk.[8]

Az 1949-től induló tagosítások az egykori nagybirtokokon létrejövő állami gazdaságok, valamint az ingatlanforgalmat és a bérleti viszonyokat átrendező birtokpolitikai intézkedések, továbbá a súlyosbodó terhek elől menekülők révén létrehozott termelőszövetkezetek igényeinek kielégítését szolgálták. Így a *tagosítások* homlokterében az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek érdekei, növelésük szándékai álltak. Az pedig a rendszer lényegéből fakadt, hogy ezt a folyamatot is maximálisan igyekeztek kihasználni a termelőszövetkezetek (tsz) szervezése érdekében, a „falusi osztályharc" fokozására, a kulákság életterének további szűkítésére. A gyakorlati megvalósításra az 1948. második felére eső fordulat nyomán a mezőgazdaság kollektivizálásának elindításával összefüggésben került sor.

Az MDP Titkársága 1949. május 25-én fogadta el az őszi tagosítás tervezetét. A bevallott fő cél – az állami gazdaságok és a tszcs-k széttagolt területeinek összevonása – mellett kiemelt szerepet kapott ezen nagyüzemek területeinek növelési-, valamint a termelőszövetkezeti csoportok (tszcs) alakulásának, tagságuk növelésének szándéka is. A párt vezetői tudatában voltak e politikai döntés súlyának: „*a részleges tagosítás az első rendszabály, amelynél hozzányúlunk nemcsak az úri birtokos és kulákelemek, hanem egyes dolgozó parasztok birtokviszonyaihoz is.*"[9] A jogalkotáshoz az elfogadott politikai irányelvek szolgáltak alapul. A további években az MDP vezető szerveinek a tagosításokkal kapcsolatos határozatai a tsz-fejlesztésekhez kapcsolódtak, illetve megszabták

5 1942. évi XVI. törvénycikk 26.§. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94200016.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3 (Megtekintve: 2021. február 19.)

6 Dorgai, 2004. 19. p.

7 Jelentés Vasvármegye mezőgazdasági viszonyairól, 1948. december 14. Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) A Vas Megyei Gazdasági Felügyelőség irati. Elnöki iratok 2. doboz 74. eln.; A Központi Statisztikai Hivatal kimutatásában a juttatott terület 103.411 kh Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény, 1870–1970. Földterület. 2. [köt.] Megyei adatok. Szerk. Fazekas Béla, Jámbor Lajosné. Bp., 1971. 244–245. p.

8 Nem tárgyaljuk a birtokpolitikai intézkedések közül az ingatlanok haszonbérletéről – 9.000/1948. Korm., 45.000/1948. F. M. – és az ingatlanok forgalmáról szóló – 8.990/1948. Korm., 13.100/1948. F. M., 330.100/1948. F. M. – sz. rendeletek hatásait. https://adt.arcanum.com/hu/ collection/MagyarKozlony/ (Megtekintve: 2021. február 10.)

9 Az egyes pártok álláspontjáról és a tagosítások országos adatairól *Nádasdi József*: Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon, 1949–1956. = Agrártörténeti Szemle, 1992. 1–4. sz. 155–179. p.; MNL Országos Levéltára (továbbiakban: OL) Magyar Dolgozók Pártja jegyzőkönyvek (továbbiakban: MDP jkv.) https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mdp-jegyzokonyvek (Megtekintve: 2021. január 15.) 1949. május 25. MDP Titkárság: MNL OL MDP jkv. 276. f. 54. cs. 45. ő. e., 1949. szeptember. 22. MDP Politikai Bizottság (PB): MNL OL MDP jkv. 276. f. 53. cs. 36. ő. e.

az egyes tagosítási akciók mértékét. 1950-ben nagyobb arányú részleges tagosítás és a telepített községekben birtokrendezés mellett döntöttek. 1952-ben téli és nyári tagosításokra került sor. Az általános és a részleges tagosításoknál az állami gazdaságok vétójogát látták indokoltnak, a felajánlások elfogadását – a kétlakiakat kivéve – a nagyüzemek szükségleteihez kötötték, továbbá számszerű célokat fogalmaztak meg a tsz-fejlesztésekkel kapcsolatban. 1955-ben és 1956-ban a két–két akcióban, új elnevezésekkel, *tagosításokról* és az ún. tsz-községekben *földrendezésről* döntöttek.[10]

Az 1949. évi 3. tvr. és a végrehajtására kiadott 15.010/1949. F. M. rendelet fő vonalaiban a további évekre is megszabta a tagosítások eljárásrendjét. A Földművelésügyi Minisztérium (FM) 1950. augusztusi rendelete a tagosítás feltételein szigorított, Vas megyére 36 község részleges tagosítását engedélyezte. 1951-ben a minisztertanácsi rendelet az általános tagosítás végrehajtását a megyei tanácsokra bízta. Megerősítette a csereingatlanok kiadásának a sorrendjét. Az érintett dolgozó parasztok mellett előírta a kulákok meghallgatását is, de nekik csak a megélhetésükhöz szükséges mértékű csereterület kijelölését tette kötelezővé. A végrehajtási rendelet a kártérítések teljesítésére 15 napos határidőt adott. Az 1952. évi téli tagosítás végrehajtási rendeletében a tagosítást csak ott engedélyezték, ahol korábban nem volt. A tagosítások az 1953. évi leállításuk után 1955-ben *földrendezés* és *tagosítás* megnevezésekkel indultak újra. 1956-ban ismét törvényerejű rendelet szabályozta a tagosításokat. Földrendezést, azaz általános tagosítást olyan községben végezhettek, ahol a tsz kezelésében lévő terület kitette a 70–80%-os arányt, a tagosítás feltételei az előzőkhez hasonlítottak. Lényeges módosítást jelentett, hogy az engedélyezés a megyei tanács végrehajtó bizottságokhoz (vb) került, a végrehajtásban pedig döntő szerep hárult a községi tanácsokra. A végrehajtási utasítás a korábbi anomáliákat igyekezett kivédeni. Így pl. a tsz kérvényénél a tagok aláírását és az esedékes kártalanítások vállalásáról szóló nyilatkozatot írtak elő. Előbbit pár nap múlva visszavonták. Megyénket érintette a telepítésekkel összefüggő *birtokrendezés* is. A rá vonatkozó külön jogszabályok lényegében megegyeztek a tagosítások szabályaival.[11]

Tagosítási kérelmet a termelőszövetkezeti csoport (tszcs), az állami gazdaság és a tszcs-t alakítani kívánók nyújthattak be. A tagosítást a községenként megalakított tagosító bizottságok végezték. A tagosítások fő munkafázisai: 1. A tagosításra kerülő ingatlanok számbavétele, 2. Táblák kialakítása, 3. Cseretervek elkészítése, cseretárgyalások a cserebirtokok kijelöléséről, 4. Birtokba adás. A tagosítási véghatározat ellen csak közérdekből lehetett jogorvoslattal élni.[12]

Vas megyében 1949 őszén az első tagosítás végrehajtása az MDP Vas Megyei Bizottsága (VMB) mindent átfogó irányí-

10 Az említés sorrendjében: 1950. május 10. MDP Titkárság: MNL OL MDP jkv. 276. f. 54. cs. 99. ő. e.; 1952. június 25. MDP Titkárság: MNL OL MDP jkv. 276. f. 54. cs. 199. ő. e.; 1952. december 3.: MNL OL MDP jkv. 276. f. 54. cs. 221. ő. e.; Földrendezés: 1955. június 23. MDP PB: MNL OL MDP jkv. 276. f. 53. cs. 238. ő. e.

11 Az említés sorrendjében: 1949. évi 3. sz. tvr., 15.010/1949. F. M. (181), 16.100/1950. (VIII. 23.) F. M., 145/1951. (VII. 24.) M. T.; végrehajtási rendeletek: 18.075/1951. (VII. 24.) F. M., 18.085/1951. (VIII. 15.) F. M., 8/1952. (II. 3.) F. M.; 1956. évi 15. sz. tvr.; 8/1956. (VIII. 5.) F. M., 10/1956. (VIII. 18.) F. M.; birtokrendezés: 4.248/1949. M. T. (199), 15.020/1949. F. M. (199) sz. rendeletek. https://adt. arcanum.com/hu/collection/MagyarKozlony/ (Megtekintve: 2021. február 10.)

12 A tagosítás eljárásrendje, a Tagosítási Utasítás, 1949. augusztus 30.: 15.010/1949. F. M. (181) sz. rendelet. https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarKozlony/ (Megtekintve: 2021. február 10.)

tása mellett történt. A tagosításra javasolt községektől kezdve a táblák kialakításának jóváhagyásáig a megyei pártbizottság hozta a döntéseket. Az eredetileg javasolt 23 községből több nem felelt meg a kritériumoknak, így csak 12 községben történt meg a tagosítás. Augusztusban, az előkészítő munkák során, döntöttek az érintett községek pártszervezeteinek, a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) munkástagozatainak, a tsz-ek vezetőinek, továbbá az alakulóban lévő csoportok felülvizsgálatáról, és a nem megfelelő vezetők leváltásáról. Határoztak a szükséges értekezletek, a propaganda- és agitációs munka, valamint az információszerzésnek az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) révén történő megszervezéséről. Az előkészítő értekezletekhez a pártközpont értekezleti anyagot küldött ki, amelyben felhívták a figyelmet a *kulákok várható támadására*, ellene – mint javasolták – „*a legjobb módszer a kemény kéz politikája…*". Fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy „*most először van szó arról, hogy hozzányúlunk a földtulajdon jogához és természetesen ezt lekicsinyleni nem lehet.*" A folyamatról közigazgatási vonalon a jegyzők és a földhivatal ellenőrző bizottsága, pártvonalon pedig a pártfelelősök és az ÁVH szervei készítettek napi jelentéseket. Tartottak a baloldali elhajlástól, ami abban nyilvánulhat meg, hogy a kulákoknak nem adnak csereingatlant, megsértik az önkéntesség elvét: „*úgy veszik a dolgozó parasztok, hogy a tagosítás kényszerítés a tsz-i csoportba való belépésre*". Ezért – de csak a táblák kijelölése utáni időre – október 10-ig felfüggesztették a tagfelvételt.[13]

Az előkészítés során párttitkárt négy községben váltottak le, további három helyett nem találtak megfelelőbbet. Mind a 10 engedélyezett tszcs-ben megalakították a pártszervezeteket, az érintett községekben létrehozták a DÉFOSZ munkástagozatait és öt jegyzőt helyeztek át. A tagosításra tervezett 16 községből Balozsameggyesen (ma: Meggyeskovácsi) már megoldódott, további háromban indokolatlanná vált a földek összevonása. A tszcs megalakítása nem sikerült Keléden, ahol a 10 feletti jelentkezőből csak három fő lépett be a tszcs-be. Nyőgéren a tagosítás hírére a nyolc tagból csak két fő maradt a tszcs-ben, a többi kilépett. A MDP VMB választmányának titkára úgy látta, „*fennáll az a veszély, hogy nagyobb dobot verünk, mint amit kellene… Ügyelni kell arra, hogy a paraszt ne azért lépjen be, mert ráijesztettek.*" Ugyanis a rendőrség megjelenése a falvakban hozzájárult a háborús rémhírek terjedéséhez, emiatt csökkenteni javasolta a rendőri jelenlétet. Úgy döntöttek, hogy helyette az ÁVH napi jelentéseiből fognak tudni tájékozódni az érintettek vélekedéseiről.[14]

A tagosítással kapcsolatban a cseretárgyalások megkezdéséig számos félelem, gyanakvás élt az érintettekben, hiszen a szigorúan titkos előkészítő munkák után tájékoztatást csak a vezetők és részben a tszcs-tagok kaphattak. Az érintettek többsége a népnevelőktől értesülhetett a tagosítás részleteiről. A tagosításról kialakult véleményeket jól tükrözik az ÁVH-nak

13 Javaslat, 1949. július 27.: MNL VaML Az MDP Vas Megyei Bizottságának iratai (továbbiakban: MDP VMB ir.) 5. cs. 23. ő. e.; Előkészítés, 1949. augusztus 9.: uo., 1949. augusztus 21.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 17. ő. e.; Felsőcsatáron még augusztusban 43 gazda 305 kh földet felajánlott, így ott nem volt szükség tagosításra. Értekezleti anyag, 1949. augusztus 24.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e.

14 Tszcs-alakítás, 1949. július 29.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 16. ő. e.

a megyei pártbizottság számára készített jelentései.[15]

A *kisparasztság*on belül az újgazdák vélekedése volt az uralkodó: Répcelakon *„Makacs formában ragaszkodnak az egyéni gazdálkodáshoz, még makacsabbak, mint a régi földtulajdonosok… erős a kapitalista hajlam bennük… miért osztották ki 1945-ben a földet, ha meg most vissza akarják venni.”* Az újgazdák nem akarnak újra cselédek lenni, ezért nem hajlandók a csoportba lépni. Telekesen, a Pál-majorba *„kiszállt bizottság az újgazdákat a csoportba való belépésre szólította fel, ezt a többség visszautasította…”*.

A *középparasztság*ot is a tulajdonhoz való ragaszkodás jellemezte, féltek a tszcstől, de a rájuk váró kuláksorstól is. Iváncon: *„amennyiben a földjük a tagosítás alá esik, úgy arról lemondanak, de a szövetkezetbe nem lépnek be”*. Vasváron úgy látták, hogy *„előbb-utóbb rájuk is sor kerül és be fogják kényszeríteni a táblás csoportba”*. Rumban beszélték, hogy *„a tagosítás a kolhoz kezdetét jelenti”*. Nádasdon a tagosításban egyenesen a magántulajdon megszűnését látták. Répcelakon: *„nem adják át a földet, nem is lépnek be a csoportba. Kivéve, ha rendelet jön rá.”* Bucsuban igyekeztek az állataiktól megszabadulni, mondván *„jó lesz eladni, mielőtt elvennék.”* Vasváron szolidaritást mutattak a kulákokkal, gondolva *„a tagosítás után a mostani középparasztokat fogják kuláknak nézni.”*

A *kulákokat* már az előkészítés során is kiemelt figyelem kísérte. Magatartásukat a beletörődés, a kuláksorstól való szabadulás szándéka vezette. Nagysitkén (ma: Sitke) a körjegyző *„összehívatta a kulákokat és figyelmeztette őket, hogy a tagosítással kapcsolatban tartózkodjanak mindenféle atrocitástól, mert ellenkező esetben kellemetlenségeik lehetnek”*. A faluban a lakosság nem tudta, hogy mi az oka az erős rendőri járőrözésnek, de megnyugodtak, mikor megtudták, miért vannak itt. Nádasdon az volt a vélemény, hogy *„ha a földjeiket el akarják venni, nem állnak ellen, de fel nem ajánlják”*. Tanakajdon a kulákság 200 kh-at, 18 kisparaszt pedig 40 kh földet ajánlott fel. Nádasdon *„A kulákok szeretnének szabadulni a terheiktől és úgy vélekednek, hogy nekik már úgy is mindegy, akár elveszik a földjeiket, akár nem.”* Rádócskölkeden a kulákság *„meg van nyugodva, úgy sem tehetnek ellene semmit”*. Vasváron *„A kulákság és a reakció meg van félemlítve, mivel a község karhatalmi megerősítést kapott és az állandó járőr az utcán rendszeresen cirkál.”* A kulákbirtokon dolgozó cselédek lehangoltak, attól félnek, hogy a kulákbirtok felosztása után a megélhetésüket nem tudják biztosítani. Bucsun *„nem mernek véleményt nyilvánítani, mert ebben az esetben őket azonnal elvinné a rendőrség”*. Szerintük *„ez nem tagosítás, hanem a magántulajdonból való kiforgatás. A dolgozó parasztságnak elveszik a kedvét a gazdálkodástól…”*. Tanakajdon a kulákság lemondott a csereföldről, nem fogadták el a csereingatlant, a csereingatlant nem művelték meg.

A *tsz-fejlesztés* a tagosítások bevallott céljaként szerepelt, de az eltervezői nem számoltak a parasztság ellenállásával. A belépésre szóló agitációk a számbavételi fázisban történtek. Répcelakon három újgazda MDP-tag agitált a szövetkezetbe

15 Az alább idézett szakaszok az MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 26. ő. e.-ben található ÁVH-jelentésekből valók. Témacsoportonként a dátumok 1949-ben: *kisparasztság*: augusztus. 31., szeptember 2.; *középparasztok*: szeptember 1., 2., 6–7.; *kulákok*: augusztus 31., szeptember 1–3., 5–6., 9., 11.; *tszcs-fejlesztés*: szeptember 2., 5–6., 8–12.; *tárgyalások*: szeptember 6., 9–10., 14.; *tulajdonba adás*: szeptember 14., 16., 18., 20.; Közigazgatási vonalon a Vasvármegyei Földhivatal ellenőrző szervei adtak napi politikai jelentéseket: MNL VaML A Vas Megyei Földhivatal iratai. Ügyviteli iratok 104. doboz 32.

való belépés ellen. Bucsuban volt leginkább szövetkezetellenes a hangulat. Az értekezletről eltávoztak, amikor a szövetkezetről esett volna szó. Az a véleményük „*Ha jól dolgoztak volna* [a tsz-ben]*, nem kellene agitálni.*" Rádóckölkeden a középparasztok helyeslik a tszcs-t, de nem lépnek be, az újgazdák „*nem akarnak még egyszer cselédek lenni*". Jákfán rossz volt a szövetkezettel kapcsolatos hangulat. 10 jelölt volt, de a feleségek nem engedték a belépést. Rábakovácsiban (ma: Meggyeskovácsi) a tagosító bizottság irodája előtt 18–20 fő gyűlt össze, hogy kilépnek a csoportból, de a földjeiket már számba vették, így a kilépés nem lehetséges – kapták a tájékoztatást. Itt egyébként 52 taggal tszcs alakult, 25-en csak a tagosító bizottság elnökének felvilágosító munkája után léptek be. A cserébe kapott földet nyolc kisparaszt nem fogadta el. Telekesen kihirdették: mindenki köteles a táblába eső földjét felszántani. A tszcs-be lépéseknél a tartózkodás indokai között a munkához való viszony különbségei is szerepet kaptak. Rádóckölkeden úgy vélekedtek, hogy „*a csoport tagjai nem fognak dolgozni, ezek azért léptek a csoportba, hogy dolog nélkül éljenek.*" Vagy másképp: „*mert a csoport tagjai mind csak parancsolni szeretnek és nem dolgozni.*" Itt a középparasztok „*nem akarják, hogy volt cseléd parancsoljon nekik*". Jákfán „*A kollektív gazdálkodásnak még a gondolatától is elzárkóznak.*" Nádasdon 10 tagú agitációs csoport végzett házi agitációt a tszcs előnyeivel kapcsolatban. A tagosításban érintetteket behívatták a jegyzőségre, ahol jelen volt a rendőrség is, ott rákényszerítették őket arra, hogy földjüket adják át a tszcs-nek. Sitke–Földvárpusztán kijelentették, „*a lakosság nem akar hallani a tagosításról, a szövetkezeti gazdálkodásról, ha valaki ebből a célból oda kimegy, azt kapával, kaszával fogadják.*" Rádóckölkeden visszautasították az ipari munkások agitációját. Telekesen az állami gazdaság már kezelésbe vette a földeket, az újgazdáknak ajánlatot tettek: a földjeikért alkalmazásba kerülhetnek. A válasz: „*sok katonával jöjjön Rákosi, ha a földet el akarják venni, mert 1945-ben azt mondták, hogy ásóval, kapával védjék meg a földet, ha valaki el akarja venni.*"

A csereföldekkel kapcsolatos *tárgyalások*at csak a dolgozó parasztokkal kellett folytatni. A Földhivatal ellenőrzői kifogásolták, hogy „*Mindazok a dolgozó parasztok, akik érintve vannak a tagosítással, csak akkor tudják meg, hogy érinti őket, amikor megegyezésre hivatva vannak.*" A várakozással szemben a tagosítások jelentősen több egyéni gazdaságot érintettek. A csereingatlanok elfogadására a végső indokot az szolgáltatta, hogy egyezség híján *hivatalból jelölték ki* a csereterületet. A megyében két kivétellel találkozhatunk: Telekesen új tervet készítettek, mert 17 kisparaszt nem fogadta el az előzőt, továbbá Rábakovácsiban, ahol a táblák kijelölése sok dolgozó parasztgazda földjét érintette. Jákfán 12 kisparasztot hívtak be tárgyalásra. „Rábeszélésre" elfogadták a csereföldeket, de a jelentés hozzátette: „*az egészet kényszer hatása alatt fogadták el, mivel a tagosítás minden körülmények között megtörténik.*" Kisunyomban dobolással hívták fel a gazdákat, hogy a panaszaikkal jelentkezhetnek – senki sem tett panaszt. Ilyen eljárást követtek Telekesen is. Rábakovácsiban 15 dolgozó paraszttal szeptember 10-én még nem történt megegyezés. Volt, akit már négyszer behívattak. Számuk később már 13-ra csökkent, de a „*rendőrök járták azon kisparasztok és középparasztok házait, akikkel a bizottság nem tudott megegyezésre jutnia csere kérdésében… aki a cserére vonatkozó cédulát nem fogadta el,*

azt a rendőrök kihágásért feljelentik éspedig úgy, hogy hibát keresnek náluk." Pl. V. György borjút vágott engedély nélkül – nem indítanak eljárást, ha a cserét elfogadja.

A *tulajdonba adást* két vélekedés kísérte: rádöbbenés, hogy rosszabb földet kaptak és félelem attól, hogy a tagosítások folytatódnak. Rádóckölkeden a kapott földek rosszabb minőségűek – vélték az érintettek. „*A csereingatlan elfogadását úgy állítják be, mintha az kényszer hatása alatt történt volna.*" – állapította meg a jelentés. Itt S. Gyula kisparaszt „*látszólag helyesnek tartja a tagosítást, ezt azonban nem azért mondja, mert erről meg is van győződve, hanem azért, mert ha mást mondana, akkor elvinné a rendőrség.*" Telekesen négy középparaszt kijelentette: „*más földjét nem hajlandók megmunkálni, és a kijelölt cserebirtokon nem dolgoznak.*" Rábakovácsiban a kulákok több tagban kapták meg a csereföldet, felajánlották, de az ajánlatukat visszautasították. Uralkodó vélekedésnek számított, hogy „*A kulákságnak pedig fejet kell hajtani, mert aki nem alkalmazkodik közülük ehhez a rendszerhez, azt megtanítják alkalmazkodni... A kulákok óvakodnak ellenvéleményt mondani, mert félnek attól, hogyha valamit mondanak, a rendőrség elviszi őket.*" Valaki „*azért írta alá a cserére vonatkozó okmányt, mert a rendőrség bűnvádat emelt volna ellenkező esetben ellene.*" – írta a jelentés.

A kiértékelő jelentés megállapította, hogy a tagosítást a tervezett augusztus 30. és szeptember 22-i időszakhoz képest 6 nappal korábban fejezték be. Előnyt jelentett, hogy a tszcs-kbe a tagok bevitték a földjüket. Az újgazdák azon része állt szembe a tagosítással, akiknek magas volt a juttatása, és a felszabadulás után rohamosan gyarapodtak. Mégis, az új belépők zömét az újgazdák tették ki. A belépéseket és a csereingatlanok elfogadását leginkább az asszonyok ellenezték. A középparasztság módosabb része nem akart megegyezni a tagosító bizottsággal. A táblák kijelölésénél a „baloldali elhajlás" a faluhoz legközelebb eső földek összevonásában nyilvánult meg. A kulákság földjét egyedül Rábakovácsiban szórták szét pár négyszögöles[16] parcellákba. Az összefoglaló kiemelte még, hogy Rádóckölkeden az egyik kulák azt fogalmazta meg, hogy „*Az amerikaiak nem jönnek, mert van azoknak is elég bajuk, itt pedig minden úgy történik, ahogyan a kommunisták akarják, ellene tenni semmit sem tudunk.*" Vasváron három házat vettek igénybe kulákoktól. A cseretervben végül három községben 21 fővel nem sikerült a megegyezés, nekik hivatalból jelölték ki a csereterületet. Hiányosságként értékelték, hogy a tszcs-k taglétszám-emelkedése elmaradt a várakozásoktól. Az állami szervek közül az ÁVH végezte a legjobb munkát a jelentésekkel és a kulákok támadásának időbeni leszerelésével. Az alispán a Belügyminisztériumba küldött jelentésében kiemelte, hogy a részleges tagosítás „*alkalmas volt arra, hogy az osztályharc az érintett községekben és azok környékén kiéleződjön.*"[17]

A 12 községben végzett 1949. évi részleges tagosítás legfontosabb adatait az *1. táblázatban* foglaltuk össze.

A tagosítással a tszcs-k átlagosan 78 kh-as, az állami gazdaságok 142 kh-as táblákhoz jutottak. Feltűnően kicsi a tszcs-tagok saját területe, hiszen a tagság zömét nincstelenek és kis területtel rendelkező újbirto-

16 Területmérték. 1 négyszögöl = 3,6 m².

17 Kiértékelő jelentés, 1949. szeptember 15.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e.; Ugyanezt a VMB ülésén tárgyalták, 1949. szeptember 27.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 16. ő. e.; BM-jelentés, 1949. szeptember 22.: MNL VaML Vas vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok 43. doboz 5210/1813/I.

Megnevezés ... összesen	A kialakított táblák		A kialakított táblák területéből					A kialakítást nem kérő				A kulákok közül	
			tszcs-tagok		állami terület kh	a tagosítást nem kérők		dolgozó parasztok		kulákok			
	száma	területe kh	száma	saját tulajdonú terület kh		száma	területe kh	száma	táblába eső tulajdona kh	száma	táblába eső tulajdona kh	csere-területre javasolt	területe kh
10 tszcs	31	2420	141	251	1171	397	999	292	525	106	377	87	358
4 állami gazdaság	17	2421		137	616	148	1668	117	370	20	1223	14	42
Mind	48	4841	141	388	1786	545	2667	409	895	126	1600	101	400

1. táblázat: Az 1949. évi részleges tagosítások legfontosabb adatai[18]

kosok adták. Az állami gazdaságok 2/3 arányban a kulákföldekből gyarapodtak. A kulákok ötöde nem kapott csereterületet, az érintettek területe pedig negyedére csökkent. A táblázat adatain kívül még fontos, hogy 21 egyéb foglalkozású 66 kh-ját és 15 úri birtokos 155 kh területét is bevonták a tagosításba. Közülük 13 főt 101 kh-dal, 17 főt pedig 97 kh helyett pénzzel kártalanítottak. A tszcs-k 87 taggal gyarapodtak, a belépők között 26 nincstelen, 49 újgazda és 12 régi kisparaszt volt. A tagosítás 48%-kal növelte a taglétszámot, azaz nem járt átütő sikerrel a tszcs-k fejlesztésében. A tagosítást követően 1950. január 27-ig 4628 kh, február 10-ig összesen 10.688 kh földfelajánlás történt.[19]

Az 1950. augusztus 23-a és szeptember 13-a között végrehajtott részleges tagosítást már a megszerzett tapasztalatok birtokában végezték. Az előkészítő értekezletek iránymutatásai arra utaltak, hogy ezúttal a tagosítás a tszcs-fejlesztés legfontosabb „csapási iránya": „*Cél az, hogy az érintett dolgozó paraszt lépjen be a tszcs-be, de ezt ne presszióval, hanem meggyőzéssel, szimpátia keltésével érjük el.... A tagosítás harci kérdés... Az őszi fejlesztés koronája a tagosítás...*". Még olyan javaslat is elhangzott, hogy „*ne cseréljenek, hanem meggyőző munkával hassanak oda, hogy ezek is lépjenek be a csoportba...*". Ehhez hasonló megközelítés uralta a VMB-i ülés határozatát is, azzal a kiegészítéssel, hogy „*A tszcs-be való belépést főleg a földdel rendelkező kis- és középparasztok felé szorgalmazzuk, mert a belépő családok száma jóval magasabb eddig, mint a bevitt földterület mennyisége.*" Az elvárásokkal szemben pl. Körmenden, a Tilalmas-majorban már a népnevelők munkájával szemben ellenséges hangulat alakult ki.[20]

A végrehajtás az előző évihez hasonló problémákat vetett fel. A kulákok a korábbinál nagyobb arányban igyekeztek meg-

18 Tagosítás javaslati jelentés, 1949. szeptember 11.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e. A végső eredmények ezektől alig különböznek.

19 A táblázaton túl: 1949. szeptember 15.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e.; Felajánlások: MNL VaML Vas Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály iratai (továbbiakban: VMT MO) Földbirtokrendező csoport iratai (továbbiakban: Fbcs.) 25. doboz 8132/T/3-5.

20 Előkészítő, 1950. augusztus 22.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e.; Idézetek: Sárvári járás tanácsi- és pártvezetőitől. VMB-ülés, 1950. augusztus 26.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 22. ő. e.; Körmend, 1950. szeptember 9.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e. Vasváron és Rábakovácsiban 1949-ben is volt már tagosítás.

szabadulni a földjeiktől, illetve ezzel a kulákterheiktől. Az ÁVH előző évihez hasonló jelentései szerint *„azt híresztelik, hogy az idén is már alig bírták a terheket, jövőre már nem is tudnának eleget tenni a beszolgáltatásnak”*. A Magyarszecsődön kialakult vélemény szerint: *„az élet így már nem ér semmit és ha lehet, családjával együtt belépne a csoportba”*. Sárváron *„a kulákok mihelyst tudomást szereztek a tagosításról igyekeznek eladható vagyontárgyaiktól megszabadulni”*. Gencsapátin három kulák nem fogadta el a csereföldet; *„mert legalább nem lesz gondjuk, s a rendőrök nem fogják mindig macerálni, ha valamivel le vannak maradva.”* A pártközpontba írt jelentés szerint *„A kulákok részéről tapasztalható olyan jelenség, hogy minden áron meg akarnak szabadulni felesleges földjüktől. Mindenhova szaladgálnak, hogy mit csináljanak, hogy a kulák jelzőtől megszabaduljanak. Hajlandók felajánlani állatait, földjét és csak annyit akar meghagyni amennyit saját maga megtud művelni és amennyi a megélhetéséhez szükséges.”* Új jelenségként értékelték, hogy az el nem fogadott felajánlásokat a kulákok igyekeznek *„teljesen ingyen* [a] k*isparasztságnak”* felajánlani, hiszen *„nem érdemes nekik nagy területen dolgozni, mikor úgy is mindent be kell szolgáltatni”* – összegezte az ÁVH jelentése.[21]

Az FM ezúttal 36 községben engedélyezett tagosítást, 29 településen a tszcs-k, két helyen a tszcs és az állami gazdaságok és öt községben az állami gazdaságok igényei miatt. A 39 tagosító bizottság munkáját nyolc bizottság ellenőrizte. A „legjobb föld” igénye ezúttal Vasszécsenyben okozott gondot, ahol a tszcs tagjai nem voltak hajlandók mást elfogadni, holott ez az igényük 78 kisparaszt birtokát érintette. Hasonlóan nagy érintettség jött létre Csöngén, ahol az állami gazdaság miatt a 130 család területéből 104 került a tagosításba. A tagosítás során, pl. Nagykölkeden, előfordult, hogy a betagosított földek után az érintett kisparasztok nem kaptak csereingatlant. Csákánydoroszlón a pap 42 kh-as területéből 35 kh-at tagosítottak, helyette több, kisebb parcellában kapta meg a cseringatlant, amit nem tudott megművelni, a hívek segítségét kérte. Bükön 40 dolgozó paraszt birtokán lehetett volna csak megvalósítani a tsz „jó föld” igényét. Kemenespálfán és Vönöckön a tsz részéről fenyegetőzés is elhangzott: „ha nem fogadják el a táblakialakítási tervüket, feloszlik a tszcs”. Körmenden *„a tszcs-k általában a legjobb földekre vették az irányt azzal, hogy a tagosítás érettünk van”* – fogalmaztak a jelentésben.[22]

A tagosítás befejezése után az FM felhívta a figyelmet arra, hogy a panaszok és kérelmek elintézése mellett az előző évi vontatott, elhúzódó kártalanítások ne ismétlődjenek meg. A zöldleltár után a kulákoknak nem járt kártérítés. Júniusban Jákfán még rendezetlen volt az előző évi lucernavetés miatti kártérítés. Az aktu-

21 ÁVH-terhek, 1950. augusztus 22.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 75. ő. e.; ÁVH, Gencsapáti, 1950. szeptember 1.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e.; A jelentés, 1950. szeptember 1.: uo.; Kulákok, 1950. szeptember 5.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 76. ő. e.

22 FM, 1950. augusztus 23.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e. Az MDP KV-nek küldött eredeti javaslat 44 községet tartalmazott, de a tsz-ek területeihez mindenütt jelentős, a belépések miatt megnövekedett területtel is számoltak. Lásd: 1950. július 24.: uo.; Vasszécseny: 1950. augusztus 26.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 75. ő. e.; Csönge: 1950. szeptember 1.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e.; Nagykölked, Csákánydoroszló, 1950. szeptember 10.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 75. ő. e.; Bük, 1950.augusztus 27.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 26. doboz 8132.; Kemenespálfa, Körmend, 1950. augusztus 30.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 25. doboz 8132/T/3-2.

ális, 421 számontartott kártérítésből az állami gazdaságokat 53 kh szántással, 305 mázsa[23] szervestrágyával, 41 kh szálastakarmány vetőmagjával érintették a kártérítési kötelezettségek. A tszcs-kre 43 kh szántás, 162 szekér trágya és 65 kh-ra való vetőmag megtérítése hárult. A kártérítések rendezésére adott 15 napos határidőhöz képest még október közepén is figyelmeztetni kellett a nagyüzemeket a kártérítések rendezésére.[24]

A *birtokrendezés*t a megye nyolc települése községében rendelték el. Ez a szeptember 15–30-a közötti időben a tagosításokkal megegyező eljárás szerint zajlott. A pártközpont telefonos utasítása kötelezővé tette, hogy közben a tszcs-tagokat 30 családdal növeljék. A tagosításnál előforduló problémákat itt egyéb ellentétek is tetézték. Alsószölnökön, Pornóapátiban *„válaszfal tapasztalható a telepesek és az őslakosság között"*, emiatt nem sikerült a tsz-fejlesztés, mert *„a különböző nemzetiségű dolgozó parasztok nem akarnak egy tszcs-ben dolgozni"* – szólt az összefoglaló jelentés.[25]

Az 1950. évi részleges tagosítás és birtokrendezés adatait, a 2. *táblázatban* foglaltuk össze.

A táblázat adatai jól tükrözik a mennyiségi léptékváltást. A tagosításokkal a nagy gazdaságok átlagosan 91–130 kh-as táblákat tudtak kialakítani. Az állami gazdaságok területében ismét az állami tulajdon bevonása lett a meghatározó. A korábbihoz képest megnőtt a tszcs-tagok saját területének a részaránya. A táblázat adatain kívül fontos, hogy a cserebirtokok esetében

Megnevezés ... összesen	A kialakított táblák		A kialakított táblák területéből					A kialakítást nem kérők részletezése					
			tszcs-tagok		állam által adott terület kh	a tagosítást nem kérők		dolgozó parasztok		kulákok		úri birtokosok	
	száma	terület kh	száma	saját terület kh		száma	terület kh	száma	táblába eső tulajdona kh	száma	táblába eső tulajdona kh	száma	táblába eső tulajdona kh
30 tszcs	95	8640	1762	6822	1818	2278	5883	1856	3783	293	1437	129	663
7 állami gazdaság	48	6126		2443	3683								
8 birtokrendezés	29	2757	402	1572	1185	773	1115	494	616	22	62	257	437
Mind	172	17.523	2164	10.837	6686	3051	6998	2350	4399	315	1499	386	1100

2. táblázat: Az 1950. évi részleges tagosítások és birtokrendezések fontosabb adatai.[26]

23 Tömegmértékegység. 1 métermázsa = 100 kg.

24 Jákfa, 1950. június 13.: MNL VaML Sárvári Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztálya iratai. Általános iratok (továbbiakban: Ált. ir.) 1/a. doboz 473.; Aktuális, 1950. augusztus 30.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 25. doboz 8132/XX/33.; 1949-ben a tszcs-k nem fizettek kártérítéseket. A szálastakarmányok vetéseit csak vetőmaggal kárpótolták. Október 16.: MNL VaML VMT MO Termelőszövetkezeti csoport iratai 2. doboz 8132/X. Jelezték, hogy *„A rendezetlenség a választásokra tekintettel sem kívánatos"*.

25 Birtokrendezés, 1950. szeptember 19.: MNL VaML Vas Megye Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek 5210/102. és 1950. szeptember 24.: uo.; Telefonos utasítás: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 69. ő. e. Az érintett községek: Alsószölnök, Alsórönök, Felsőrönök (ma mindkettő: Rönök,) Jakabháza, Nemesmedves, Rábafüzes, Pornóapáti, Vaskeresztes.

26 Tagosítási adatok a birtokba adás megyei összesítőjéből, 1950. szeptember 11.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 25. doboz 8132/XX/5–7.; Birtokrendezés megyei összesítő táblázat, 1950. szeptember 30.: uo.

11 községben 21 gazdával nem sikerült a megegyezés, nekik hivatalból jelöltek ki csereterületet. A tagosítás az érintett községek gazdálkodóinak átlagosan 16,3%-át érintették. Panaszt hat településről nyolc fő adott be, ezek többsége a csereterület minőségét kifogásolta. A tagosítási kampány politikai értékelése kiemelte, hogy a tsz-szervezésben *„csak szórványos baloldali elhajlások voltak"*, a 339 belépővel szemben 11 fő lépett ki a tszcs-kből. Az 1082-ről 1410-re növelt létszám így 30%-os fejlesztést eredményezett. Az 1950. évi tagosításokkal és birtokrendezésekkel a megye mezőgazdasági területének 3%-a, a szántóterület 5,5%-a, a tszcs-k területének pedig 50%-a lett tagosítva. A táblákba 38% volt a tagosítást nem kérők területének az aránya. A kulákok három épületért kártérítést kaptak, kártérítést 421 dolgozó parasztnak állapítottak meg.[27]

27 Táblázat, 1950. szeptember 9.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 25. doboz 8132/X.; Panaszok, 1950. október 10.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 25. doboz 8132/X/35.; Értékelés, 1950. október 14.: VMT MO Fbcs. 25. doboz 8132/X/36.; Kártérítés: MNL VaML Vas Megyei Tanács VB Titkársága iratai. Ált. ir. 16. doboz 5210.

Gereben Ferenc: Boldogult olvasókoromban. Írások a magyar olvasáskultúráról.

BP.: L'HARMATTAN: TIT KOSSUTH KLUB, 2019. 297 P. (ARS SOCIOLOGICA)

Élet az olvasáskultúra szolgálatában. Aki betekintést nyer az ismertetendő szövegkorpuszba, minden bizonnyal megerősíti bevezető kijelentésemet. Gereben Ferenc olvasáskutató rövidebb írásainak gyűjteménye a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetének felkérésére látott napvilágot, és átfogó képet nyújt több generáció fél évszázados könyvhöz való viszonyáról.

Gereben Ferenc sok könyvtáros és szociológus számára „Tanár Úr" és tisztelettel övezett kolléga, aki bár Szolnokon született, itthon van Szombathelyen, de hazajár Velembe is, anyai nagyszülei sírjához. Alap- és középfokú iskoláit Szombathelyen és a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban végezte. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar magyar–könyvtár szakán szerzett diplomát. Kandidátusi értekezését művelődésszociológiai témában védte meg. Hosszú ideig dolgozott a magyar olvasáskutatás szociológiai műhelyében, a Könyvtártudományi és Módszertani Központban. Kutat és publikál érték- és vallásszociológiai, továbbá identitástudat témában is. A „források legyenek egy helyen megtalálhatók" szándékú kötetben megosztja saját olvasástörténetét, beválogat kutatási eredményeket az olvasás állapotáról határon innen és túl, felmutat összefüggéseket értékek–olvasás–identitás–vallás témában, megmutatja versvonzódásait, ráfókuszál a digitális olvasásmód nyomában kialakuló jelenségekre, és interjúk újraközlésével feltárja saját motivációit életpályája alakulásában. (A Vasi Szemle 2009. évi 4. és 5. számában részletesen vall ezekről Gőbi Gabriella kérdései nyomán.) A folyóiratokból, konferenciakötetekből történt egybegyűjtés plasztikus képet kínál, változatos műfajokban. Olvashatunk regényhősnek címzett levelet, tanulmányokat, tárcákat, esszéket, verselemzéseket, olvasónaplói feljegyzéseket, következtetésekkel kísért mélyinterjús kutatási eredményeket. Az elemző írások zöme az ezredforduló óta született, a néhány régebbi – az 1960-as és az 1980-as évekből – arra hivatott, hogy megalapozza az olvasáskultúránk mai állapotát bemutató megállapításokat.

Haladjunk most fejezetről fejezetre. A kötetindító „Lépjünk vissza száz évet" két írása különös hangvételű hitvallás. A NEMECSEK ERNŐNEK címzett levél bátorítás mindenkinek, aki kiáll értékei mellett. Majd Boka János alteregójaként Keresztesi István zászlós könyvek által támogatott sorsát kísérhetjük végig a Nagy Háborúban, Kesztler Arankának írt levelei alapján. A művelt polgárfiú beszámolói a harctérre vezetik az olvasót. Gereben összeállításából a hadi cselekmények kívánta helyszínek és helyzetek mellett a fiatalember lelki gyötrődését és kapaszkodóit is megismerhetjük. És a támasz, az emberi kapcsolatok megőrzésére való törekvés mellett mi is lehetne más, mint a könyvek, melyekhez a harctéren és fogságban is ragaszkodik. (Részletesebb körképért érdemes fellapozni a nagymama hadinaplója alapján közreadott kötetet: Gereben Ferenc: „Most minden valamirevaló férfinek itt a helye!" Egy első világháborús családi dokumentumegyüttes vallomásai, 1914–1918. Bp., 2017. 216 p.)

Az „Olvasó voltam én is…" fejezetben a szerző életszakaszonkénti olvasástörténetét ismerhetjük meg. Eredetileg a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros című folyóirat szerkesztőinek felkérésére kezdett emlékei és jegyzetei vallatásába, melyet a kötet számára kibővített, és „életgyónásként" oszt

meg. Forrásvidékként a nagyanyai, anyai történetmesélések, felolvasások és közös éneklés világába tekint vissza. Tanulóéveinek kezdeti szakasza az 1950–1960-as évek „kettős neveléssel" jellemezhető világa, egyházi és állami iskolák kényszerűen váltakozó látogatásával. Valamennyiből megőrzött soha nem feledhető tanári kapcsolatokat, baráti kötődéseket. Nekik, és könyvajánlásaiknak is köszönheti, hogy a tantervi kötelező irodalom mellett mindig voltak meghatározó, értékrendjét, irodalmi ízlését formáló „magánolvasmányai". A felidézett művek sokasága a magyar és világirodalom tág horizontját láttatják, miközben nyílt ok-okozati összefüggésekre utalva feltárja saját „sorsba fordult történetét" is. (Utalás Losonczi Ágnes azonos című munkájára.) A közel másfél ívet kitevő irodalmi kalandozás megismerése olyan összehasonlítást kínál, amelyből nem nehéz olvasmányélmény-veszteségként kikerülni. Bár jól eső érzés bevallani, hogy minden megtalált azonosság, általunk is ismertként előbukkanó szerző és cím az egykori jó választás élményével ajándékozza meg az érdeklődőket.

Ezt követően olvasónaplójából oszt meg reflexiókat, már a 21. század második évtizedéből. A jegyzetekkel kísért olvasmányok kapcsán az olvasott szöveg és a saját tapasztalati élmény szervesen egymásba fonódik, működésbe lép egy láncolat. Losonczi Ágnes előhívja Márai Sándort. Kettőjük sorai úgy vezetik Gereben kezét, hogy személyes mikrokörnyezetének szociográfiáját is lejegyzi. Az áradó emlékek például egy budai bérház lakóinak sorsán keresztül az 1950-es évekbeli kortársak döntési helyzetekkel terhes életszituációit láttatják. A képzettársítások sora a *Jelenések könyvének* megidézésével folytatódik. Majd Haydn és Pilinszky, Dürer és Sánta Ferenc nyomán a bármikor bekövetkezhető „apokaliptikus" idők szorongását eleveníti meg. Minden érthető, hisz ezekből jelenünk civilizációjában is akad elegendő, a pusztulás borzalmával rettentő. Empatikus jegyzeteket olvashatunk a Kelemen Krizosztom esztergomi főapát emigrációs éveit (1947–1950) feltáró dokumentumkötet kapcsán, aki egyházán belüli küzdelmekkel tizenegyszer akart megválni tisztségétől. John Lukács *Magyar írások* című könyvéről szólva a Trianon-tragédia bekövetkeztének a közép-európai térség hatalmi viszonyaiból eredő okaira irányítja a figyelmet. További olvasat-kalandozásban lehet részünk Réz Pál *Bokáig pezsgőben*, valamint Tersánszky Józsi Jenő *Egy ceruza története* című könyve kapcsán.

Az „Olvasáskultúránk a rendszerváltozás sodrában" részben olyan írások kaptak helyet, amelyek a nagy reményekkel várt demokratizálódás esélyeit, vágyott hatását latolgatták. Az optimista hipotézisek sajnálatosan nem igazolódtak. Az adatfelvételek idején a kutatók még kevésbé ismerték a tömegdemokráciák kulturális jellegzetességeit, és az infokommunikációs technológia szabadidőt strukturáló hatását. A fejezet origója két nagyívű tanulmány. A Könyvtári Figyelőből (1997. évi 3. sz.) és a Tiszatájból (2002. évi 2. sz.) újraközölt írások empirikus megalapozottságúak, de az állapotrögzítésen túl foglalkoznak az olvasási, könyvtárhasználati szükséglet és igény társadalmi összefüggésével is. Az ún. *„Máté-effektus" az olvasás- és könyvtárszociológiában* című írásban, a béklyózó fátumok áttörhetetlenségéről szóló szociológiai tétel ellenében is a felülemelkedés lehetőségét remélő humanista attitűd jelenik meg. Az ismertetés írójaként magam pesszimistább vagyok. A családi hátrányokat nem kompenzáló, inkább megerősítő iskolarendszerünk gyökeres reformja nélkül – lásd a finnországi gya-

korlatot! –, társadalmilag érzékelhető hatás nem fog bekövetkezni, ámde egyéni utak lehetségesek a jobb élethelyzetbe kerülésre. Az „Olvasáskultúránk az ezredfordulón" című tanulmány egy–egy 1985-ből és 2000-ből származó reprezentatív felmérés eredményeit hasonlítja össze, gazdag adatsorokat közölve. A tendencia lefelé billen: kevesebben, kevesebbet, kisebb merítésből olvasnak. A korszak ízlése a szórakoztató irodalmat (lektűr, bestseller) részesíti előnybe. A felnőtt könyvolvasóknak csupán hatoda fogékony az irodalmi értékekre, a másfél évtizeddel korábbi negyed helyett. Gereben szerint az ezredfordulóra az olvasmányszerkezet „utolérte" a vizuális kultúrában már korábban észlelt „amerikanizálódás" jelenségét.

A „Nyelvében él a nemzet" fejezet négy írása határon túli magyarok olvasáshoz és az anyanyelvhez való viszonyát mutatja be. Közülük a legszélesebb horizontút, az anyanyelv és azonosságtudat egymásra hatását tárgyalót ismetetem itt. Gereben Széchenyi Istvánt és Kisfaludy Károlyt is megidézve vezeti be összehasonlító tanulmányát, amelyet saját és mások kutatásainak másodelemzésével hozott létre. Kevésbé ismert, hogy a többek által megfogalmazott premissza leggyakrabban idézett eredetije Kőváry Lászlótól származik, aki az 1842-ben Kolozsváron kiadott *Székelyhonról* című könyvében írta le az ismert, sokat citált, a fejezet címéül választott mondatot. A Kárpát-medence egészének magyarságát tekintve kiviláglik, hogy a kisebbségi sors sokkal inkább kiváltja az identitás megőrzésének kötelmét, mint a határainkon belüli élethelyzet. Érdemes elidőzni egy összehasonlító táblázatnál (117. p.), amelyben 17 dimenzió mentén tárulnak elénk az identitás tényezői Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Vajdaság és Magyarország adatsoraiban. A válaszok mindenütt visszaigazolják a nyelv és a magyar identitás elsőbbségi kötelékét, a „kultúrnemzet" létezésének biztos megélését. Ugyanakkor, az identitás védelmi szerepe ellenére tény a kisebbségi magyarság szórványosodása, asszimilációja.

Egészen különös stiláris váltással szembesülünk az „Engedjétek hozzám a verseket!" című kötetrészben. Indításnak emlékezetes szituációkhoz kötődő versidézet-mozaik szólítja meg az olvasót, mélyről felidéződő élmény-kapcsolatok üzenetével. Személyiséget erősítő vallomás Pilinszky, Berzsenyi, Babits, Kisfaludy, Kipling, Reményik, Arany hangján, és a kérdések kérdése: segítenek-e a versek emberré válni? Szinte láthatóvá válik az interjúkban megmutatkozó gerebeni életút. Egy egész élet, az elkerülhetetlen töprengésekkel, melyben bizonyosan iránytűként működött a „hűtlenül elhagyott" versek üzenete. Az érzelmi ráhangolódás után verstani alapossággal megírt elemzés következik a *Razglednicákról* és Pilinszky *Négysorosáról*. Ezt követően két esszében vall kesernyésen az ezredforduló egyetemistáinak ízléséről, értékrendjéről tanári tapasztalati, benyomásai alapján, társadalomtörténeti megvilágításban.

Az „Értékek vonzásában" fejezetben egy cikk és két tanulmány olvasható. Az előbbi a társadalmi alrendszerek (demográfia, egészségügy, értékrend, vallás) és a kultúrafogyasztási szokások kapcsolatát vázolja fel. Arra a következtetésre jut, hogy az 1960-as évek közepén megindult „kádári polgárosodás" magával hozta az „anyagi orientáltságú individualizációt". Ennek a következménye lehet a hazai olvasáskultúra markáns jellegzetessége, a kommercializálódás, és a praktikus olvasnivalók előnybe részesítése a valódi szépirodalom hátrányára. A válások elszaporodását, a tradicionális családmodell változását

ugyancsak a kulturális zavarok lehetséges okaként említi.

Az egyik tanulmány empirikus kutatásra alapozva az olvasás és az értékvilágok viszonyrendszerét vizsgálja. Eszerint az 1980-as évek olvasótársadalma két jól elkülönülő halmazt alkot. Az olvasó elit a népesség 15–20%-át tette ki, értékpreferenciájában autonóm, független, nyitott, toleráns. Értékorientált, tudás- és művészetkedvelő. Jellemzően magasan kvalifikált, inkább fiatal és városlakó emberek alkotják. A nem, vagy alig olvasók jóval nagyobb tömbje ugyancsak kétosztatú. Egyrészt konform, önkorlátozó, rendpárti, valláshoz szilárdan kötődő értékválasztással írható le. Másrészt önérvényesítő, hedonista, anyagias értékvilág jellegzetességeit hordozza. Az értékskálán, sajnálatos módon a teljes mintában hátrányt szenved a szolidaritás, a segítőkészség, a könyörületesség.

A fejezet záró tanulmánya, több kutatási eredményt összehasonlítva az olvasási–művelődési szokások és a vallásosság kapcsolatát veszi górcső alá. Áttekint korábbi elemzéseket, például Kamarás István befogadásvizsgálatait, illetve állami és felekezeti középiskolák, Nagy Attila és Pusztai Gabriella nevéhez fűződő, kulturális hatásának vizsgálatát. Az ezredfordulóig eljutva, szintetizáló tanulmányában Gereben ezeket, továbbá a vallásosság mibenlétét feltáró elemzéseket is bevonja saját kutatási mellé, így a kötetben átfogó és egyben cizellált képet kaphatunk a világnézeti megalapozottságú habitus művelődési, olvasási szokásokat befolyásoló jellegzetességeiről. A témakör rendkívül összetett, nehezen operacionalizálható jellege miatt az ismertetés keretében nincs módom alaposabb betekintést nyújtani a megállapításokba. Helyette idézem a szerző mértékadó üzenetét: a kultúra és vallásosság egymásra hatásának „harmonikus, közömbös vagy konfliktusos viszonya" valójában csak történetiségében vizsgálható.

Az utolsó szakasz, az „Egy új világ küszöbén" egyik írása visszatér a szerzőt ismétlődően foglalkoztató témához, a „klaszszikusok" (elsőrendű, kiváló, minőségi műalkotások) olvasásának kérdéséhez. Tudjuk, hogy a könyvkiadás soha sem független az aktuális hatalom által közvetíteni kívánt értékrendtől, az uralkodó kánontól, és a vásárlóerőben megnyilvánuló olvasói ízléstől. Az önbevallásra épülő érdeklődésvizsgálatok eredményét pedig a közoktatásban preferált szerzők ismertsége, a tömegkommunikációs hatás, továbbá a társas kapcsolatokból érkező ajánlások is befolyásolják. A kimutatható változás ezzel együtt vitathatatlan. Az 1950–1960-as években a kedveltségi listákon a legutóbbi olvasottként említett szerzők között jelentős helyet foglalt el a klasszikus nemzeti irodalom. Az 1970–1980-as években a szórakoztató irodalom hazai szerzői – Berkesi, Szilvási – vonzottak sok olvasót. Az ezredfordulós listákon pedig egyértelmű a nemzetközi bestsellerek győzelme. Gereben megidézi a francia szociológus, Bourdieu elméletét a klasszikusok „elöregedésének" természetes voltáról, továbbá Szegedy-Maszák Mihály gondolatait az irodalmi kánon és a mértékadó iskolai tanrend összefüggéséről, a klasszikusokat legalább az olvasói emlékezetben megtartó kapcsolatáról. Ezzel is magyarázható, hogy a „legkedvesebb írók" listája elkülönül a legutóbb olvasott szerzők sorától. A valóságos választás a könnyen olvasható szórakoztató műfajokat állítja a rangsor élére, ám az emlékezet őrzi a kánont. Gereben a nemzeti identitás és nyelv veszélyeztetettségét hangsúlyozza a kirajzolódó jellemző tendencia mögött, amennyiben az olvasást a „nemzetközi szórakoztató-

ipar" uralja. Idézi Szegedy-Maszákot: „*A sokrétű nyelv a nemzet megteremtője, az irodalom pedig a nemzet önértelmezése.*" Nagy a „szövegközösségek" felelőssége az irodalmi hagyomány, a „sajátosság méltóságának" megőrzésében.

A befejező elemzés egy 2010-ben végzett mélyinterjús vizsgálatot mutat be a hagyományos és/vagy digitális olvasás küzdelméről. Az virtuális-univerzum kognitív következményeit taglaló, alapos szakirodalmi áttekintést követően az esettanulmányok, interjúrészletek gazdag tárháza biztosítja az empirikus megalapozottságot. A fiatal értelmiségieket megszólaltató irányított interjúkban az informálódási szokásokra, a számítógép használatra és a könyvolvasás hagyományos vagy elektronikus módjára kérdeztek rá. A válaszok megerősítik, hogy az információszerzés egyértelműen internet-centrikus. A könyvolvasásban még a nyomtatott könyv vezet, de már megjelent a praktikus e-könyv használatának méltatása is. A megkérdezettek többsége a jövőre nézve a funkcionális munkamegosztást vélelmezi a papír alapú és a digitálisan rögzített könyv között.

A kötetet Gereben kutatói pályafutását áttekintő 2018. évi interjú, és legfontosabb publikációinak jegyzéke zárja.

Recenzensként összefoglalóan azt mondhatom, hogy a forrásgyűjtemény közelmúltunk olvasás- és értékkultúrájára, valamint a gyűjteménnyel megajándékozott művelődésszociológus személyiségére is érvényes rálátást ad. A kutatási eredményeket interpretáló megállapítások, és a személyesség tudatos megjelenítése sajátos élményt nyújt. A tartalmi és műfaji változatosság ugyanakkor nyelvileg is élvezetes olvasnivaló. A mélyről jövő, szabadon szárnyaló asszociációk, az intertextualitás pedig egy olvasásról nem csupán író, hanem élethosszig azzal élő, nagy műveltségű kutatót, könyvtárost, tanárt idéznek elénk. A kötet több lett, mint az eredeti publikációk összessége. A Gereben-kaleidoszkóp tettekre hívó üzenetté, egésszé szervesül.

Jóllehet, a köteten végighaladva néha úgy tűnhet, hogy a szerző aggódó, vesztésre állást latolgató látlelete a digitális bevándorlók egykor volt olvasói világának tovatűnéséről az olvasót is megérinti, végül mégis pozitív kapaszkodókat találunk. A bemutatott tendenciából ugyanis nem a jobb–rosszabb dichotómiát olvassuk ki, hanem a „korszakváltó átalakulásra" képes világ értékőrző másságát. A tudomány sem jelenünkben, sem a jövőben nem épülhet felszínességre. Minden adatfelvétel azt mutatja, hogy vannak a minőség világába vágyó fiatalok, és az őket követő generációkban is reménykedhetünk. Az a bizonyos 15–20% érteni fogja, hogy a tudás nem azonos az információval. Az adatbázisokból fergeteges gyorsasággal kinyerhető adatok és tények szintetizáló gondolkodás, kognitív erőfeszítés, affektív érzékenység nélkül nem vezetnek új világunk problémáinak megoldásához. Mert nem lehet megszokni, hogy a „vereség izgalmasabb" a győzelemnél, vagyis „ami nagyon kedves nekünk, azért ki kell állnunk." Gereben Ferenc ezt teszi. A munkásságának jelentős részét reprezentáló gyűjteményes kötettel a közreadók szándéka maradéktalanul teljesült.

P. Toldi Márta

Nemesné Matus Zsanett: Bodroghy Papp István. Irodalom és művelődés a reformkori Dunántúlon.

BP.: RECITI, 2020. 296 P. (VITAE; 2.)

A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének égisze alatt a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820* elnevezésű kutatócsoport 2017-ben azzal a célkitűzéssel alakult meg, hogy feltárja a nyugati országrész elfelejtett vagy alulreprezentált szerepét a 18. század végének és a 19. század elejének hazai irodalom- és kultúrtörténetében. Az irodalmi művek formatörténete mellett tágabb kontextusban társadalomtörténeti, könyv- és sajtótörténeti, tudomány-, eszme- és kapcsolattörténeti kérdésekre egyaránt kiterjedő kutatási program abból a feltételezésből indult ki, hogy Faludi Ferenctől Rát Mátyáson, Révai Miklóson át a Kisfaludy-testvérekig és Berzsenyi Dánielig a nyugat-magyarországi írók, költők, tudományszervezők – és általában az értelmiségek – között létezett valamiféle regionális diskurzus, amely a magyar kultúrtörténetre is jelentékenyen rányomta a bélyegét. A kialakuló hazai irodalmi nyilvánosságot illetően a dunántúli irodalmárok és értelmiségiek közötti kommunikációs színterek, kapcsolati hálók, kultúrtörténeti és szociológiai összefüggések azonban sok tekintetben még ma is tisztázatlanok, jóllehet az irodalomtörténeti kutatások nemcsak a kultúra és a tudomány társadalmi pozíciója, hanem a mentalitástörténet, sőt a magyar polgárosodás és a társadalmi mobilitás szempontjából is hasznos tanulságokkal kecsegtetnek.

A kutatási program eddig több konferenciát, forráspublikációt és monográfiát tudhat maga mögött. Közülük kiemelendő a *Sajtó és irodalom a többnyelvű Magyarországon, 1770–1820* című 2018. évi nemzetközi konferencia, a rábaközi születésű Kis János tiszteletére rendezett 2020. évi *Egyház – művészet – tudomány* című emlékkonferencia, a Berzsenyi Dániel poétikáját (*Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok*) és Pálóczi Horváth Ádám helyét (*A kis világbeli nagy világ: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról*) újragondoló tanulmánykötet, a sajtótörténeti (*Media and Literature in Multilingual Hungary, 1770–1820*) és a könyvtártörténeti konferenciakötet (*Könyvek magántulajdonban, 1770–1820*), illetve a hazai populáris irodalomra európai összefüggésben tekintő sorozat (*Doromb: Közköltészeti tanulmányok*). Ezek sorába szervesen illeszkedik Nemesné Matus Zsanett nemrég megjelent monográfiája, amely a Vas megyei Uraiújfaluban született Bodroghy Papp István költészetét állítja homlokterébe.

A *Bodroghy Papp István: Irodalom és művelődés a reformkori Dunántúlon* című munka már csak annál fogva is szorosan kapcsolódik a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820* kutatócsoport deklarált küldetéséhez, hogy a vasi kötődésű költő irodalmi tevékenysége eddig teljesen ismeretlen volt. Bodroghy Papp István kiadatlan, kéziratos formában fennmaradt verses gyűjteményét maga Matus Zsanett fedezte fel a győri múzeum iratanyagai között. Bár a monográfia függelékében számos költeményt közölt a *Faragószék* címet viselő, a költő által összeállított kötetből, a teljes, 70 darabból álló gyűjtemény nyomtatott formában nyilvánosan még nem látott napvilágot, megjelenése a tervek szerint 2021-ben várható. Matus Zsanett az elmúlt években az *Arrabona*, a *Győri Tanulmányok* című folyóiratokban, illetve a *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* sorozatban több társadalom-, művelődés- és műfajtörténeti résztanulmányt jelentett meg az életmű egyes aspektusai-

ról, mostani kiadványának közvetlen előzményét pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2020-ban megvédett doktori disszertációja jelentette.

A kötet módszertanilag két pilléren nyugszik: első fele a költő életpályáját szélesebb értelemben, társadalom- és kultúrtörténeti szempontból vizsgálja, második része pedig a poétikatörténeti megközelítést választja. Az utóbbi évtizedek hazai irodalomtudományi diskurzusaiban felerősödő „kulturális fordulat" egyik alapvető belátása abban összegezhető, hogy a korábban divatozó szövegközpontú módszerekkel szemben az esztétikai alkotásokat nem lehetséges pusztán irodalmi szövegek szigorúan formai elemzésével megérteni, szélesebb perspektívára van szükség, amely az adott művet szociokulturális összefüggésekbe ágyazza. Ezt a tapasztalatot kamatoztatva Matus – egyre táguló koncentrikus körökben – előbb család-, kapcsolat- és kultúrtörténeti nézőpontból térképezi fel Bodroghy Papp irodalmi gondolkodásának hátterét, noha a feldolgozást nehezítette a levéltári források szórtsága és szűkössége. A szerző részletesen körüljárja, hogy az 1796-ban született költő pályáját, kapcsolatrendszerét és irodalmi tájékozódását milyen módon határozta meg kisnemesi származása és evangélikus hite. 1822-ben Bodroghy Papp Vas vármegyéből Békés vármegyébe – Orosházára, Mezőberénybe, Gyomára, majd Békésbe – való költözését is vallási okok (65. p.), a katolicizmus nyugat-magyarországi dominanciája siettette, az anyagi megfontolások mellett. Az ország túlsó feléről már haza sem tért, Aradon halt meg 1859 körül. Mindazonáltal sokatmondó, hogy a *Faragószék* verseinek többsége nyugat-dunántúli közegben, döntően 1817-ben Győrben született, alföldi korszakában csak három verset írt (17. p.). Éppen ezért kulcsfontosságú az a hálózattörténeti kutatás, amelynek révén Matus rámutat a regionális kapcsolati tőke szerepére, nevezetesen arra, hogy a Vas vármegyében, a soproni evangélikus líceumban, illetve a győri jogi akadémián folytatott tanulmányok során személyesen vagy szövegek által megismert költők, értelmiségiek jelentősen formálták Bodroghy Papp irodalmi gondolkodását. Mindebből az a kép rajzolódik ki, hogy a dunántúli irodalom nem utólagosan megkonstruált irodalomtörténeti konstrukció, hanem a 18–19. században a sűrűre szőtt kapcsolati háló révén ténylegesen is létezett regionális identitás.

Matus Zsanett a társas viszonyok tárgyalását azzal a részkonklúzióval zárja, hogy Bodroghy Papp István „kapcsolathálóját nagyban befolyásolta az irodalom és a kultúra iránti elköteleződése" (36. p.). Ugyanakkor az ok–okozati viszonyt megfordítva az is helytállónak tűnik, hogy az a kulturális közeg, amelyben felnőtt, szintén hatást gyakorolt arra, hogy a költői szerep felé fordult. Noha Matus külön fejezetet szentelt „Az evangélikus felekezet fontosságának", ennek családi kereteit érdemes lett volna hatástörténetileg kitágítani, és az evangélikus egyházhoz való tartozásból fakadó szociokulturális következmények vizsgálatát elmélyíteni. A rokonsági viszonyok által szorosan összekapcsolódó nyugat-magyarországi evangélikusság ugyanis – a protestánsüldözés, a nyugati, „restingált" vármegyék vallásgyakorlásának 1681. évi szűkítése, valamint a pietista mozgalom hatására is – hagyományosan nagy hangsúlyt fektetett az anyanyelvre, az írástudásra és a műveltségre. A kultúra és a tanulás magas felekezeti nimbusza nemcsak az olyan központi városokban – vagy hálózatelméleti terminussal szólva: csomópontokban – érhető tetten, mint Pozsony, Sopron vagy Győr, mivel ezek széles látóköre kisugárzott az eldugott artiku-

láris helyekre is, Vasban Dömölkre és Nemescsóra, Sopron megyében pedig Nemeskérre és Vadosfára. Aligha véletlen, hogy a Bodroghy Papp Istvánra ható Kis János és Berzsenyi Dániel ebből a vidéki evangélikus közösségből származott, és hogy a nyugat-dunántúli diákkörök, tudományos társaságok megszervezésében döntő szerepet vállaltak az evangélikusok, ideértve az első rábaközi olvasótársaságot Szilsárkányban megalapító Nemesapáti Kiss Sámuelt, az Aurora-pör elindítóját is. Bodroghy Papp egyik korai mentora, az uraiújfalui evangélikus lelkész, Gödör György például 1813-tól lelkészként azon a Vadosfán folytatott irodalmi és tudományos tevékenységet, ahol korábban Kis János és Németh László is tanult, Gödör ottani utóda pedig Berzsenyi Lajos, majd Berzsenyi Dániel gyermekeinek egyik nevelője, (Takácsi) Horváth János lett. Ezek az itt csak címszavakban felvillantott összefüggések azt jelzik, hogy a családilag, sorsközösségben összefonódó nyugat-dunántúli evangélikus közösség olyan felekezeti ethoszt alakított ki magának, amelyben az irodalom és a tudományok művelésének magas presztízse már eleve a költészet felé terelte a Bodroghy Pappokat. Mint ugyanis Matustól megtudjuk, István hatására az unokaöcs, Oszkár is költő lett (16., 178. p.). Másrészt az irodalom művelésében mintát kínálhatott számára a lokális kontextus is, elvégre az Uraiújfaluhoz kötődő irodalmárok között volt Döbrentei Lajos, Bezerédj Amália, utóbb Szelestey László. Másként fogalmazva: ebben a környezetben korántsem a kizárólag a táplálkozásban élvezetét lelő, henyélő, pipázgató nemes a példa, aki a könyvlapokból fidibuszt sodor.

Hasonlóan érdemes lenne újabb összefüggések bevonásával vizsgálni, hogy Bodroghy Papp István miért érezhette magát száműzöttnek Békés vármegyében, ahol ugyan evangélikusokat talált, de döntően szlovákokat (46. p.). Ám a nyugat-magyarországi városok iskoláiba is jártak vagy akár tanítottak szlovák identitásúak, és nemcsak az egyre preferáltabb Pozsonyban. Már Bél Mátyás (Matej Bel) kapcsolati hálója kiterjedt Sopron és Vas vármegyére, Ribini János (Ján Ribini) a soproni evangélikus líceum rektora volt, ahol Szlovák Társaság is alakult, az író Szemián Mihály (Michal Semian) Vadosfán és Sopronban tanult, Győrben is megfordultak szlovákok, nem is akárki, a szlovák nemzet atyjaként ismert Ľudovít Štúr, a szlovák irodalmi nyelv egységesítője (bár nem Bodroghy Pappal egyidejűleg). Ezért elképzelhető, hogy az Alföldön érzett idegenség nem pusztán az eltérő etnikai térképből fakadt, nagy súllyal eshetett latba a költő korábbi regionális–felekezeti kötelékeinek megszakadása is, miközben a kohézió a dunántúli evangélikusoknál különösen erős volt.

Nemesné Matus Zsanett a monográfia második felében szűkebbre veszi a fókuszt, közelről vizsgálja a *Faragószék* szövegeinek szerveződését, és a dunántúli irodalom regionális autonómiáját formatörténeti és hatástörténeti érvekkel igyekszik alátámasztani. Rendkívül alapos műfaji, tematikai, tropológiai, retorikai és verstani elemzésekkel bizonyítja, hogy a rege, a reménytelen szerelem motívuma, a ciklikusság és a Himfy-strófa alapján Bodroghy Papp István költészetének legfőbb inspirálója Kisfaludy Sándor volt, és hogy a regionalitás a hatásban, témában és a formában egyaránt megnyilvánult (*Cseznek vára*, *László és Ágnes*). Amíg azonban a sümegi költő befolyása átható és jól elkülöníthető, a többi költő hatása a szerző szerint gyakran egymásra torlódva figyelhető meg. Mint az irodalomtörténész megjegyzi:

„*Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel és Kis János hatása viszont gyakran együtt jelentkezik a költeményekben*" (126. p.).

Ezen a ponton is érdemes egy kissé hátrébb lépni a szövegek formai jegyeinek elemzésétől, és rákérdezni az irodalmi szövegek utánzásának funkciójára, a kánonképző elvekre és az azokból kihámozható társadalmi státuszra, különösen Bodroghy Papp Istvánnak a fűzfapoézisről tett állításai fényében. Az olvasásélmény, a mintakövetés vizsgálata azzal a kultuszkutatási haszonnal járhat, hogy következtetések vonhatók le belőle az irodalmi szerzők tekintélyére, a szövegek közötti hierarchikus viszonyokra, a hagyományozás módjára, az irodalom regionális intézményrendszerére, illetve arra, miként értette meg Bodroghy Papp a 19. század elejének költészeti tendenciáit. Emellett izgalmas kérdésirányt képez, hogy mi volt számára az irodalom funkciója, és milyen társadalmi megbecsülést kínált föl a költői szerep. Minthogy kéziratban maradt verses összeállításról van szó, nehezen vizsgálható Bodroghy Papp István esetében az irodalmi nyilvánosság kérdése, de a *Faragószék* költeményeiből az is kiolvasható lenne, hogy a szerző milyen ideális olvasót konstruált meg a maga számára. A monográfia konklúziója nem az epigonok, hanem a közköltészet alkotói közé sorolja a költő életművét, és a rajongó státuszát osztja ki rá (171–173. p.).

Ha az újonnan felfedezett poéta nyilvánvalóan nem is éri el az általa követett költőminták színvonalát, és így nem is lehet elsőrangú költőt faragni belőle, Matus Zsanett könyve jelentős hozzájárulás a nyugat-dunántúli irodalmi identitás megértéséhez és a regionális értelmiségi hálózatok feltérképezéséhez.

Gerencsér Péter

TAKÓNÉ HOÓS ILDIKÓ

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények szakmai nap.

VASVÁRI MÚZEUM.
VASVÁR, 2021. SZEPTEMBER 23.

Újrakezdési nyilatkozatnál több volt a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények szeptember 23-án megrendezett szakmai napja. A találkozónak a Vasvári Múzeum adott helyet. A délelőtt és délután is zajló előadások mind az újrakezdés lendületét, a megújulásba vetett hitet, a szerkesztőbizottság és a szerzők elhivatottságát sugározták az érdeklődők felé. A konferencia széles tartalma és a jelenlévő hallgatóság szép száma egyértelműen üzente, hogy sokan vannak megyénkben, akik a helytörténet iránt komolyan érdeklődnek. Ez biztató alap, kiindulás lehet a kutatómunka folytatásához, eddig ismeretlen Vas megyei vonatkozások feltárásához – és az olvasóközönséggel való megosztáshoz.

Dr. Kóta Péter, a lap új főszerkesztője a találkozó céljaként a minél hatékonyabb munkát és a publikálni vágyóknak adandó segítséget fogalmazta meg. Ismertette a folyóirat terveit, működésmódját. Röviden utalt rá, hogy az utóbbi években már nagyon nehéz helyzetbe került a lap, 2 évig meg sem jelenhetett. Komoly kezdeményezések indultak a finanszírozás biztosítására. A gencsapáti tematikus (2019. évi 1.) szám az újragondolás, egy modellváltás tanúja, „első fecskéje". Jelezte, most a szerkesztőbizottság azt tervezi, hogy rendszeresen adnak majd ki tematikus számokat. Az évente kétszeri megjelenés lenne a kitűzött cél. Elhangzott: „*Ahhoz, hogy a hiányzó két év lemaradását pótoljuk, természetesen most pár éven keresztül ennél többet kellene nyomdába adni. Igyekszünk ledolgozni a hátrányokat.*" Kiemelte: ennek érdekében szükség van a helytörténeti mozgalom aktivitására. Ugyanis nehézség, hogy publikálásra váró anyagban jelenleg nincs nagy bőség. Ezért nyitottak a kéziratokra: ismertetőkre, értekezésekre. Mindenkitől szeretettel várják a folyóirat munkájában való részvételt. Kóta Péter megfogalmazta, hogy szeretnék megszólítani azokat, akik aktívan részt vesznek a helytörténet kutatásában, vagyis nem csupán olvassák, hanem írják is azt: „*Számtalan érdekes felfedezés vár mindannyiunkra, de megoldandó problémák megvitatására is alkalmas fórum lehet a folyóirat.*" Biztatásként, felhívásként megerősítette, hogy konkrét technikai segítséget is nyújtanak a leendő szerzőknek, a publikálni kívánóknak, igyekeznek átvenni a szerkesztés műveleteit is – és kérik, hogy jelezzék ezt az igényt a szerkesztőbizottságnak.

A szakmai nap programjához, az egyes szakterületekhez a témának a megyében működő legkiválóbb szakembereit kérték fel előadások megtartására.

Szalainé Bodor Edit bemutatta a Berzsenyi Dániel Könyvtár helyismereti gyűjteményét, amelyről tudni kell, hogy csak helyben használható dokumentumokat tartalmaz, tehát ezek nem kölcsönözhetők. Felsorolta és röviden ismertette a legnagyobb állományegységeket: kötetek, folyóiratok, kiállítási katalógusok, időszaki kiadványok, elektronikus dokumentumok, plakát- és aprónyomtatványtár, fotó- és képeslapgyűjtemény. Ezek szabadon kutathatók. A SZIKLA (Szinkronizált Központi Lelőhely Adatbázis) integrált rendszer segítségével Vas megyei vonatkozású cikkeket, analitikákat, köteteket tárnak fel teljes részletességgel. A gyűjtemény egy része a világhálón, digitális formában is megtalálható. Megújulás előtt áll a Vasi Digitális Könyvtár elnevezésű könyvtári adatbázis is, amely teljes szövegű műveket, elektronikus publikációkat, digitalizált

aprónyomtatványokat, képeslapokat, fotókat tartalmaz. A Hungaricana adatbázisban 6000 darab fotó és képeslap található meg a könyvtár gyűjteményéből. A digitalizált dokumentumok felhasználásához engedély kell. Tavaly az intézmény részt vett a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia könyvtári digitalizálási pályázatán, amelynek keretében mintegy 16.000 oldalnyi kötetet és folyóiratlapszámot sikerült digitalizálni. Szalainé Bodor Edit felsorolta a könyvtárban leggyakrabban használt adatbázisokat: EPA (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis), Kemenesaljai Digitális Könyvtár, Hungaricana, MATARKA (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa), amelyhez 2020-ban csatlakozott a könyvtár, és vállalta, hogy öt folyóirat tartalomjegyzékét feltárják. Azokat a dokumentumokat, amelyek a könyvtár gyűjteményében nincsenek meg, az olvasók könyvtárközi kölcsönzéssel igényelhetik. Hangsúlyozta, hogy a gyűjtemény óriási jelentőségű településkutatásnál, családkutatásnál, doktori disszertációhoz, szakdolgozatokhoz. Örömteli tendencia, hogy a gyűjtemény felhasználóinak köre a 2000-es évek óta érezhetően kiszélesedett. – A főszerkesztő ezen a ponton is üzente a kutatóknak, hogy először a könyvtári forrásokban tájékozódjanak.

Dr. Kiss Gábor régész előadásának témája a régészet és a helytörténetírás kapcsolata volt. Kiindulópontja: a tér őrzi a történések, az emberi tevékenység lenyomatát, amit a régészet próbál az ilyen formában található hagyaték feltárásával, értelmezésével rekonstruálni. Főleg, de nem kizárólag azokból időkből, ahonnan nincsenek írásos emlékeink. Szó esett épített emlékeinkről is, amik őrzik a saját történetüket. Az előadó a térképek hasznosításáról is beszélt. Bemutatásra szánt térképeket, könyveket hozott magával a tematikus napra.

Dr. Pál Ferenc a képek, térképek, webes információk felhasználási lehetőségeit ismertette. A Hungaricana adatbázis jelentőségére hívta fel ő is a figyelmet. Kiemelten foglalkozott a kataszteri térképek jelentőségével, amelyeket a jobbágyfelszabadítás után, a föld alapú adózásra való átálláskor vettek fel. Az országos felmérések közül a kataszteri és a katonai felmérések a legpontosabbak. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzik ezeket – másolatukat az MNL Vas Megyei Levéltárában –, de elérhető digitalizált változatuk is. Biztatta a kutatókat, hogy bátran derítsék fel saját területüket; ezek a térképek könnyű beazonosíthatóságot tesznek lehetővé. Fontos tájékoztatások hangzottak el a térképek felhasználásához, példákkal alátámasztva, színesítve. (Érdekes, új információ, hogy korábban Gencsen négy malomról tudtunk, de a kataszteri térképek segítségével sikerült azonosítani egy ötödiket is, amelyről a 17. században történt említés.) Pál Ferenc utalt rá, hogy levéltárpedagógiai program is készült, ám ennek bemutatása már túlmutat a konferencia adott keretein.

A figyelmet felkeltő gondolatmenet után élénk eszmecsere bontakozott ki az internetes források idézésének módszertanáról.

Ezt követően dr. Zágorhidi Czigány Balázs, a Vasvári Múzeum igazgatója adott elő a középkori adatok felkutatásáról, értékeléséről és hasznosításáról a helytörténeti munkáknál. Kritikus pont a középkori források kezelése. Általában kiindulásként szolgál a keresett településnév első említése – az identitás miatt is, hiszen a legtöbb falu ehhez köti ünnepségeit. Számos olyan pontot említett, amelyekre érdemes figyelni az adatok értelmezésekor. Alapkér-

dések: Biztosan a keresett településnévvel azonosítható-e, amit felfedezni vélünk a forrásokban? Milyen hangalak rejlik az első írott említés mögött? Minthogy a birtokosok változásával a településnevek is átalakulnak, a nevek nem állandóak, ezért aprólékosan kitért a szabályos és nem szabályos névváltozásokra, népetimológiás változásokra egyaránt. Különleges helynevek megfejtésénél óvatosságra intett. Fontos tisztában lenni a birtoktörténettel, a birtok családok közötti osztódásának lépéseivel. A legizgalmasabb határjárások a 14. századot jellemezték. Az oklevelek részletes leírásainak latin szövegét azonban nehéz megérteni. Lebilincselően hatott az előadó gazdag példaanyaga, amellyel alátámasztotta állításait.

Az eszmecsere igényessége üzente a téma fontosságát, a találkozó hangulata közvetlenné oldódott.

Kóta Péter főszerkesztő záró szavai köszönetet és bizakodást fejeztek ki. Noha szakmai és tudományos megmozdulásra nehéz rávenni az embereket, a „népes és rangos hallgatóság" mégis biztatást jelent a VHHK megjelenésének folytatásához. Kiemelte, hogy a folyóirat eddigi számai digitálisan elérhetőek. Újra bátorította, hívta a kutatni, publikálni vágyókat: „*A kutatómunka önmaga jutalma.*"

Akinek szívügye a helytörténet, kövesse figyelemmel a várható lapszámokat!

HORVÁTH CSABA SÁNDOR

V. Országos Közlekedéstörténeti Konferencia Szombathelyen Utazni jó! Fókuszban a személyszállítás.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM SAVARIA EGYETEMI KÖZPONT. SZOMBATHELY, 2021. SZEPTEMBER 24–25.

A 2 évente megrendezésre kerülő Országos Közlekedéstörténeti Konferencia-sorozat 2021-ben Szombathelyen zajlott le 2021. szeptember 24–25-én. A rangos eseménynek ezúttal az Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ (ELTE SEK) adott helyet. A főszervező dr. habil. Kalocsai Péter az ELTE Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ (BDPK) Történelem Tanszékének egyetemi docense volt, akinek a munkáját Közlekedéstudományi Egyesület Általános Tagozat Közlekedéstörténeti Szakosztályának égisze alatt dr. Horváth Csaba Sándor (Széchenyi István Egyetem, Győr), prof. dr. Majdán János (rector emeritus, Pécs), Imre Lászlóné (Közlekedéstudományi Egyesület, Pécs) és Varga Gábor (Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola) segítette.

A rendezvény előtörténetéhez hozzátartozik, hogy az alapgondolat Majdán János és Imre Lászlóné fejében fogant meg 2013-ban. Ők ekkor a Pécsi Tudományegyetemen megszervezték az I. Országos Vasúttörténeti Konferenciát, akkor még csekély számú előadóval. Nem sokkal később csatlakozott hozzájuk két fiatal vasúttörténeti kutatást végző történész, Horváth Csaba Sándor és Varga Gábor, akikkel karöltve került sor a II. Országos Vasúttörténeti konferencia összeállítására 2015-ben Győrben – az akkori – Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János karán már több mint 20 előadóval. A vá-

gatott tanulmányokból született meg az *Ezerarcú Vasút, Vasút – Történet – Írás* című kötet. A szakmai ülés sikeressége további lendületet adott az ötletgazdáknak, és ezt továbbfűzve került sor 2017-ben a III. országos Vasúttörténeti Konferenciára Debrecenben a VOKE Vasutas Egyetértés Művelődési Központban már a Közlekedéstudományi Egyesület (KTE) kiemelt támogatásával és ismételten növekvő létszámmal. Az itt elhangzó előadások egy részéből került nyomdába az *Ezerarcú vasút II., Fókuszban a vasúti építészet* című tanulmánykötet. A sor itt sem állt meg, hiszen 2019-ben már Szegeden gyűltek össze a szakma jeles, előadni kívánó képviselői a IV. Országos Közlekedéstörténeti Konferencián a Szegedi Tudományegyetem épületében. Ekkor a szervezőbizottság a tematika kiszélesítésében állapodott meg legfőképp azért, hogy még több, a közlekedés történetével foglalkozó történészt, bölcsészt, lelkes kutatót, műszaki szakembert is mobilizálni tudjon. A változtatást pozitívan fogadták a szakma képviselői. Jóllehet leginkább még mindig a vasúttörténészek képviseltették magukat, a szélesebb perspektíva a jövőre nézve követendő volt. E rendezvény anyagiból 2021-ben jelent meg immáron *Ezerarcú közlekedés I., Fókuszban a járművek* címmel egy kiadvány. Itt, Debrecenben pedig Kalocsai Péter javaslatára a szervezőbizottság elhatározta, hogy 2021-ben Szombathelyen rendezi meg a konferenciát.

Az V. Országos Közlekedéstörténeti Konferencia 2021-ben kiküldött felhívására rekordszámú előadó jelentkezett. A végleges programba 47-en kerültek be rendkívül színes témáikkal. A rendezvény alaptematikája idén személyszállítás a közlekedési ágak bármely területén, tekintettel a szakág közlekedési sajátosságaira, a szolgáltatások fejlődésére, kulturális és művészeti kihatásaira volt. Ezzel nemcsak a történészeket, műszaki szakembereket, hanem a művészeket, irodalmárokat is sikerült megszólítani. Ennek eredményeként az eddigi legnagyobb létszámú szakmai közönség kísérte végig a kétnapos ülést. A szervezést végül az ELTE SEK, a BDPK Történelem Tanszék és a Közlekedéstudományi Egyesület Általános Tagozat Közlekedéstörténeti Szakosztálya koordinálta Kalocsai Péter vezetésével. A konferencia főtámogatói az ELTE SEK, a KTE és a GYSEV voltak.

Az előadások 2 napon és hét szekcióban hangoztak el. A plenáris ülést Kalocsai Péter nyitotta meg A *közlekedési folyósók és Szombathely mint közlekedési csomópont az ókortól napjainkig* című előadásával. Ez kellően megalapozta a konferencia magas színvonalát, és kiválóan illeszkedett a helyszínhez, Szombathelyhez. Őt követte dr. Pelles Márton Az *Adria Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság története a brit lobogótól (1880) az olasz lobogóig* prezentációjával, ami hajózástörténeti témájával új perspektívát vezetett be a szakmai ülésen. Végül dr. habil. Fűzfa Balázs előadása zárta a sort *Utazások és utazók a modern magyar irodalomban (Petőfi, Arany, Madách, Krúdy, Kosztolányi, Márai, Ottlik)* címmel. A rendkívül érdekes performansz a művészeti és irodalmi szekció és irányvonal frappáns felvezetéseként szolgált.

Az első szekciót (Utazók és utazások a vaskortól a modernkorig) Majdán Mira nyitotta meg *„Vas utak" – közlekedés a vaskori Kárpát-medencében* előadásával. Őt követték dr. Agócs Nándor a *Lecticarii – gyaloghintóvivők a római korban*, Székely Klára *Kerekeken az ókorban*, dr. Urbán Máté *Útonállás és hatalmaskodás a középkori nyugat-dunántúli utakon*, dr. Polgár Mariann *Utazók és utazások a 18. században a peregrinusoktól Piranesiig* című pre-

zentációi. A szekció kiválóan rámutatott arra, hogy a közlekedés mennyire fontos szerepet játszott már az ősidők óta az ember életében, mindennapjaiban.

A második szekció (A vasúti személyszállítás története) kezdő előadása Nagy Tamástól hangzott el *Baross Gábor zónatarifa rendszere* témában. Utána dr. Melega Miklós *Helyi érdekű vasutak a személyszállítás szolgálatában a dualizmus kori Vas vármegyében*, Kőrös Ákos *Személyforgalom az Arad–Csanádi Egyesített Vasutak vonalán 1886–1907 között*, dr. Tárkány Sándor *Személyszállítás a Magyar Királyi Államvasutak brennbergi iparvágányán 1944–1945-ben* és Péterffy Gergely a *Vasúti utazás Északkelet-Magyarországon, 1945–1956* címmel következtek a rövid kutatási ismertetők. E szekció megmutatta, hogy a vasúti személyszállítást szaktudományosan vizsgálva milyen, eddig nem publikált eredményeket hozhat.

A harmadik szekció (A közlekedés kulturális és művészeti vonatkozásai) dr. Czetter Ibolya *Márai Sándor és az utazás* előadásával indult. Majd dr. Bődy Edit *„Nincsenek pásztorok a Pásztorbokornál": A metró mint heterotópia Neil Gaiman Sosehol című regényében*, Nagy Anna *Gőz és sebesség William Turner festészetében*, dr. Hecker Péter *Mozgás ábrázolása a művészek szemével a 20–21. században*, dr. Szántó István *BMW Art Car programja és az art car szubkultúra* és Horváth Gizella Anna *Művészet a budapesti metróban* témákban ismertették kutatásaikat. E témakör kiválóan érzékeltette, hogy a közlekedéstörténetben a művészeti és irodalmi források mennyire jól felhasználhatók, új kutatási perspektívát jelentenek.

A negyedik szekciót (A vasúti utazás társadalomtörténete) Nagy Adrienn *Vasutazó csempészek az osztrák–magyar határ mentén (1916–1926)* kutatása vezette be. Őt követték dr. habil. Kádár Judit Az *angliai gyermekvonat. Egy tizenkét éves magyar kislány utazása Európán át 1920 nyarán*, Péterffy-Cserháti Katalin Az *államvasúti közlekedés újraindításának nehézségei a trianoni békeszerződés után társadalomtörténeti szempontból*, dr. Szabó Katalin *Utazás a tbc árnyékában. A fertőző betegségek és a vasúti közlekedés a 19. század végétől a 2. világháború befejezéséig* és Majdán János *Diákkocsik a MÁV járatain 1949-től az 1970-es évekig* című előadásai. A kérdéskör megmutatta, hogy a vasúttörténet-írás korábbi merev, főként műszaki és technikai megközelítése után milyen kiváló lehetőséget jelent annak társadalomtörténeti vizsgálata.

Az ötödik szekció (A városi közlekedés múltja) dr. Zsigmond Gábor A *fiumei villamos története (1899–1918)* előadásával indult. Utána dr. habil. Fleisz János *Nagyvárad villamosközlekedése a visszatérés időszakában (1940–1944)*, Bősz Attila *Személyszállítás géperejű bérkocsival Pécsett (1925–1950)*, Balogh-Ebner Márton A *városi közlekedés hatása az urbanizációra. Budapesti fejlesztések 1920–1944 között* és Káldi István A *tervezett Budapestet elkerülő vasútvonal előzményeiről* címmel következtek prezentációk. E megközelítés újabb eredményei rávilágítottak arra, hogy a város és a közlekedés mennyire markánsan hatottak és hatnak egymásra.

A hatodik szekció (Vasúthálózat- és vasúti csomópont-történetek) dr. Nemes József Miklós *Hollán Ernő szerepe a magyarországi vasúthálózat kiépítésében* elemzésével vette kezdetét. Ezt követően Horváth Csaba Sándor *Győr mint vasúti csomópont a 19. században*, Majdán Miklós A *határváltozások hatása a szlavóniai vasúthálózatra (1914–2014)*, Szabó Lajos A *Tiszatényő–Hódmezővásárhely–Makó vasúti mellékvonal múltja, jelene, jövője* és

végül Varga Gábor *Vonalfelszámolások a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút hálózatán* címmel hangzottak el előadások. E szekció számtalan új, érdekes és meghökkentő újdonságot hozott a vasúti csomópontok fejlődését és a vonalfelszámolások kijózanító tényét illetően.

A hetedik, utolsó szekciót (A közlekedés építészet- és technikatörténete) dr. Cierna Lubica *Vasúti alagút az Adriához – Csehszlovák álom. Őrültség vagy elszalasztott lehetőség (1975)* című előadása vezette fel. Ezt Markó András A *budapesti Déli pályaudvar – a kortalan modern*, Tar Ferenc A *keszthelyi vasút megépítése*, dr. Csiba József és dr. Malatinszky Sándor A *Bhv vasúti személykocsicsalád az 1950-es évektől napjainkig* és dr. Veöreös András *Buszállomások építészeti értékei (20. század)* című prezentációi követték. Itt kiválóan megmutatkozott az, hogy a közlekedés miként formálta, vagy kívánta átalakítani a (kultúr)tájat és teret.

Mindkét napon a GYSEV támogatásával az egyetemi kar menzáján háromfogásos ínyencségek várták a regisztráltakat ebédre, míg az első este az ELTE SEK dotációjából egy fogadáson vehettek részt a vendégek számtalan finomsággal. A jó hangulatban lezajlott konferencia kulturális programokkal zárult. Ennek keretében a résztvevők egy közlekedés- és várostörténeti sétán vettek részt. Először a Járdányi Paulovics István Romkertben a Borostyánkő út részletét és a középkori várromokat tekintették meg. Majd a Smidt Múzeum udvarán őrzött egykori szombathelyi villamos kocsi és a 150 éves szombathelyi városi tömegközlekedési emléktábla (1865–2015) felkeresése következett. Végül a MÁV Zrt. Szombathelyi Pályavasúti Területi Igazgatósága múzeumának és járműskanzenének örökségeit és a MÁV-székház alagsorában található római kori emlékeket és a légoltalmi pincét csodálták meg idegenvezetéssel.

Az igazán jó hangulatban és majd 50 előadót felvonultató, színes szakmai programokkal tarkított V. Országos Közlekedéstörténeti Konferencia megmutatta részint, hogy Szombathely és az ELTE SEK a rendezvény kiváló házigazdája volt, részint, hogy a közlekedéstörténet-írásban továbbra is óriási lehetőségek rejlenek, annak szaktudományos módszerét szigorúan követve is. Egyúttal a szervezőbizottság megjelölte a VI. Országos Közlekedéstörténeti Konferencia 2023. évi helyszínét, amelyre nagy valószínűséggel ezúttal Nagykanizsán fog sor kerülni. Az ismert dalhoz kapcsolódva: „*Megy a gőzös Kanizsára…*”

MÁRIA M. KOZÁR:
HANDSCHRIFTEN VON ÁGOSTON PÁVEL
(1886–1946)

Aus Anlaß des 135. Jubiläums des Geburtstages und des 75. des Sterbetages von Ágoston Pável wurden die in Szombathely aufbewahrten Handschriften in Betracht gezogen. Er war eine der hervorragendsten Figuren des geistigen Lebens in Szombathely und zugleich der erste berufliche Gelehrte der ungarländischen Slowenen. Über sein Tätigwerden erschienen drei Bibliographien. Mit dem Studieren seiner Handschriften wurde ins Licht gebracht, wann und wo sie gedruckt wurden, bzw. er für welche Werke seine Anmerkungen machte. Wir setzen anhand der unbekannt bezeichneten Funde voraus, daß Ágoston Pável seine Anmerkungen an Zetteln geführt hatte, die in den Datensammlung für Volkskunde im Savaria Museum auffindbar sind.

JÁNOS FÜZES:
ERINNERUNG AN
GYÖRGY ROMHÁNYI (1905–1991)

Der Hauptdarsteller des Großmonologs ist der Professor dr. György Romhányi, Vorbild für Generationen, das zu legendärer Figur gewordene Mitglied der Akademie, der Universitätsprofessor für Pathalogie, der Pathaloge oder wie er sich nannte: der prosector. Er wurde in einem Zeitalter legendär, als es noch kein Internet, kein gemeinschaftliches Medium gab, nur begeisterte Kuriere konnten von Mund zu Mund seine Geistesfunken, geistige Traditionen weiterleiten. Für uns, die Nachwelt gilt „die Fundrettung“ als eine Pflicht und unaufschiebbar. Sein Lebenswerk oder die seinesgleichen kann man nicht enteignen, da es universal ist und gehört zu allen. Auch die Legende von Dr. György Romhányi wird – unter anderem – von 25 Medizinerlehrgängen gepflegt und tradiert.

ZOLTÁN CSISZÁR:
EINIGE PRÄZISIERUNG UND
ERGÄNZUNG ZU DEN
MITTELALTERLICHEN ORTSNAMEN
PAPUCH. PÁPOCOK UNS PAPOLCOK

Der Beitrag macht als Ergänzung der inbezug auf Pápoc im Komitat Vas namensgeschichtlichen im Vasi Szemle Nr. 2. aus dem Jahre 2017 erschienen Studie die im Laufe der Untersuchung des Ortsnamensproblems des Wörterbuchsartikels Papolc in Háromszék (heute: Păpăuţi, Rumänien) erschließenen neueren Informationen bekannt. Als Erklärung der an die Oberfläche gekommenen Widersprüche wurden die Namensvariationen von Papuch anhand der Datenbase des Ungarischen Nationalen Archivs (MNL) wieder durchgeschaut und ihre Hinweise registriert. Das Papolc in Háromszék wird in eine neue von den Ortsnamenvariationen Papuch unabhängige Gruppe (Siedlungsnamen von Papolch) eingereiht und auf das slawische Wort (vulgo Popol aus der Árpádenzeit) zurückgeführt. Es wird festgestellt, daß Papolc nach dem Etymologischen Wörterbuch der geographischen Namen (Földrajzi nevek etimológiai szótára) die Namensgabe durch Namensverlegung (Pápoc→Papolc) wegen gleichzeitiger Existenz und unterschiedlicher Herkunft der zwei Gruppen als keine reale Lösung betrachtet werden kann. Der Schreibmodus der Ortsnamen wird durch Bilddokumente aus der Datensammlung des Komitates Kovászna des MNL und des Rumänischen Nationalen Archivs (Arhivele Naţionale ale Românei) bestätigt und die geographische Lage der Mitglieder der zwei Gruppen angegeben.

VAJK BORBÁLA:
IKERVÁR IM SPÄTMITTELALTER. Teil 2.

Im 2. Teil des Beitrages der spätmittelalterlichen Siedlung Ikervár im Komitat Vas werden etliche Zentralfunktionen – wie Wochenmarkt, Pfarrei, Übergang am Raab, Verwalter – der einfachen Untertanengemeinde anhand der mittelterlichen und neuzeitlichen Quellen bekannt gemacht. Im Beitrag werden nach der Reihe die gutsherrlichen finanziellen und sonstigen Renten sowie die Inwohner von Ikervár beschrieben. Ab Anfang des 14. Jahrhunderts besitzen wir Angaben durch drei Generationen inbezug auf eine aus Ikervár nach Sopron umgezogenen Familie; wir können weiters die mittelalterliche Kirche kennenlernen, die mit der noch heute bestehenden Sankt Georg-Pfarrkirche identisch ist.

KEPPEL CSILLA:
DIE KARITATIVEN FÖRDERER DES KRANKENHAUSWESENS ZU SZOMBATHELY IM 19. JAHRHUNDERT

Im Beitrag wird die Umstände der für den Verein mit längstem Leben (1824–1914) in Szombathely, den Philanthropischen Verein (Emberbaráti Egylet) angebotenen Donation mit höchstem Wert untersucht. Im Laufe des von der philanthropischen Gesellschaft gegründeten Spitals, das anfangs in Mietwohnungen (1824–1829), später in separaten Gebäuden – zwischen 1829–1891 in der heutigen Imre Thököly Gasse sowie zwischen 1891–1949 in der Gagarin Straße befindlich war, wurde von den Wohlhabenden in mehreren Wellen gefördert. Zu den wichtigsten Figuren deren gehörten der Domherr Imre Szabó, Mihály Akacs und die Mitglieder der Familien Festetich: Graf Dénes Festetich, seine Gemahlin Karolina Zichy sowie ihre Tochter Mária und Graf Pál Draskovich.

CSILLA PUP:
DIE ZEITKAPSEL DER RÖMISCH-KATHOLISCHEN KIRCHE IN ÖLBŐ MIT PFARREIAUSBLICK

Die 1857–1858 von Grund auf wiederaufgebaute römisch-katholische Kirche wurde 1936 erweitert. Im Laufe der Bauarbeit wurde eine Zeitkapsel in der Kirche aufgefunden, die mit neuen Schriften ergänzt noch in demselben Jahr in die Mauer des Chors zurückgelegt wurde. In der kirchengeschichtlichen Studie wurde die Entstehung, Auffindung und Nachgeschichte der Kapsel eingebettet in die breitere Historie der in der Árpádenzeit gegründeten und durchgehends bedeutenden Pfarrei in (Nagy)ölbő vorgelegt. Der Beitrag schließt sich mit der Quellenmitteilung der bezüglichen Teile aus der den Text der Dokumente der „Doppelzeitkapsel“ glaubhaft aufbewahrten historia domus (Hausgeschichte).

ANTAL HORVÁTH:
KOMMASSIERUNGEN IM KOMITAT VAS, 1949–1956. Teil 1.

Die Ungarische Arbeiterpartei (Magyar Dolgozók Pártja), die ausschließliche Inhaberin der politischen Macht wollte mit der sozialistischen Umgestaltung der Landwirtschaft die landwirtschaftliche Produktion erfolgreicher machen. Als Teil dieser erzwungenen Umgestaltungsarbeit wurden ab 1949 die Kommassierungen im Angriff genommen. In der angegeben Periode wurden die Interessen und Bedürfnisse

der errichteten Staatsgüter und Produktionsgenossenschaften befriedigt; gleichzeitig wurden die Produktionssicherheit des Bauerntums sowie seine sich mit dem Besitz und Ackerboden jahrhundertlangen verbindenden Traditionen zerstört; sie wurde Mittel zu den Beschränkungen des Kulakentums und herausgehobene Quelle für die Organisation der landwirtschaftlichen Produktions-genossenschaften. Der Verfasser untersucht vor allem mit Verwendung der archivalischen Quellen die im Komitat Vas erfolgten Kommassierungen und ihre Wirkungen. Er zeigt in chronologischer Ordnung die Widersprüche der angeordneten Kommassierungen, die Reaktionen der einzelnen Schichten des Bauerntums, die Rolle der Kommassierungen in der Organisation der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften vor. Die im Beitrag bekannt gegebenen Angaben ermöglichen die bezüglichen Vergleiche inbezug auf die einzelnen Jahre, die Landesergebnisse, die Bezirke des Komitates und die Gemeinde.

MÁRIA M. KOZÁR:
ÁGOSTON PÁVEL'S (1886–1946)
MANUSCRIPTS

On the occasion of the 135th anniversary of Ágoston Pável's birth and the 75th anniversary of his death, we take stock of his manuscripts preserved in Szombathely. One of the most prominent figures in the intellectual life of Szombathely, he was also the first professional Slovenian scientist in Hungary. Three bibliographies of his work have been published. A study of his manuscripts has revealed when and where they were published, and which notes he made for which works. Those marked in the bibliographies as unknown locations are assumed to be notes written by Ágoston Pável on labels, which can be found in the Ethnographic Repository of the Savaria Museum.

JÁNOS FÜZES:
THE MEMORY OF GYÖRGY ROMHÁNYI
(1905–1991)

The protagonist of the great monologue "The Professor", dr. György Romhányi is the role model of generations, an academic who became a legend in his own lifetime, professor of pathology, pathologist, or, as he called himself: "prosector". He became a legend at a time when there was no Internet, no social media, and only enthusiastic messengers could pass on his snippets of ideas and intellectual legacy by word of mouth. For us, the descendants, the "rescue of the legacy" is a duty and an urgent one. His life's work, like those of others like him, cannot be appropriated because it is universal and belongs to everyone. The legend of dr. György Romhányi has been cherished and handed down by 25 years of medical education.

ZOLTÁN CSISZÁR:
SOME CLARIFICATIONS AND ADDITIONS
TO THE MEDIEVAL "PAPUCH"-TYPE
PLACE NAMES. "PÁPOC" AND "PAPOLC"

As a supplement to the study on the history of the name of Pápoc in Vas county, published in the Vasi Szemle issue 4 of 2017, the article presents new information revealed during the investigation the name of Papolc (today: Păpăuți, Romania) in the Háromszék Region. In order to clarify the discrepancies that have surfaced, the Hungarian National Archives databases

are used to review the settlements considered to belong to the Papuch name type and to record their references. This places Papolc in a new group of place names (Popolch-type place names) independent of the Papuch-type, and traces it back to the Slavic common word popol (Árpád-period vulgo Popol). It concludes that the name transfer of Papolc according to the etymological dictionary of geographical names (Pápoc→Papolc of Vas County) cannot be considered a realistic solution due to the coexistence of several medieval Pápoc settlements and the different origins of the two groups. The spelling of the place names is confirmed by image documents from the Hungarian National Archives and the National Archives of Romania (Arhivele Naţionale ale României) in Covasna County, and also provides the geographical location of the members of the two groups.

BORBÁLA VAJK:
IKERVÁR IN THE LATE MIDDLE AGES.
Part 2

In Part 2 of the study on the late medieval history of Ikervár in Vas County, based on medieval and modern written sources we can learn about the life of this simple serf village with certain central functions: a weekly market, a parish, a Rába River crossing, a bailiff. The paper also lists the financial and other benefits due to the landlord, as well as takes stock of the inhabitants of Ikervár. From the beginning of the 14th century, we have three generations worth of information about a family that migrated from Ikervár to Sopron, and we can learn about the medieval church, identical to the St. George parish church of today.

CSILLA KEPPEL:
PHILANTHROPIC SUPPORTERS OF THE HOSPITAL IN SZOMBATHELY IN THE 19TH CENTURY

The study examines the period stretching from 1824 to 1914 the circumstances of the highest value donations made to the longest-lived association in Szombathely (1824–1949), the Emberbaráti Egylet (Philanthropic Society). The hospital, established by a philanthropic society, was first functioning in rented apartments (1824–1829), then in separate buildings – on today's Thököly Imre Street between 1829 and1891, and on the today's Gagarin Road between 1891 and 1949. It has been supported by the wealthy in several waves throughout its history. The most prominent of these are Canon Imre Szabó, Mihály Akacs and members of the Festetich family: Count Dénes Festetich, his wife Karolina Zichy, and their daughter Mária: wife of Count Pál Draskovich.

CSILLA PUP:
THE TIME CAPSULE OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN ÖLBŐ – WITH A PARISH HISTORY PERSPECTIVE

Rebuilt from the foundations in 1857–1858, the Roman Catholic church in Ölbő was enlarged in 1936. During the works, a time capsule was found in the church wall, which was re-installed in the sanctuary wall in the same year, with the addition of new documents. The study of the history of the church presents the origins, discovery and subsequent history of the capsule, embedded in the broader history of the parish of Ölbő, which was founded in the Árpád era and has been significant throughout to the present. The study is

concluded with a reference to the relevant parts of the historia domus ("house history"), which authentically preserves the text of the "double time capsule" documents.

ANTAL HORVÁTH: LAND CONSOLIDATIONS IN VAS COUNTY,1949–1956. Part 1

The Hungarian Workers' Party, as the sole holder of power, wanted to make agricultural production more efficient by performing a socialist transformation in agriculture. It was as part of this forced transformation work that the land consolidations began in 1949. During this period, the land consolidations was intended to meet the interests and needs of the state farms and cooperatives; at the same time, it destroyed the peasantry's production security and its centuries-old traditions connected to land. It became a means of limiting the kulak class and a major resource in creating cooperatives. Using mainly archival sources, the author examines the land consolidations in Vas County and their effects. It presents, in chronological order, the contradictions of the imposed land consolidations, the reactions of the peasantry, the role of the land consolidations in the creation of cooperatives. The data presented in the paper provide an opportunity to make comparisons between individual years, national results, and between the districts and municipalities of the county.

SZERZŐINK

DR. BARISKA ISTVÁN (1943) történész, ny. levéltárvezető, Kőszeg

BIRÓ ZSOLT (1969) fordító, tanár, Szombathely

CSISZÁR ZOLTÁN (1956) okleveles gépész szakmérnök, Veszprém

FÜZES JÁNOS (1948) c. egyetemi docens, kommunikációs szakértő, Pécs

DR. GERENCSÉR PÉTER (1977) főiskolai docens, Milton Friedman Egyetem, Kommunikáció- és Művelődéstudomány Tanszék, Budapest

HORVÁTH ANTAL (1948) ny. pedagógus, Kőszeg

DR. HORVÁTH CSABA SÁNDOR (1983) történész, adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Kar, Bölcsészettudományi és Humánerőforrás-fejlesztési Tanszék, Győr

KEPPEL CSILLA (1977) történész–muzeológus, Szombathely

M. KOZÁR MÁRIA (1952) néprajzkutató, Szombathely

PALLÓSINÉ DR. TOLDI MÁRTA (1949) szociológus, pedagógia szakos könyvtáros, ny. könyvtárigazgató, Szombathely

PUP CSILLA (1977) könyvtáros, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely

TAKÓNÉ HOÓS ILDIKÓ (1964) tanár, Szombathely

VAJK BORBÁLA (1983) levéltáros, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr